

Studentų rašto darbus rekomendavo:

Prof. Dr. Jonas Čičinskas

Dėst. Liutauras Gudžinskas

Doc. Dr. Algimantas Jankauskas

Prof. Dr. Alvydas Jokubaitis

Doc. Dr. Alvidas Luošaitis

Doc. Dr. Inga Vinogradnaitė

TURINYS

Monika Zdanavičiūtė

Pažadas kaip politinio gyvenimo elementas

Gediminas Reklaitis

Pilnutinė Demokratija: komunitarizmo ženklai Lietuvos politinėje mintyje

Julita Mažuolytė

2008-2009 Pasaulio ekonomikos krizė: priežastys, pagrindiniai bruožai ir išėjimo iš krizės politika

Tomas Bekišas

Estijos ir Lietuvos pokomunistinės transformacijos analizė

Aušta Bacevičiūtė, Linas Kojala, Vilius Milašius, Vilius Petkauskas

Emigracijos mastų skirtumai kaimyninėse valstybėse: Lietuvos ir Estijos atvejai

Vytautas Juškevičius, Martynas Pilkis, Rytė Kukulskytė

Sprendimų priėmimas studentus vienijančiose organizacijose: LSS ir LSAS: nuo teorijos realybės link

PAŽADAS KAIP POLITINIO GYVENIMO ELEMENTAS

Monika Zdanevičiūtė

Įvadas

Albert Camus yra rašęs, kad „Mintis visuomet būna išsiveržusi į priekį. Ji mato pernelyg toli, toliau nei kūnas, liekantis dabartyje. Panaikinti viltį reiškia sugrąžinti mintį į kūną. O kūnui lemta supūti.“¹ Šioje citatoje aiškiai matoma, kad ne kas kita kaip mintis veda žmogų į priekį. Ne materialūs kūnai, bet neapčiuopiama minties galia yra gyvenimo pagrindas, darantis jį stabilesnį ir tvaresnį. Materialūs objektai, kaip ir kūnas minimas citatoje, tėra esantys supūti.

Pažadas yra ne kas kita kaip mintis, suteikianti viltį. O viltis savaime įvardinta dabartyje kreipia žmogų iš jos - į ateitį, nurodo kryptį kur link einama. Taip viltis tampa objektu suteikiančiu užtikrintumo nuolat besikeičiančioje dabarties tikrovėje. Būtent dėl užtikrintumo aspekto, glūdinčio pažade ir viltyje, šia sąvoka yra taip dažnai operuojama abejose gyvenimo sferose: privačioje ir politinėje - viešojoje. Hannah Arendt savo knygoje „Žmogaus būklė“ mini, kad gebėjimas pažadėti ir tesėti pažadus saugo žmonės nuo chaotiško pasaulio, nuo ateities nenumatomumo, bei netikrumo. Taigi, pažadas kuria stabilumą ir tvarumą kintančioje pasaulio tikrovėje, jis tampa lyg kokia atrama žmogui. Žmonių susisaistymas pažadais lemia tęstinumą ir pastovumą žmonių santykiuose. Jeigu iš pažado pašalintume vieną jo grandį - tesėjimą, žmogus prarastų galimybę susisiekti su kitais žmonėmis dėlto liktų vienas, klaidžiojantis savo tikrovėje, o kartu atimtų iš kitų žmonių, kuriems esąs pasižadėjęs, pasaulio užtikrintumą. Taigi, pažado sąvoka yra vertinga ir pasminga tik tuo atveju, kuomet susideda iš dviejų dalių: žadėjimo ir tesėjimo. Matyti, kad pažadas, dėka dviejų jame esančių dalių, kreipia į daugiau nei vieną žmogų. Jam būtinas žadantysis, ir laukiantysis tesėjimo. Dėl to, išsyk eliminuojama galimybė žadėti pačiam sau, nes pažadas pačiam sau tėra tik vaidyba prieš save. Pažadui visuomet reikia daugiau nei vieno subjekto - duodančio ir laukiančio.²

Tačiau, vis ir vis dažniau matoma, kad pažado sąvoka nebėra tokia, kokia buvusi. Postmodernioje visuomenėje pažado sąvoka yra patyrusi devalvaciją, kitaip tariant matoma, kad šia sąvoka yra operuojama vien tik kaip tuščiu įrankiu, siekiant tikslų. Pažado sąvoka praradusi savo reikšmę liko vien tik kevalas, be prasmės.

Kaip tarta, pažadas pats iš savęs susideda iš dviejų dalių: žadėjimo ir tesėjimo. Abejos dalys yra priklausomos viena nuo kitos ir niekaip kitaip kaip tik susietos negali būti vartojamos t.y.

¹ Albert Camus „Užrašų knygelė I“, Vilnius: Baltos lankos, 2009, 100

² Hannah Arendt „Žmogaus būklė“, Vilnius: margi raštai, 2005, 224

šis žodis reikalauja būti dvilypis. Jau buvo paminėta, kad pažado sąvoka yra pakitusi postmodernioje visuomenėje. Šis pakitimas apima antrąją pažado sąvokoje slypinčią dalį - tesėjimą, nes pažadas yra naudojamas tik viena kryptimi - žadėti. Dėl to, iškyla problema, kuomet žmogui suteikiama viltis, kreipianti į ateitį, tačiau toji viltis, žadėjimas nėra išpildoma, tokiu būdu nėra sukuriamas nieko tvaraus ir žmogus yra pasmerktas klaidžioti, pamatęs kryptį kiekvieno žmogaus vienišos širdies tamsoje, tapdamas jos prieštaravimų ir dviprasmybių belaisviu.³ Taigi, svarbu išsiaiškinti priežastis lėmusias šios sąvokos transformaciją.

Tad, šiame rašto darbe bus nagrinėjami šiuolaikiniai autoriai ir pro jų idėjų prizmes bandoma pažiūrėti į pažado sąvoką, daugiausia dėmesio bus skiriama liberaliems mąstytojams. Į pažado sąvoką bus pažvelgta iš trijų liberalizmo dalių pažiūros taškų: individualizmo, visuomenės sutarties, utilitarizmo.

Dorovė

Prieš pradėdant kalbėti apie pažado reikšmę šiuolaikinėje visuomenėje, vertėtų aptarti, kas sąlygoja dorovės sampratą ir kaip ji kinta ilgainiui, nes pažado sąvoka negali būti nagrinėjama kitaip kaip tik dorovės kontekste. Dorovės koncepcija priklauso nuo to kokioje žmonių grupėje ji yra aptinkama. Dorovė yra sąlygota visuomenės, tarp jų yra tiesioginis ryšys - dorovės koncepcijos kinta priklausomai nuo visuomenės santvarkos.⁴ Platonas savo filosofijoje mini tai, kad visuomenė priklauso nuo joje vyraujančio sielos tipo, dėl to, galima manyti, kad sielos tipas turi savybę būti kintamas, o kintant vyraujančiam sielos tipui kinta ir visuomenė. Pakitus visuomenei, žodynas taip pat turi savybę kisti, nes sąvokomis, kuriomis yra operuojama vienoje žmonių visuomenėje, nebūtinai išlaikys atitinkamą reikšmę kitoje, kuomet pakis sielos tipas, dorovinė samprata. Pastebėtina, kad dažniausiai keičiantis dorovinei koncepcijai yra išlaikomi tie patys žodžiai ir jais toliau operuojama, tačiau iškyla problema, kad nevisi žodžiai išlaiko savo pirminę reikšmę, tačiau tai netrukdo toliau juos vartoti. Taigi, visuomenės susiduria su gilumine problema, kuomet yra operuojama žodžiais, išlikusiais iš ankstesnės visuomenės, turėjusios kitokią dorovę, bet jie - žodžiai - savyje nebeturi tos pačios reikšmės, tačiau ir nauja reikšmė jiems nepriskiriama, dėl jos nesusitariama. Dėl to, kalba pildosi bereikšmiai žodžiais ar žodžiais, kurie tėra išplautos sąvokos.

Viena pagrindinių priežasčių, kodėl radosi bereikšmiai žodžiai – tai tradicijos gijos nutraukimas.⁵ Pradėdama aiškinti pertrūkio tarp praeities ir ateities reikšmę Arendt cituoja itin

³ Ibid, 224

⁴ Alasdair MacIntyre „*Trumpa etikos istorija*“, Vilnius: Charibdė, 2000, 19

⁵ Hannah Arendt „*Tarp praeities ir ateities*“, Vilnius: Aidai, 1995, 20

taiklius René Charo žodžius: „mūsų paveldas buvo mums perduotas be testamento“, kurie atspindi tai, kas yra įvykę su pažado sąvoka.⁶ Paveldėta pažado sąvoka yra perduota be testamento, be tradicijos, koduojančios jo reikšmę. Pažado sąvokoje nėra išlaikytas tęstinumas. Tatai be abejo įtakoja ir žmonių gyvenimą. Neišlaikydami pastovios žodžio reikšmės žmonės tuokart naikina ir praeitį, ir ateitį, tai, kas lieka yra nuolatinė pasaulio kaita ir nepastovumas, kuris sąlygoja žmogaus proto klaidžiojimus tamsoje.

Ikimoderno laikotarpiu žmogus turėjo tvirtą tikrovės pagrindą, nes visuomenėse vyravo viena gėrio ir tiesos koncepcijos. Svarbu prisiminti, Platono olos alegorija atskleidžiama Sokrato ir Glaukono pokalbyje.⁷ Joje vaizduojama šešėlių tikrovės ir tikrovės tikrovės priešprieša parodo, kreipia manyti, kad gyvenimas šešėlių tikrovėje yra sąlygotas tikrovės tikrovės t.y. tikrovės tikrovėje esančios normos - absoliutai, perduodami į žmonėms prieinamą ir suvokiamą tikrovę dėl to žmonių pasaulis turi tam tikrus postulatus, visuotines normas, kurios tuokart daro pasaulį stabilų ir tvarų. Tosios normos nėra primetamos filosofų, kurie yra galį pereiti į šviesą ir matyti tikrovę ne šešėlius, nes filosofija juos išlaisvina iš olos ir veda į tiesą, tosios bendros idėjos yra suvokiamos visiems. Taip yra dėl to, kad nors jūslėmis suvokiami objektai yra kintantys be jų yra kažkas, kas nekinta. Kiekvienas dalykas savyje turi nekintamą pagrindą. Kalbant apie nematerialius dalykus tokius kaip moralė, galima pasakyti tą patį. Moralės normos, nepaisant kintančių situacijų, kuriose jos yra pritaikomos, išlaiko tam tikrus pamatus, kurie nekinta. Nekintamybes Platonas vadina idėjomis, kurios yra amžinos.⁸ Žmogaus tikslas yra siekti vaizdinių grynumo, išsivaduoti iš šešėlių tikrovės ir tuokart pažvelgti į tiesą tiesiogiai, be atspindžio.

Aptarus olos alegoriją, matyti, kad ikimoderno pasaulis gyveno turėdamas tam tikrus absoliučius dalykus, kurie buvo žinomi kiekvienam žmogui ir kiekvienas jomis vadovavosi. Šiame kontekste, pažadas gali būti matomas, kaip tam tikra idėja - nekintama sąvoka, kuri nepriklausomai nuo aplinkybių yra vienodai suvokiama ir vartojama. Kiekvienas žmogus buvo įsisąmoninęs, kad pažadas susideda iš dviejų aspektų ir abu jie turi būti vykdomi. Pažadas kreipia žmogų į dar vieną absoliutą - tiesą, nes pažadas pats savyje yra tiesa vietoj apgaulės, norint išlaikyti sąvoką nepakitusia.

Tačiau, kokie esminiai visuomenėje gyvenančių žmonių mąstymo posūkiai sąlygojo pažado transformaciją?

⁶ René Char „*Feuillets d'Hypnos*“, Paris, 1946, cituota iš Hannah Arendt „*Tarp praeities ir ateities*“ Vilnius: Aidai, 1995, 9

⁷ Platonas, „*Valstybė*“, Vilnius: Pradai, 2000, 265-270.

⁸ Arno Anzenbacher „*Filosofijos įvadas*“, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992, 48

Žmogaus virsmas individu

Viena iš reikšmingų pažado sąvokos transformavimo priežasčių - žmogaus pakeitimas individu. Tatoi buvo padaryta jau Nikolo Makiavelio ir Liuterio, jų darbuose atsiranda nauja figūra - individas.⁹ Tačiau, filosofas savo teorijos išeities tašku pasirinkęs ir apmąstęs individą yra Thomas Hobbesas.¹⁰ Hobbesas negailestingai perinterpretavo žmogaus prigimtį, panaikindamas iš jos transcendentinę žmogaus gyvenimo dimensiją, vėliau rašę autoriai tik dar labiau įtvirtino šią sąvoką ir ją aprašę žmogų. Sakant, kad Hobbesas panaikino transcendentinę dimensiją žmogaus gyvenime, turima omenyje, kad visa, kas tikra, jis prilygino viskam, ką galima justi.

Naujasis žmogus, savo prote nelaiko jokio suvokimo, kuris nebūtų sukeltas jutimo. Tokiu būdu yra sunaikinamas aprioriškas žinojimas, individas nebežino ir nebevertina, to ko nėra patyręs jusliškai. Naujasis žmogus - individas - ne žmogus, o abstrakcija arba kitaip tariant teorinis konstruktas. Individas drastiškai kalbant nėra žmogiška būtybė iš kūno ir kraujo, jis mašina sudaryta iš širdies - spyruoklės, nervų - stygų ir galiausiai sąnarių - ratų.¹¹ Dar daugiau, šioji mašina yra atribojama nuo sielos, aukštesnių tikslų, vienintelis individo tikslas - išlikti kuo ilgiau, išlikti čia ir dabar. Siekis išlikti čia ir dabar suponuoja tai, kad yra gyvenama dabartimi, mąstymas apie ateitį, o juolab apie dorovinius dalykus, kurie gali lemti ir pomirtinį gyvenimą yra nebesvarbūs ir nebeverti būti apmąstomi kaip tokie, kuriais verta vadovautis. Dorovė yra svarbi dabarčiai, o ne ateičiai, tokiu būdu individas siekia būti doras šią akimirką, be ilgalaikių įsipareigojimų. Kita akimirka veda į kitą moralę – nėra vienos bendros moralės visoms akimirkoms. Taigi žmogaus elgesio varomoji jėga yra ne racionalūs ir idealūs tikslai, bet savisaugos instinktas ir siekis išlikti. Šitas instinktas reikalauja siekti laimės, o tai reiškia patenkinti visus įmanomus troškimus. Iš principo laimė yra gebėjimas netrukdomai pereiti nuo vieno troškimo patenkinančių objektų, prie kitų. Tai reiškia, kad Hobbeso psichologija yra ne kas kita, o aistrų mechanika. Modernioji psichologija atsiskiria nuo Platono ir Aristotelio - žmogus yra ne protinga būtybė, siekiantis aukštesnių tikslų, bet gyvūnas, siekiantis išlikti.¹² Individualistinė žmogaus samprata atriboja jį nuo kitų žmonių. Telioka tik „man“, „mano“, „vardan manęs“, visi ryšiai su „tu“, „tavo“, „vardan tavęs“ yra nutraukiami, juo labiau nutraukiami tokie ryšiai, kurie turi reikšmes „mums“, „mūsų“, „vardan mūsų“. Žmogus nebėra suvokiamas kaip sociopolitinis gyvūnas, kaip jį suvokė Aristotelis.¹³ Visgi, Hobbesas dar nėra radikalus individualistas, tiesa nėra ir holistas, nes jis pripažįsta tai, kad pereidamas iš prigimtinių būklės -

⁹ MacIntyre, 119

¹⁰ Louis Dumont „*Esė apie individualizmą. Modernioji ideologija antropologiniu požiūriu*“, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 106

¹¹ Thomas Hobbes „*Leviatanas*“, Vilnius: prada, 1999, 29

¹² Vytautas Radžvilas „*Paskaita skirta T.Hobbeso politinei filosofijai*“ Vilnius, 2010 lapkričio 19 d.

¹³ Dumont, 104

kurioje dėl bendros valdžios nebuvimo vyksta visų karas su visais - į politinę būklę, individas netenka dalies savo galių. Jis dėl saugumo ir patogumo sumoka pavaldumu. Pavaldumo veiksmu individas susisieja su suverenu.¹⁴ Hobbesas žengia žingsnį nuo tradicinio mąstymo būdo ta prasme, kad viską kildina ne iš politiškumo, bet iš individualumo, kuris yra natūralus, tuo tarpu politiškumą jis laiko nenatūralia, bet būtina sąlyga individui norint išlikti.

Immanuelis Kantas žengia dar toliau nei Hobbesas, tačiau žengia kitu keliu. Hobbesas kaip jau buvo minėta viską vesdina iš patiriančio individo, Kantas šiuo atžvilgiu sako, kad individo prote jau yra apriorinių elementų, kurie yra pirmiau patyrimo jis teigia, kad patyrimas yra antrinis po proto ir žinojimo. Šis žinojimas - tai individo laisvė priimti moralinius sprendimus. Kantas įvesdama kategorinį imperatyvą į moralę suteikia individui galimybę pačiam spręsti apie gerį ir blogį apie tai, kas dora ir kas nedora. Kantas mano, kad, jeigu būtybė yra racionali, tai ji duoda dorovinius įsakymus pati sau t.y. nepaklūsta niekam kitam kaip tik sau.¹⁵ Kategorinis imperatyvas „elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum norėti, kad ji taptų visuotiniu dėsniu“¹⁶ koduoja tai, kad pirmiau visko yra mano įsitikinimai ir norėdamas būti laisvas aš galiu ir turiu vadovautis tik jais t.y. turiu pats valioti ir neleisti kitam taip daryti. Tokiu būdu Kantas ištrina bendrų normų egzistavimo galimybę, kaip apriorinę formą, kategorinis imperatyvas nurodo, kad bendros normos plaukia tik iš individualių manymų, o ne atvirkščiai. Tokiu būdu asmuo tampa moraliai suverenus ir taip tampa galįs atsisakyti ir nepasisyti jokių išorinių autoritetų. Individui yra leistina laisvai pasirinkti, ką daryti, ir negalvoti, kad jis turėtų daryti kažkaip kitaip.¹⁷ Tokiu būdu individas gali įvairiai žiūrėti į tokius moralinius veiksmus kaip melavimas, žudymas ar pažadų tesėjimas. Pažado sąvoka tampa pavaldi ne bendruomenės nuostatoms, bet individui ir teoriškai turi būti suvokta kiekvieno individo, o neprimesta. Tokiu atveju, individas gali ir nepasirinkti pažadą susieti su dviem subjektais – žadančiuoju ir žadėjamą priimančiu, dar daugiau pažadas gali sąlygoti nebūtinai du veiksmus – žadėjamą ir tesėjamą. Individas pats sprendžia, kokiais kategoriniais imperatyvais vadovautis.

Kantas, kalbėdamas apie dorovės imperatyvą pateikia pavyzdį apie pažadą: „Tu neturi nieko melagingai žadėti“¹⁸. Tačiau, jeigu tai yra laikoma visuotiniu imperatyvu ar patarimu taip elgtis visiems vardan pasitikėjimo, tuomet tai iš individo atima svarbiausią ką jis turi – laisvę, nes tokiu būdu jis negali pats determinuoti savo veiksmų, todėl pirmiau individas turi pats save determinuoti ir tik ilgainiui susieti su visuomene. Taigi, pripažįstama, kad tai - moralės normos turi

¹⁴ Ibid, 106

¹⁵ MacIntyre, 177

¹⁶ Immanuel Kant „Dorovės metafizikos pagrindai“ Vilnius: Mintis, 1980, 51-52

¹⁷ MacIntyre, 180

¹⁸ Kant, 49

būti kiekvieno individo asmeninis valios principas, sąlygotas vienintelio kategorinio imperatyvo.¹⁹ Visgi, kas atsitiktų jeigu individas vieną iš savo maksimumų įvardytų taip: „Aš galiu sulaužyti pažadą, jei man tai naudinga“²⁰. Tokiu atveju jis išreikštų savo valią, kad šioji maksima būtų priimta visuotinai, nes būtent tai skelbia kategorinis imperatyvas, kuris pirmiausia kreipia į individą, į jo valią, o tik po to į pilietinę visuomenę, kurioje gali būti suvisuotinta per individo norą. Taigi, sakydamas, kad dėl naudos galiu nekreipti dėmesio į duotąjį pažadą ir elgtis pagal kitus principus, individas nuosekliai žlugdo pažadą, nes tokiu būdu yra naikinama antroji pažado grandis – tesėjimas. Tad, Alasdair MacIntyras tokio imperatyvo suvisuotinimą sieja su tuo, kad tuokart būtų nebeįmanomas pažadų laikymasis.²¹

Apibendrinant, matyti, kad individualizmo filosofinė kryptis įgalina atskirybę. Tokiu būdu kiekvienas individas gali elgtis taip, kaip tik jam atrodo teisingusia.

Utilitarizmas

Liberalioje visuomenėje pažadas ima klibėti dar labiau kuomet prie individualizmo prijungiamas utilitarizmas.

Jau minėtasis dorovės imperatyvas: „Aš galiu visuomet sulaužyti pažadą, jeigu man tai naudinga“ implikuoja tai, kad žadėjimo aktas gali būti naudojamas taip, kaip man tai naudinga. Šiuo imperatyvu individas pasako, kad jo valia, noras yra toks, kad galėčiau žadėti, bet netesėti pažadų t.y. norima, kad pažadų laikymosi tradicija būtų transformuojama ir tęsiama taip, kad aš – individas, galėčiau ją pasinaudoti.²² Tokiu būdu nėra sukuriamas joks destruktivus imperatyvas, kaip manė MacIntyras, individas priimdamas tokį kategorinį imperatyvą, mano, kad visuomenė funkcionuotų geriau jeigu visi vadovautųsi utilitaristinėmis nuostatomis. Taigi, įvedus dar vieną naują – naudos kategoriją, matomas dar vienas destruktivus veiksmas pažado linkui.

Utilitarizmo moralė implikuoja, kad kiekvienas individo veiksmas turi būti pajungiamas naudingumo principui. Veiksmas tampa geras tiek, kiek jo pasekmė yra gera, tokiu būdu yra panaikinami apriorinei žinojimai apie veiksmus ir jų gerumą, nes utilitarizmas pasižymi teleologiskumu t.y. jam svarbu tik poelgių pasekmės ir padariniai, pats poelgis neturi jokios teisingumo arba neteisingumo vertės moraliniu požiūriu.²³ Jeremy Benthamas teigė, kad poelgio

¹⁹ Ibid, 51

²⁰ MacIntyre, 177

²¹ Ibid, 177

²² Ibid, 177

²³ Arno Anzenbacher, „Etikos įvadas“, Vilnius : Aidai, 1998, 32

„gerumą“ ar „blogumą“ galima apibrėžti per „kuo didesnio žmonių skaičiaus kuo didesnė laimė“. ²⁴ Jo įsitikinimu svarbiausia yra skaičiuoti pasekmes ir jas teisingai įvertinti, norint nuosekliai ir racionaliai veikti. Tokiu būdu yra paneigiamas tokių veiksmų kaip melas ir išdavystė amoralumas pats savaime. Svarbu tik kokias pasekmes sukelia tokie veiksmai, moralumas ir amoralumas yra atsiejamas nuo bendrų principų ir prigimties. Tokiu būdu žmogus yra įgalinamas vadovautis tik savo maksimomis, kurios dar gi yra utilitaristinės. Prigimtinis įstatymas ar teisės, skelbiančios visuotines tiesas tėra klaida, nes, anot Benthamo jos yra vesdinamos iš klaidingo žinojimo apie žodžius. Manoma, kad prigimties postuluojami dalykai yra nekvestionuojami, tačiau utilitaristiniu požiūriu, niekas neturi prasmės ir nuorodos be konteksto t.y. žodžiai „pareiga“, „melas“ yra reikšmingi tik tam tikroje situacijoje, sakinio kontekste ar įvykyje. ²⁵

Tokiu būdu išryškėja viena iš utilitarizmo krypčių - veiksmo utilitarizmas. Veiksmo utilitarizmas suponuoja tai, kad naudingumo principas turi būti taikomas priklausomai nuo pavienių veiksmų. Individas, prieš atlikdamas veiksmą, privalo įvertinti jo įtaką bendrajam gėriui, kuris yra minimas naudingumo principu. ²⁶ Tačiau, jo veiksmas yra nulemtas dviejų sąlygų, kurioms pavaldus yra individas, skausmo ir malonumo. ²⁷ Valdomas šių dviejų jausmų individas priima sprendimus, tačiau malonumas nėra a priori gerai, o skausmas a priori blogai, visa priklauso nuo individo ir nuo situacijos kurioje jis dalyvauja. Neegzistuoja perskyra tarp šių jausmų, apkabinimas yra tiek pat geras kaip ir spyris, jeigu tik tai suteikia žmogui laimę. Lygiai taip pat yra ir ne jusliniame lygmenyje bet ir moraliniame, nebėra skirties tarp gera ir bloga tarp teisinga ir neteisinga, viskas yra matuojama didžiausio naudingumo principu.

Tačiau tokiam veiksmo utilitarizmui yra priešpriešinamas normos utilitarizmas, kuris skelbia, kad kriterijai turi būti taikomi ne paviniams veiksmams, bet jų rūšims. ²⁸ Galima manyti, kad normos utilitarizmas griaua patį utilitarizmą apskritai, nes jis yra grindžiamas tuo, kad individas elgiasi taip, kaip jam yra konkrečioje situacijoje naudinga, o normos utilitarizmas savaime siūlo tam tikras taisykles, kurios yra suvisuotintos ir naudojamos ne paviniams veiksmams bet veiksmų grupėms. Tokiu būdu individas yra priverstas rinktis normas, kurios apskritai patenkinimą maksimizuotų, bet tokiu būdu yra atsisakoma elgtis individualiai pagal situaciją.

Tarkime, kad manome, jog norma yra tesėti pažadus, tokiu būdu yra priimama, kad pažadai bus tęsimi, net jei ir nebus maksimizuotas gėris. Richard Hare pateikia pažado davimo atvejį: pažadas yra duodamas mirštančiajam, kuomet nėra jokių daugiau liudininku. Žadėtojas

²⁴ Jeremy Bentham „*A Bentham reader*“ New York: Pegasus, 1969, 45

²⁵ MacIntyre, 210

²⁶ Richard Hare, „Utilitarizmas“ Kn. Janos Kis (sud.) „*Šiuolaikinė politinė filosofija*“ Vilnius: prada, 1998, 131-153

²⁷ Bentham, 85

²⁸ Hare, 146

sakosi panaudosiantis mirštančiojo pinigus tam tikru būdu, bet vėliau paaiškėja, kad jeigu pinigai būtų panaudoti kitu būdu bendrasis gėris būtų didesnis, negu naudojant juos taip kaip buvo žadėta. Vadovaujantis normos utilitarizmu, akivaizdu, kad pažado tesėjimas yra privalomas, net ir tokiu atveju, jei tas, kuriam buvo žadėta jau mirė. Šioje vietoje iškyla klausimas, kokia utilitarizmo atšaka - veiksmo ar normos - vadovausis individas. Norint atsakyti į šį klausimą, vertėtų grįžti prie klausimo, kuriuo buvo baigtas antrasis skyrius. „Aš galiu sulaužyti pažadą, jei man tai naudinga“ jeigu toks, yra žmogaus, atsidūrusio apsisprendimo situacijoje kategorinis imperatyvas, kuris yra galimas, jei individas vadovaujasi utilitaristinėmis nuostatomis, tuomet toks kategorinis imperatyvas kreipia į tai, kad pats pažadas gali būti paverčiamas įrankiu ir pajungiamas naudojimui juo. Tačiau, jeigu nuosekliai sekame Kantu, toks imperatyvas savaime yra neįmanomas, nes negali būti nuosekliai suvisuotintas ir dėl to negali būti kategoriniu, nes tokiu būdu būtų griunama pažado tradicija, žlugtų jų davimo ir pasitikėjimo praktika, nes jais tiesiog nebebūtų įmanoma tikėti.²⁹ Taigi, sujungus Kanto filosofiją ir normos utilitarizmą, gali būti manoma, kad esantis tokioje situacijoje individas turėtų elgtis pagal normos utilitarizmą - tesėti pažadą. Tačiau, utilitaristai, konkrečiai John Stuart Millis abejoja pačiu kategoriniu imperatyvu ir jo taikymo visuotinumu. Jis apeliuoja į tai, kad vienokios ar kitokios dorovės taisyklės gerumo matas tėra argumentas, kad „tokių taisyklių visuotinio laikymosi niekas nenorėtų patirti.“³⁰ Kategorinis imperatyvas yra kritikuojamas dar ir dėl to, kad jo veikimo praktika negali būti iki galo nuosekli, nes kiekviena situacija yra individuali, pasižyminti skirtingomis aplinkybėmis į kurias turi būti atsižvelgta. Taigi, matoma, kad atskirose situacijose individas turi iš naujo apmąstyti save ir aplinką, atsižvelgdamas į visas aplinkybes, tad negali elgtis pagal iš anksto nusistatytas maksimas, tokiu būdu jam nelieka nieko kita, kaip tik vadovautis veiksmo utilitaristų teorija. Vadovaujantis veiksmo utilitarizmu, akivaizdu, kad minėtoje situacijoje, kuomet yra duodamas pažadas mirštančiajam, individas nėra įpareigotas jį tesėti, nes tai nėra geriausias pasirinkimas vardan didžiausio laimės kiekio, didžiausiam žmonių skaičiui, nes jeigu jis ir tesėtų pažadą jo gaunama moralinė nauda iš to, kad jis nesulaužė savo imperatyvų ir normos yra mažesnė, negu nauda, kurią jis gauna sulaužęs pažadą ir taip sukūręs didesnę bendrąją naudą.

Galima klausti ar tai, kad pažadas buvo duotas mirštančiajam žmogui, be liudytojų yra esminė aplinkybė? Ne, ji nėra esminė, nes lygiai tas pats būtų daroma jeigu ir žmogus gyventų, nes čia svarbu ne pats pažadas kaip veiksmas ir jo moralumas, bet tik motyvai, kuriais vadovaujamasi atliekant veiksmą.³¹ Motyvas yra teisingas tiek, kiek jis didina bendrąją naudą.

²⁹ MacIntyre, 177

³⁰ John Stuart Mill „Utilitarizmas“, Vilnius: Margi raštai, 2005, 11

³¹ Ibid., 37

Veiksmo utilitarizmas geriau atspindi pačia utilitarizmo etiką, tačiau normos utilitarizmas nėra atmetamas vien tik ta prasme, kad elgdamiesi pagal veiksmo utilitarizmą individai turi vadovautis viena norma - maksimizuoti naudą. Tačiau, tokiu būdu yra griunamos moralinės nuostatos reikalaujančios tęstinumo kaip kad pažadas. Pažadas - yra veiksmas su tradicija, kuri suteikia žmogui žinojimą ir viltį, kad bus taip kaip jis manęs, šis žinojimas yra griunamas išsyk, kai priimama „čia ir dabar“ norma.

Visuomenės sutartis

Žmogų pakeitus individu nuosekliai reikėjo pakeisti ir visuomenę, bei jos sudarymo būdą, nes jis, individas, jau nebebuvo toks pat kaip kiti, savo rūšies atstovai, o tuokart nebejuto bendrumo su kitais. Dėl to teko performuoti žmonių santykių aiškinimą ir iš individų sudaryti atomistinę bendruomenę. Atomizmas skelbia, kad žmogus yra savipakankama būtybė, kuriai nėra būtini ryšiai su kitais žmonėmis ar bendruomene, tačiau jis užmezga tokius ryšius vien tik iš savanaudiškų paskatų. Atomistiniu požiūriu individai gali susijungti į bendruomenes, bet taip pat jie bet kada gali nutraukti tuos ryšius, nes jie nėra būtini, o ir nėra prigimtiniai - įsipareigojimas ir priklausomybė bendruomenei yra konstruojamas dirbtinai, dėl naudos. Hobbesas, žmogų pavertęs individu, išveda socialinio atomizmo tezę ir ją grindžia socialinį kontraktą, kuris kyla vien tik iš savisaugos instinkto: „Žmonių, <...>, jungimosi galutinė priežastis, tikslas ar ketinimas taip save pačius apribojant <...> yra jų pačių savisauga ir patogesnio gyvenimo numatymas <...>.“³² tokiu būdu jungimasis kyla vien tik iš utilitaristinių paskatų, kurios, kaip jau buvo minėta griuna pažadą. Tačiau pažadas yra naikinamas ne vien tik dėl to, kad valstybės sukūrimas yra grindžiamas utilitaristiniais poreikiais, bet ir dėl paties jungimosi, kuris prieštarauja pažadui.

Jungimasis į visuomenę yra grįstas sutartimi po kurios atsiranda Leviatanas - viename asmenyje suvienytų žmonių daugybė. Hobbesas mini, kad „tai yra daugiau nei sutarimas arba santarvė; tai reali visų <...> vienybė viename asmenyje, paremta vieno žmogaus susitarimu su kiekvienu kitu žmogumi,<...>.“³³

Sutartis, kurią sudaro individai, nėra pažadas, nes pažadas yra suvokiamas tik moralinėje srityje, tuo tarpu sutartis yra teisinės srities prerogatyva taip pat pažadas yra sietinas su ateitimi, o ateitis tuokart su ilgalaikiškumu ir tradicija, o sutartis tėra aktas dabar, vykstant dėl to, kad individui naudinga. Visuomenės sutarties šalininkai kalba apie teisinę sritį, kuri turi savybę būti kintama, o ne ilgalaikė, kaip galima manyti yra moralė. Visuomenės steigtis yra atribojama nuo

³² Hobbes, 179

³³ Ibid., 183

visuomenės natūralaus tęsimosi – tradicijų ir papročių. Valstybė kuriama ne istoriniu pagrindu, bet vien tik iš savanaudiškų paskatų ir teisių, kurios yra prigimtinės ir turi būti saugotinos įkūrus valstybę. Tačiau vadovavimasis ir naudojimasis vien teisėmis išsyk užstoja moralines vertybes.

Kalbant apie Hobbeso valstybę, verta paminėti tai, kad jo įsitikinimu, kuomet individai sudaro sutartį jie tampa Leviatanu, kuris „yra vienas asmuo, kurio veiksmus didžiulė daugybė žmonių abipusiais susitarimais patys padarė kiekvienam žmogui savais ir kiekvieno jų įgaliojais tam, kad jis galėtų panaudoti visų jų jėgą ir priemones, kaip jis manys esant būtina jų taikai ir bendrai gyvybei.“ Taigi, sutartis negali būti vadinama pažadu, turinčiu tvarumą, nes pažadas yra sietinas su dviem subjektais, o visuomenės sutarties atveju matyti, kad sudarius ją viena grandis išnyksta. Sutartis yra sudaroma tarp žmonių ir kažko neįvardyto, vėliau tampančio suverenu, tačiau pirminis subjekto neįvardijimas lemia tai, kad sutartis galutiniame jos taške yra sudaroma vien tik individo su pačiu savimi, nes individas tėja perkeliamas į didesnę individą Leviataną, o kartu nėra sukuriama jokia skirtis tarp to, kas steigia valstybę ir to, kas ją pildo t.y. individas ir valdžia tėja tas pats subjektas. Nenatūrali valstybės steigtis implikuoja tai, kad ji negali būti sudaryta jokių tvarių pagrindu, vien tik teisiškai. Valstybė, kuri yra palaikoma pažado, moralinės kategorijos, yra skiriama į du subjektus, kurie yra vienas už kitą atsakingi, sutarties atveju subjektas tėja vienas. Valstybės grindimas teise sąlygoja pasyvumą tarp visuomenės ir valdžios, nes pati teisės sąvoka nėra išsyk susieta su grįžtamuju ryšiu pareiga, tokiu būdu sutartimi sudaryta valstybė yra vienakryptė, nereikalaujanti nuolatinio individų dalyvavimo, o pažadu grįžta valstybė sąlygoja žmonių ir valdžios tarpusavio atsakingumą, kuris sukuria ir pareigą, kuri yra susieta su aktyviais veiksmais, sąmoningu įsipareigojimu ir aiškiai suvoktomis intencijomis.³⁴

Taip pat sutartis yra sietina su mechanine valstybės steigtimi, dėl kurios pats valstybės kūnas yra mechaninis – toks į kurį gali įstoti ir taip pat gali išstoti (tokia teorinė galimybė ir apsisprendimas yra paliekamas individui). Dėl šios teorinės išstojimo galimybės pažadas netinka būti vadinamas sutartimi, nes pažadas implikuoja atsakomybę ir tesėjimą t.y. negali pažado sulaužyti, kuomet jis vis dar turi moralinę vertę, o išstojimas yra sutarties nutraukimas, kuris lemia tai, kad, jeigu sutartis būtų vadinama pažadu, jis būtų sulaužomas. Sutartis leidžia ją nutraukti, jeigu pirminės valstybės steigties sąlygos yra netenkinamos. Tokiu būdu sutartis prieštarauja pagrindiniai pažado savybei, kurią aptarė Arendt ir kuri jau buvo minėta šiame darbe – tai pažado kaip vilties ir tikrumo nešėjo savybė. Sutartis gi yra sietina tik su dabartimi, nes elgiamasi taip kaip dabar yra

³⁴ Alvydas Jokubaitis el.at. „Vertybių nykimas? Rimtas požiūris į atsakomybę“ Vilnius : Demokratinės politikos institutas, 2008, 22

būtina ir naudinga, nėra mąstoma apie ateitį ir nėra kuriama nieko tvaresnio ateičiai kaip tik to, kas yra sąlygota paties individo.

Išvados

Šiuo rašto darbu atskleista pažado devalvacija liberalioje visuomenėje. Buvo galima įsitikinti, kad pažado reikšmė yra sumenkusi dėl vyraujančio individualizmo ir utilitarizmo, taip pat jis tampa bereikšmis kuriant valstybę. Pažadas, jei tik naudojamas kaip žodis, tėra sąvoka, savyje netalpinanti tradicinės reikšmės ir neverčianti subjektų laikytis žodžio. Pažadas nebėra sietinas su atsakomybe, o tik su nauda, kurią galima pasiekti jį duodant. Individas dėl savo savybių t.y. nuolatinio kūrimo ir persikūrimo tapo neišskirtinis kaip buvo siekiama individualizmo, bet toks pat kaip ir kiti, nes dėl atsakomybės sunaikinimo jis tapo galimai pakeičiamas bet kurio kito individo.³⁵ Nebeliko žmogaus autentiškumo tuo atžvilgiu, koku yra sudaroma valstybė, nes sudarant visuomenės sutartį nėra esminio skirtumo tarp šalių, todėl, kad ilgainiui individas ir tampa pačia valstybe, o pažado atveju yra itin svarbu, koks yra pažado gavėjas ir koks yra pažado davėjas.

Taip pat liberali visuomenė dėl savo požymio egzistuoti tik čia ir dabar ir nekreipti dėmesio į ateitį ir istoriją sugriovė pažadą, nes pastarasis yra sietinas būtent su jungtimi tarp dabarties ir ateities. Friedricho Nietzschės žodžiais tariant žadėjimo atvejais užmaršumas yra atminties pašalinimas.³⁶ Žadėjimas yra susietas su atmintimi, kurios dėka žmogus yra įpareigojamas tesėti pažadus.

Tad, pažado sąvokos griūties padariniai sutampa su liberalios visuomenės padariniais - individai vis labiau tolsta vienas nuo kito t.y. nebėra sukuriamas bendrumas su kitais individais ir tokiu būdu yra einama prieš žmogaus natūralią prigimtį, kuri klaidingai yra siejama vien tik su individo laisvės ir autonomiškumo postulatais. Atvirkščiai, individo prigimtis sąlygoja jo susietumą su kitais per prigimtinių įsipareigojimą - pažadą - priklausyti valstybei ar bendruomenei, kurį jis duoda gimdamas ir priimdamas tradiciją. Tradicija yra negalima nutraukti, nes prigimtinis priklausymas sąlygoja žmogaus skleidimąsi ir savirealizaciją bendruomenėje, kuri įmanoma tik įsipareigojus - pažadu susisiejus su kitu.³⁷ Tad visuomenės sutartis įgalinanti laisvą apsisprendimą pasitraukti iš bendruomenės šiuo požiūriu griauja pažadą. Susietumo su kitais naikinimas ateitį daro miglota ir neužtikrintą, nes nėra vertinami papročiai ir tradicija.

³⁵ Emmanuel Lévinas, „Etika ir begalybė: pokalbiai su Philippe'u Nemo“ Vilnius: Baltos lankos, 1994, 105

³⁶ Friedrich Wilhelm Nietzsche, „Apie moralės genealogiją: polemikos veikalas“ Vilnius: Pradai, 1996, 66

³⁷ Simas Čelutka „Atomizmo klaida“ Kn. Mantas Adomėnas, Alvydas Jokubaitis (sud.) „Idėjos, vertybės, asmenybės Lietuvos ateičiai“ Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2011, 12

Galiausiai svarbu prisiminti nuo ko viskas buvo pradėta: „Priemonė nuo nenumatomumo, chaotiško netikrumo dėl ateities glūdi gebėjime pažadėti ir tesėti pažadus.“³⁸ Tad, svarbu suvokti tai, kokią žinutę neša liberalizmas - jis pasmerkia žmogų klaidžioti nenumatomume ir chaotiškame netikrume.

Prof. Dr Alvydo Jokubaičio komentaras:

Universitetai vis labiau tampa panašūs į gamyklas, kuriose gaminami niekam nereikalingi daiktai. „All in all it's just another brick in the wall“ apibūdina daugumą studentiškų rašto darbų. Tikrai sunku rasti rašto darbą, kuris politiką sietų su žmonių moralinei savivokai svarbiais dalykais, tokiais, kaip, tarkime, pažadas. Tai pavyko Monikai Zdanevičiūtei. Ji rado įdomią temą. Kaip ir daugumai pirmo kurso studentų, jai ne viskas pavyko. Monika bandė apimti pernelyg daug naujų idėjų. Tam reikia ilgesnių studijų. Tačiau darbas rodo neabejotiną norą būti savarankiškai mąstančiu autoriumi.

³⁸ Arendt, 223

PILNUTINĖ DEMOKRATIJA: KOMUNITARIZMO ŽENKLAI LIETUVOS POLITINĖJE MINTYJE

Gediminas Reklaitis

Įvadas

„...Dvasinis nihilizmas ir aštrėjanti ekonominė krizė vis didesnės įtakos daro mūsų gyvenimui ir gresia pakirsti jaunas mūsų Nepriklausomybės šaknis. Toks momentas reikalaute reikalauja sutelkti visas tautos jėgas, įtempti protus ir valią“, – tokiais žodžiais prasideda 16-os tarpukario Lietuvos intelektualų, filosofo Stasio Šalkauskio pavadintų „romuviečiais“, „Naujosios Romuvos“ žurnale paskelbta modernios valstybės pagrindų apsvaistymo deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“.³⁹

Dvasinis nihilizmas ir ekonomikos krizė (neaštrėjanti, bet ir iki galo nepasitraukianti) pastaraisiais metais yra įvardijamos kaip vienos svarbiausių dabartinės, Nepriklausomybę atkūrusios, Lietuvos valstybės problemų. Prie šių rūpesčių prisideda milžiniško masto emigracija, vertybinis ir moralinis nuosmukis, ekonominiai iššūkiai, kaip, pavyzdžiui, energetinis saugumas. Šios opos, ypač – drastiškai mažėjantis šalies gyventojų skaičius, – verčia kelti nemalonus klausimus apie tolimesnę Lietuvos ateitį ir net valstybės išlikimo perspektyvas.

Antrosios Nepriklausomybės laikotarpiu bandoma į šiuos klausimus ieškoti tinkamų atsakymų, kuriamos ateities valstybės vizijos⁴⁰, bet galbūt visai nebūtina to daryti, nes istorija tik apsuko dar vieną ratą, o galimi sprendimai jau yra pasiūlyti?

Deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ nebuvo nei vienkartinis, nei juolab galutinis „romuviečių“ idėjų ir vizijų pasireišimas. Jam pagrindą suteikė Pranciškaus Bučio, Stasio Šalkauskio, Kazio Pakšto, Fabijono Kemėšio raštai⁴¹, o ir po minėtos deklaracijos pasirodymo vyko tolimesni svarstymai ir diskusijos tiek kelerius metus iki Antrojo pasaulinio karo, tiek vokiečių okupacijos metais pradėtame leisti leidinyje „Į laisvę“. Vėliau visi šie katalikiškos krypties svarstymai apie modernią Lietuvos valstybę sugulė į gerokai platesnę, nuoseklesnę ir išbaigtesnę XX a. 6-ajame dešimtmetyje išėivijoje paskelbtą programą „Į pilnutinę demokratiją“.

Pastarąją programą, kuri apvainikavo „romuviečių“ triūsą, 1990 m. po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos intelektualinis elitas mėgino aktualizuoti ir siūlyti taikyti

³⁹ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, *Proskyna*, 1989, 3, 129.

⁴⁰ „Projektas „Lietuva 2030“. Vilnius, 2010. <<http://www.lietuva2030.lt/>> [Žiūrėta 2011 05 01].

⁴¹ „Į pilnutinę demokratiją“, „Į laisvę“ žurnalo leidinys nr. 2, 1958, 5.

kuriant šiandieninę Lietuvos valstybę.⁴² Pirmaisiais Nepriklausomybės metais kai kurias „pilnutinės demokratijos“ idėjas į savo programas buvo įtraukusios Lietuvos socialdemokratų ir Nuosaikiųjų krikščionių demokratų partijos⁴³, bet vėliau tarpukario ir pokario vizijos buvo primirštos, o pastaraisiais metais apskritai viešumoje nebėra diskutuojamos. Kita vertus, įsigilinus į organišką pilnutinės demokratijos viziją, galima pamatyti, kad kai kurios idėjos ir siūlymai galbūt ir ne visiškai sąmoningi, bet rado savo nišą dabartinės Lietuvos politinėje, socialinėje ir ekonominėje sąrangoje. Tačiau taip pat galima preziumuoti, kad šio, lietuviškojo, demokratijos modelio kūrėjai nesutiktų su programos įgyvendinimu tik iš dalies, ką puikiai iliustruoja ir paskutiniai deklaratyvūs sakiniai: „Demokratija apima ne tik politinę sritį, bet ir socialinę bei ūkinę, ir kultūrinę... Demokratija turi būti pilnutinė.“⁴⁴

Kokia yra šioji lietuviškos organišką demokratijos vizija? Kokios yra jos prielaidos iš politinės filosofijos (ontologijos) perspektyvų? Kuriam demokratijos modeliui⁴⁵ artimiausi tarpukario jaunosios lietuvių katalikų intelektualų kartos užmojai ir kas juose yra tikrai naujo, unikalaus ir originalaus? Galų gale – ar Lietuvoje, kuri be gilesnių svarstymų pasirinko neoliberalistinį technokratinį modelį⁴⁶, dar verta iš naujo apsvarstyti ir galbūt pradėti įgyvendinti pilnutinės demokratijos viziją?

Šiame rašto darbe bus mėginama atsakyti į visus šiuos ir kitus klausimus, ir, kiek leidžia apimtis, užčiuopti stipriąsias ir silpnąsias pilnutinės demokratijos vizijos vietas.

1. A.Maceinos indėlis: individualizmo ir holizmo sintezė

1936 m. „Naujosios Romuvos“ žurnale paskelbta deklaracija „Į organišką valstybę“, kaip minėta, negimė staiga ir netikėtai. Pirmosios Lietuvos Respublikos liberalios demokratijos pamokos, vėliau sekusio autoritarinio režimo kultūrinis spaudimas, artėjančių neramumų nuojauta vertė lietuvių intelektualus ieškoti galimybių stiprinti ir puoselėti valstybę.

Deklaracijos kūrėjai jau iš pat pradžių nurodo, kad jų demokratinės valstybės vizija nėra nei liberali, nei autoritarinė: „Liberalizmas valstybę kūrė individui. Autoritetizme individas

⁴² Artūras Svarauskas, „Naujaromuvių Lietuvos valstybės santvarkos vizija XX a. IV-ame dešimtmetyje“. Magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, 4.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ „Į Pilnutinę demokratiją“, 66.

⁴⁵ David Held, *Demokratijos modeliai*, Vilnius: Eugrimas, 2002.

⁴⁶ Algimantas Jankauskas, „Pilnutinė demokratija: Stasio Šalkauskio politinės filosofijos palikimas.“ Vilnius, 2010. <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-12-29-algimantas-jankauskas-pilnutine-demokratija-stasio-salkauskio-politines-filosofijos-palikimas/55245>> [Žiūrėta 2011 05 01].

gyvena valstybei. Organiškosios valstybės koncepcija šitą priešingybę išsprendžia skirdama tam tikra prasme žmogų kaip individą ir žmogų kaip asmenį.⁴⁷

Kaip ir visų į politinės filosofijos rangą pretenduojančių vizijų, taip ir šios deklaracijos svarbiausias pagrindas ir prielaida yra požiūris į žmogų. Nagrinėjant šiuos klausimus deklaracijoje pastebima vieno garsiausių Lietuvos filosofų Antano Maceinos ranka, nes iš esmės atkartojamos tais pačiais metais autoriaus paskelbtame straipsnyje „Individas-asmuo ir valstybė“ reiškiamos idėjas. Svarbiausia mintis – žmogaus skirstymas į dvi dalis: skiriamas individas (gamtos pradas) ir asmuo (dvasios pradas). Būtent dvasinis pradas suprantamas kaip pati didžiausia, neprilygstama vertybė: „Organiškoje valstybėje pilietis nėra aukojamas valstybei, nė valstybė nėra aukojama piliečiui. Ir valstybė, ir pilietis, kaip individas, čia dirba žmogaus asmenybei“⁴⁸ Kartu žmogaus dvasinis pradas – asmenybė – veržiasi į visumą, į organizuotą valstybę, nes tik taip gali pajusti gyvenimo pilnatvę. Be to, galioja ir atvirkštinis ryšys – „kuo piliečiai yra stipresnės asmenybės, tuo labiau stiprėja jų galiomis ir valstybė.“⁴⁹ Šioje vietoje neabejotinai jaučiama Prancūzijos politikos teoretiko ir istoriko Alexio de Tocqueville'io įtaka, nes iš esmės atkartojama jo mintis, kad „...valstybė negali ilgai būti stipri, kai kiekvienas žmogus, kaip individas, yra silpnas, ir kad ligi šiol dar nėra buvę tokios santvarkos nei valdymo formos, kuri sugebėtų sukurti veiklią šalį, kai jos piliečiai paversti neryžtingais ir vangiais.“⁵⁰

„Naujosios Romuvos“ žurnale paskelbtoje deklaracijoje pateikta žmogaus samprata tėra pirmieji ryškūs ir koncentruoti štrichai, o pati žmogaus ir bendruomenės (taip pat – ir valstybės) ryšių koncepcija gerokai plačiau ir suprantamiau išskleidžiama vėlesniame programiniame veikale „Į pilnutinę demokratiją“. Be didesnių užuolankų skelbiama, kad demokratijos esmė – asmens pirmenybė prieš bendruomenę, kad bendruomenė negali būti vertinama kaip asmens tikslas, o asmuo – kaip bendruomenės priemonė.⁵¹ Tačiau iš karto priduriama, kad „demokratija, nepažeisdama asmens pirmumo, saugo šeiminių, religinių, profesinių bendruomenę, kaip būtinas sąlygas asmeniui išsiskleisti.“⁵² Apibendrinant galima teigti, kad toks požiūris reiškia, jog tik priklausydamas bendruomenei, būdamas valstybės piliečiu žmogus gali įgyvendinti savo potencialą ir žmogiškumą. Tačiau tai jokių būdu nesuponuoja, kad asmuo pajungiamas kolektyvui ir yra jo formuojamas. Atvirkščiai – žmogaus individualumas išlieka ir bendruomenės fone bei, kaip pažymi autoriai, „demokratija globoja visuomeninį įvairumą ir iš jo kuria darnią vienybę įvairybėje.“⁵³

⁴⁷ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, 131.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Alexis de Tocqueville, *Apie demokratiją Amerikoje*, Vilnius: Amžius, 1996, 782-783.

⁵¹ „Į pilnutinę demokratiją“, 62.

⁵² Ten pat, 63.

⁵³ Ten pat, 65.

Šioje vietoje derėtų pastebėti, kad pilnutinės demokratijos vizija bando paprastai, bet gana gracingai išspręsti jau ilgą laiką filosofijoje vykstantį individualizmo ir holizmo ginčą. Profesorius Alvydas Jokubaitis pastebėjo, kad Mykolo Riomerio, Antano Maceinos, Stasio Šalkauskio ir Kazio Pakšto raštuose naudojami labai panašūs argumentai, kuriuos gerokai vėliau, 8-ajame dešimtmetyje, plėtojo liberaliojo komunitarizmo krypties priskiriamas Charlesas Tayloras.⁵⁴ Šis Kanados politikos filosofas siūlė binarinę skirtį politinės filosofijos diskusijose – ontologiją ir apologetiką. Ontologiniame lygmenyje, kuris nurodo į esmines prielaidas, kaip traktuojamas pasaulis ir santykiai tarp žmonių, esti du poliai – holizmas ir atomizmas. Pirmasis požiūris teigia, kad žmogaus teisės ir pasirinkimai yra validūs tik egzistuojant bendruomenei, antrasis – kad žmogus prigimtines teises gali įgyvendinti be kitų žmonių, kitaip tariant, primena atskirą atomą. Apologetinis lygmuo apima konkrečius moralinius įsitikinimus ir principus; čia taip pat skiriamos dvi stovyklos – individualizmas ir kolektyvizmas. Bene svarbiausia Ch.Tayloro analizės išvada, kad įmanomas ne tik tiesinis, bet ir įstrižas judėjimas tarp dviejų lygmenų – ontologinio ir apologetinio.⁵⁵ Paprastai tariant, individas į žmonių tarpusavio ryšius galima žiūrėti holistiškai, bet kartu realioje veikloje gyventi pagal individualizmo kanonus. Kaip pažymi Ch.Tayloro sampratą studijavusi Sabina Karmazinaitė, „...individas daro savarankiškus sprendimus, tačiau jie prasmingai skleidžiasi tik bendruomenėje, jam suteikiančioje moralinius horizontus. Tayloro pristatomas autentiškumas ir apima šiuos du lygmenis: individualistinį kūrybingumą, originalumą bei holistinius prasmų horizontus.“⁵⁶

Lietuviškos pilnutinės demokratijos vizijos kūrėjų nuomone, tie „moraliniai horizontai“ turėtų būti šeima, religinė ar profesinė bendruomenė, galiausiai – tauta ir jos kuriama valstybė. Tokioje valstybėje individuali laisvė sudaro simbiozę su solidarumu: „Valstybės narių solidarumas savo nusistatymuose ir bendra parama konkrečiuose darbuose yra pagrindinė sąlyga valstybei būti ir klestėti. Organiškoje bendruomenėje kiekvienas narys gyvena visumai, ir visuma gyvena kiekvienam nariui.“⁵⁷ Tokioje valstybėje asmens laisvė reiškiasi įsitikinimų, žodžio, organizavimosi ir ugdymo laisve visose gyvenimo srityse⁵⁸, bet kartu akivaizdu, kad visi šios rašyti šios laisvės vaisius įmanoma tik įsiliejus į bendruomenę. Išvada peršasi savaime – pilnutinės demokratijos vizija savyje talpina ontologinio holizmo ir apologetinio individualizmo sintezę.

⁵⁴ Alvydas Jokubaitis, „Įvadas: Charleso Tayloro komunitarizmas“. Kn. Charles Taylor, *Autentiškumo etika*. Vilnius: Aidai, 1996, 22.

⁵⁵ Charles Taylor, „Susipynę tikslai: liberalų ir komunitarų ginčas.“ Kn. Janos Kis (sud.), *Šiuolaikinė politinė filosofija: antologija*, Vilnius: Pradai, 1998, 523-524.

⁵⁶ Sabina Karmazinaitė, „Antano Maceinos komunitarizmas (?)“. Vilnius. < http://www.tspmismd.lt/2010/01/antano-maceinos-komunitarizmas/#_ftn30 > [Žiūrėta 2011 05 01].

⁵⁷ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, 132.

⁵⁸ „Į pilnutinę demokratiją“, 65.

Ši sintezė išlieka naujoviška ir aktuali nūdienos pasaulyje, ypač narpliojant šiuolaikinę visuomenę kaustančio susvetimėjimo tarp žmonių ir radikalaus individualizmo (išvedamo iš ontologinio atomizmo) lygtis.

2. Trisritė demokratija ir ketvirtasis dëmuo

Ankstesniame skyriuje nagrinėtas asmens ir bendruomenės (tautos, valstybės) santykis tarnauja kaip adata siuvant visą pilnutinės demokratijos audinį. Šis audinys, kaip ir Lietuvos vėliava, paremtas trimis spalvomis. Modernios valstybės vizijos kūrėjai visada pabrėžė, kad tikra demokratija turi būti trisritė – politinė, socialinė ir kultūrinė. „Per Seimo rinkimus į valstybės valdžią turėtų reikiamą dalį įtakos visi piliečiai, per korporatyvinę santvarką įvairūs profesiniai, socialiniai ir ekonominiai vienetai, per kultūrinę autonomiją – organiškai tautoje egzistuoją ideologiniai kultūriniai susigrupavimai“, – taip grindžiama tokios organiškos valstybės idėja.⁵⁹

Ypač didelis dėmesys ir svarbiausias akcentas visuose programiniuose tekstuose skiriamas kultūrinei autonomijai: „Demokratijos vykdymas kultūros ir religijos srityse valstybėje yra pats svarbiausias. Politinė ar socialinė demokratija be kultūrinės demokratijos tėra demokratijos įvadas.“

Kultūrinė demokratija yra vykdoma per kultūrinę autonomiją ir švietimą. Pažymėtina, kad abiejose šiose srityse vizijos kūrėjai reikalauja kuo mažesnio valstybės kišimosi, jai paliekant tik reguliavimo ir finansavimo funkcijas. Kultūrinė autonomija reiškia, kad valstybė nesikiša į piliečių pasaulėžiūros ir ideologijos klausimus⁶⁰, piliečiams šioje srityje paliekama neaprėpiama laisvė – galima būti ir kataliku, ir laisvamaniu. Kartu valstybė įsipareigoja nesuteikti privilegijų nė vienai religinei ar kitu pagrindu organizuojamai grupei, nes, autorių teigimu, lygus traktavimas garantuos kitų kultūrinių bendruomenių teisių gerbimą ir skatins toleranciją.⁶¹ Kultūros autonomija, kuri, kaip ir visa pilnutinė demokratija, turi būti įgyvendinta evoliucijos keliu, turėtų remtis kultūrine savivalda, o šios veikimo principus nužymės Konstitucija.⁶²

Tačiau vizijos kūrėjai, nors ir pripažindami pasaulėžiūros laisvę, kartu teigia, kad švietimo sistemoje pasaulėžiūra „...turi būti ne įnamis, bet viską apimęs ir viską tvarkąs šeimininkas“.⁶³ Tiesa, teisė nustatyti šią dominuojančią pasaulėžiūrą turi tekti ne valstybei, o išskirtinai mokinių tėvams. Kad galimybių būti atstovaujami įgytų visi pasaulėvaidžiai, juos

⁵⁹ „I organiškosios valstybės kūrybą“, 135.

⁶⁰ Ten pat, 134.

⁶¹ Ten pat.

⁶² „I pilnutinę demokratiją“, 14-15.

⁶³ Ten pat, 11.

periodiniais rinkimais turėtų apspręsti mokinių tėvų balsavimai. Šiuo atžvilgiu visai įmanoma pagrįsta kritika, kad katalikiškos krypties demokratijos modelio kūrėjai taip siekia mokyklose įtvirtinti krikščioniškos pasaulėžiūros skleidimą. Ar tikrai taip? „Tačiau jei kelių komplektų mokykloje susidarytų bent vienas komplektas kitos mokyklinės krypties mokinių, tai tasai komplektas ir turi būti skiriamas šios krypties mokyklai. Tuo būdu būtų įvykdyta pasaulėžiūrinės mažumos tėvų sąžinės laisvė“.⁶⁴ Taigi, atsakymas paprastas ir demokratiškas – šioje srityje negalima leisti subujoti daugumos tironijai, dėl kurios grėsmės įspėjo ir A.de Tocqueville'is⁶⁵. Šio klausimo sprendimo logika visiškai natūraliai kyla iš minėtosios individualizmo ir holizmo vienovės, juolab kad naujos švietimo sistemos sampratoje implicitiškai galima jausti nuorodą, kad, pavyzdžiui, katalikiškoje mokykloje užaugintas pilietis, sulaukęs pilnametystės gali visiškai be trukdžių pakeisti savo pasaulėžiūrą. Žinoma, kritikai atsakytų, kad tai sunkiai įmanoma, bet svarbiausia, kad tokia prielaida galima, t.y. valstybė nesikiša į pasaulėžiūros klausimus.

Pasaulėžiūros aspektas išskleidžiamas ir kitoje, politinėje, demokratijos srityje. Tačiau čia jau galima pastebėti tam tikrą nenuoseklumą, galbūt gimusį dėl to, kad dvi svarbiausios deklaracijos ir laikraštyje „Į laisvę“ spausdintas straipsnių ciklas „Į reformuotą demokratiją“ – skirtingų autorių apmąstymų rezultatas. Rašydami apie politinę dimensiją, autoriai gina visiškai priešingą poziciją – teigiama, kad politinė fragmentacija pagal pasaulėžiūras yra peilis demokratinei sąmonei.⁶⁶ Anot vizijos kūrėjų, per gausus politinis susigrupavimas kelia grėsmę bendrajai gerovei, kuri gali būti pajungta grupiniams arba asmeniniams interesams. Vietoj tapatinimosi su atskiromis visuomenės grupėmis (katalikais, ūkininkais, darbininkais, t.t.) ir rūpinimosi jų interesais siūloma orientuotis į išskylančius politinius, socialinius ir ekonominius uždavinius ir jų įgyvendinimo skirtumus,⁶⁷ o geros partijos programa turi apimti ir patenkinti visų valstybės piliečių interesus.⁶⁸ Tokiu būdu partijos tarsi iškrenta iš bendro pilnutinės demokratijos konteksto, pakimba virš jo, o autorių teiginiai, kad partiją-bendruomenę susies aukštesni tikslai, o ne pasaulėžiūra, atrodo naivoki. Kaip rodo praktika, tokiais atvejais partijas būtent ir suvienija tai, ko labiausiai baiminasi autoriai, – materialiniai grupės siekiai. Autorių optimizmą bent iš dalies galima pateisinti jų siūlymu remtis JAV ir Didžiosios Britanijos pavyzdžiais, bet tai – ilgas demokratijos tradicijas turinčios valstybės, kai tuo tarpu Lietuvoje tokie papročiai ir demokratinė sąmonė per 8-erius tarpukario parlamentinės demokratijos metus negalėjo susiformuoti.

⁶⁴ Ten pat, 12.

⁶⁵ De Tocqueville, 270-273.

⁶⁶ „Į pilnutinę demokratiją“, 52.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ „Į reformuotą demokratiją“, *Į laisvę*, 1944 m. kovo 5 d., 4 (27).

Šis aspektas – turbūt didžiausia pilnutinės demokratijos modelio spraga. Kadangi politinėje-teisinėje srityje šis modelis remiasi tradicine liberalios atstovaujamosios demokratijos samprata – tiesiogiai ir visuotinai renkama valdžia, trys valdžios šakos (įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė), teisingumo principų įtvirtinimas⁶⁹ – iškyla tam tikrų problemų, jei išrinktieji atstovai nepanorės vykdyti pilnutinės demokratijos programos. Deklaracijose pabrėžiama, kad demokratinės valstybės politinė valdžia neturi prisiimti profesinių, kultūrinių, švietimo krypties nustatymo uždavinių, kad šie uždaviniai turi būti perleisti atitinkamoms bendruomenėms⁷⁰, tačiau kas nutiks, jei politinė valdžia nenorės suteikti autonomijos? Ir jei į autonomines sritis norės kištis visos (idealiu atveju jų turėtų būti vos kelios) politinės partijos? Autoriai šių klausimų pernelyg plačiai nenagrinėja, kaip duotybę suprasdami valdžios nuosaikumą kuriant demokratinę valstybę.

Trečioji politinės demokratijos sritis – socialinė-ekonominė veikla. Šiuo klausimu pirmojoje deklaracijoje propaguojama korporatyvinė santvarka, kuri padėtų teisingiau paskirstyti gėrybės ir skatintų socialinius santykius⁷¹, bet toliau mintis plėtojasi apskritai į priešingą pusę nuo liberaliojo „laissez faire, laissez passer“ principo – prie socialdemokratijos ir socialinio teisingumo lopšio. Pabrėždami, kad gerbia nuosavybės principą ir laiko jį viena svarbiausių žmogaus laisvės išraiškų, vizijos kūrėjai taip pat kalba apie tai, kad „nuosavybės telkimas vienose rankose turi būti normuojamas“.⁷² Taip pat prabylama ir marksistine terminologija, kalbant apie įtampą keliantį „dirbančiojo atskyrimą nuo darbo priemonių“⁷³, dėl ko esą būtina įtraukti darbininkus į įmonių valdymą. Ekonominėje politinės demokratijos programoje, kuri apima ir visuotinę socialinio aprūpinimo sistemą, pastebimas tas pats pagrindinis visos vizijos leitmotyvas – asmens (dvasinių) poreikių pirmenybė, dirbančiųjų įtraukimas į bendruomenės, ūkinę autonomiją.

Minėtomis trimis sritimis pilnutinės demokratijos vizija nesibaigia. „Į pilnutinę demokratiją“ autoriai (akivaizdu – K.Pakštas), pabrėždami pasaulinės globalizacijos tendencijas, pripažįsta, kad tautinė valstybė viena pati negali aprūpinti žmogaus poreikių.⁷⁴ Būtent dėl to neišvengiamai kursis antvalstybiniai dariniai, tačiau ir jų veikimas turi būti paremtas demokratijos principais. Tokie antvalstybiniai dariniai, arba tarptautinės sąjungos, turėtų rūpintis tik tais klausimais, kurių valstybė negali išspręsti pati. Pažymima, kad santykis tarp valstybės ir tarptautinės organizacijos yra lygiai toks pat, kaip tarp asmens ir valstybės – valstybei garantuojama

⁶⁹ „Į pilnutinę demokratiją“, 57-60.

⁷⁰ Ten pat, 66.

⁷¹ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, 134.

⁷² „Į pilnutinę demokratiją“, 24.

⁷³ Ten pat, 33.

⁷⁴ Ten pat, 43.

autonomija tokio tipo organizacijose. Ir nors dalies suverenumo atsisakymas yra neišvengiamas, tačiau tai jokia būdu netampa tautinės kultūros ir individualybės išsižadėjimu.⁷⁵

Ši idėja, kuri aktuali ir prie tokios tarptautinės sąjungos (Europos Sąjungos) prisijungusiai šiandieninei Lietuvai, puikiai vainikuoja visą formalųjį pilnutinės demokratijos paveikslą nuo apačios iki viršaus: žmogus-bendruomenė-tauta-valstybė-tarptautinė organizacija.

3. Ugdymo svarba: A.de Tocqueville'io pėdsakais

Ankstesniame skyriuje išdėstytas politinės, kultūrinės ir ekonominės demokratijos modelis yra būtent formalus, o jam trūksta svarbiausio dėmens – demokratiškų piliečių.

Pilnutinės demokratijos vizijos kūrėjai akcentuoja, kad būtina žmogų ugdyti demokratijai, o didžiausi demokratijos sunkumai kyla ne dėl netvarių jos principų, o dėl demokratinės sąmonės krizės.⁷⁶ Todėl „...auklėjimas demokratijai yra vienas iš pagrindinių visuomeninių uždavinių.“⁷⁷

Visuomenės ugdymas demokratijai turėtų būti nuolatinis ir nepertraukiamas procesas. Būtent tokio proceso metu augtų pagarba teisingumui, žmogaus teisėms, bendruomenei, o kartu ir pilnutinės demokratijos idėjai. Jau pirmajame programiniame veikale „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ katalikiškos krypties intelektualai pripažino, kad norint sukurti organišką, demokratiniais pagrindais tvarkomą valstybę, neužtenka vien valstybės santvarkos reformų ir naujų institucijų įsteigimo. Taip pat „...turi reformuotis ir patys žmonės. Turėtų būti reformuota ne visai laimingi ligšioliniai mūsų politiniai papročiai, aukštai iškelta politinė dorovė, pareigos bei atsakomybės jausmai, asmeninis ir profesinis sąžiningumas, supratimas ir vertinimas bendrų pastoviųjų valstybės reikalų ir bendros viešosios gerovės.“⁷⁸

Šie teiginiai lyg aidu atkartoja daugiau nei prieš šimtmetį iki „pilnutinės demokratijos“ modelio gimimo išreikštas A.de Tocqueville'io idėjas apie demokratijos pamatus. Rašydamas apie demokratiją Amerikoje, Prancūzijos mokslininkas pažymėjo, kad ši remiasi pirmiausia įstatymais, bet dar labiau – visuomenės papročiais.⁷⁹

Remiantis šiomis idėjomis, o taip pat ir Johno Stuardo Millio raštais, lietuvišką pilnutinės demokratijos versiją galima didžiąją dalimi kildinti iš ugdomosios demokratijos

⁷⁵ Ten pat, 44-45.

⁷⁶ Ten pat, 63.

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, 135.

⁷⁹ Tocqueville, 327-331.

modelio⁸⁰, kuris postuluoja, kad politinis atsidavimas yra itin reikšmingas individo sugebėjimų plėtrai. Ugdamosios demokratijos ir pilnutinės demokratijos modeliai yra panašūs ir pagrindiniais bruožais, ir bendrosiomis sąlygomis. Pastarosios esti tokios: 1) nepriklausoma pilietinė visuomenė ir minimalus valstybės kišimasis; 2) konkurencinė rinkos ekonomika; 3) privati gamybos priemonių nuosavybė ir valdymas kartu eksperimentuojant su bendruomene ir kooperacinėmis nuosavybės formomis; 4) politinis moterų išslaisvinimas (pilnutinė demokratija eina toliau, kalbėdama apie vyrų ir moterų lygias teises į vienodą uždarbį – aut.); 5) nacionalinių valstybių sistema su išplėtotais tarpvalstybiniais ryšiais.

Visos šios prielaidos būdingos abiem modeliams, kurie atstovaujamosios demokratijos sistemą supranta ir kaip priemonę ugdyti asmenybę bei kurti socialinį skirtingumą – pliuralistinę visuomenę, ir kaip tikslą savaime, demokratinę santvarką.⁸¹

Nepaisant didelio panašumo, pilnutinės demokratijos idėja nepraranda savo autentikos ir unikalumo, visų pirma todėl, kad, kaip pažymi „romuviečiai“, Lietuvos įstatymai neturi būti nukopijuoti nuo kitų šalių, bet nuosekliai išaugę iš vidaus.⁸² Režiumuojant – jei pasiryžtų imtis pilnutinės demokratijos projekto, Lietuva kurtų savus, autentiškus demokratijos papročius.

Išvados

1936 m. paskelbta deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ sulaukė įvairių vertinimų – vienų ji laikoma fašistine⁸³, kitų – priešingai, pernelyg liberalia,⁸⁴ tačiau katalikiškos krypties intelektualų įstangos ties tuo nesibaigė ir pavirto programiniu veikalu „Į pilnutinę demokratiją“. Tai – išbaigtos politinės, ekonominės, kultūrinės ir tarpvalstybinės demokratijos gairės, apimančios demokratijos kūrybą nuo apačios (žmogaus vidinio pasaulinio) iki pat viršaus (globalios demokratinės sąjungos?).

Vertinant visą pilnutinės demokratijos viziją itin įdomūs ir aktualizuotini atrodo trys idėjų blokai. Pirmasis – apologetinio individualizmo ir ontologinio holizmo vienovė, kurią itin pravartu būtų plačiai diskutuoti ir šiandienos Lietuvoje, sprendžiant piliečių tapatybės ir bendruomeniškumo problemas. Antrasis blokas – tautos autonomijos tarptautinėse sąjungose klausimas, kuris buvo, yra ir bus svarbus tiek Lietuvai ir kitoms Europos Sąjungos valstybėms, tiek didžiosios Europos projektų kūrėjams. Šiuo klausimu pilnutinė demokratija pateikia

⁸⁰ Held, 140.

⁸¹ Ten pat, 139-140.

⁸² „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, 133.

⁸³ Liūtas Mockūnas, „Prie Lietuviškojo fašizmo ištakų“. *Akiračiai*, 2000, Nr.2, 4-6.

⁸⁴ Kęstutis Skrupskelis, „Organiškumas, katalikų akcija ir liberalioji srovė“. *Kultūros barai*, 2004, Nr.1, 73.

vienareikšmišką siūlymą: tarpvalstybinė sąjunga savo stiprybės semiasi iš narių individualumo ir autentiškumo.

Trečiasis ir bene svarbiausias pilnutinės demokratijos koncepcijos aspektas – demokratijos neįmanoma sukurti be demokratiškai mąstančių piliečių. Cituojant autorius: „Demokratija niekada nėra laimėta visam laikui. Ją reikia nuolat ir nuolat laimėti.“⁸⁵ Šis aspektas nūdienos Lietuvoje yra nepelnytai pamiršamas. Jei vos atkūrus Nepriklausomybę, dar vyko brandžios diskusijos apie demokratijos turinį, tai vėliau apsisistota tiesiog prie formos reikalų. Šiuo metu Lietuvoje pamiršta, kad demokratija – lyg kaprizinga naminė gėlė, kurią reikia nuolat laistyti ir laikyti saulės šviesoje. Pilnutinės demokratijos modelio kūrėjai įspėjo, kad yra visiškai ne taip – pamiršus prižiūrėti gležnus demokratijos želmenis, nesunkiai galima nuklysti į autoritarizmo džungles.

Vien dėl čia paminėtų įžvalgų pilnutinės demokratijos idėja verta gilesnio įvertinimo ir diskusijos, kad ir svarstant apie Lietuvą 2030-aisiais metais.

Doc. Dr. Algimanto Jankausko komentaras:

Džiugu, kad vis daugiau studentų domisi Lietuvos politinės minties paveldu. Pilnutinės demokratijos svarstymai – vienas ryškiausių šio paveldo dokumentų. Gediminas Reklaitis puikiai valdo žodį, geba įsigilinti, interpretuoti ir aktualizuoti. Tegul jo tekstas tampa akstinu ir kitiems susidomėti Lietuvos politinės minties paveldu.

⁸⁵ „Į pilnutinę demokratiją“, 64.

2008-2008-9 PASAULIO EKONOMIKOS KRIZĖ: PRIEŽASTYS, PAGRINDINIAI BRUOŽAI IR IŠĖJIMO IŠ KRIZĖS POLITIKA

Julita Mažuolytė

Ivadas

Veikiausiai nieko nenustebins teiginys, jog ekonomikos mokslas, kurio ištakų galima įžvelgti prieš beveik 2500 metų, kaip atskiras ir savarankiškas, individo ūkinės veiklos ir išteklių panaudojimo bei paskirstymo problemas nagrinėjantis mokslas atsirado palyginti neseniai – faktiškai tai įvyko tik XVIII amžiuje, pasirodžius pirmiesiems A. Smith'o veikalams⁸⁶. Ilgainiui šis socialinis mokslas pradėjo tyrinėti vis platinantį ekonominių reiškinių spektrą, atkreipdamas visuomenės dėmesį į tam tikrus, seniai egzistuojančius, tačiau nepastebimus arba tiesiog ignoruojamus ekonomikos dėsningumus.

Kaip vieną iš tokių tarptautinės ekonomikos nagrinėjamų reiškinių, be jokios abejonės, galima įvardyti ekonominės raidos cikliškumo fenomeną. Pastovaus pasaulio ekonomikos, skatinamos nuolatinės pažangos ir technologinio progreso, augimo faktas atrodo nenuginčijamas ir seniai nekelia jokių abejonių; tačiau šio augimo pobūdis ir jam būdingi svyravimai bei cikliškumas patraukė ekonomistų dėmesį tik gan netolimoje praeityje. Pirmieji bandymai įrodyti tam tikro ekonominio vystymosi cikliškumą, kuriuos 1819 m. išdėstė J. C. L. De Sismondi kaip priešpriešą tuomet dominavusiai ekonominės pusiausvyros teorijai, atmetančiai bet kokių ekonominių ciklų egzistavimo faktą, patyrė fiasko⁸⁷. Laikui bėgant, ekonominės veiklos apimties ir aktyvumo bei intensyvumo reguliarūs svyravimai, vadinami ekonominiais (verslo) ciklais susilaukė žymiai platesnio akademinių sluoksnių susidomėjimo. Šiandien, XXI amžiuje, egzistuoja daugybė teorijų, bandančių paaiškinti šio fenomeno kvintesenciją. N. Kondratieff'o pasekėjai akcentuoja ilgųjų, 40-60 m. trunkančių ciklų, kuriuos apsprendžia esminiai technologiniai pokyčiai, svarbą⁸⁸; J. Kitchin įrodinėja 3-8 m. besitęsiančių „gamybinių atsargų“ ciklų reikšmingumą⁸⁹; tuo tarpu S. Kuznec savo cikliškumo teoriją susieja su demografiniais pokyčiais bei gamybos struktūros ir statybos transformacijomis⁹⁰ ir t.t.. Nepaisant tokios ekonominės raidos cikliškumą aiškinančių teorijų

⁸⁶ Mark Blaug, "The Social Sciences: Economics", *The New Encyclopedia Britannica*, 2007, Vol. 27, psl. 343

⁸⁷ Scarlett, "Over Production and Under Consumption" *History of Economic Theory and Thought*, [Žiūrėta 2011-04-26], <<http://www.economictheories.org/2008/11/over-production-and-under-consumption.html>>

⁸⁸ N. D. Kondratieff, "The Long Waves in Economic Life", *The Review of Economic Statistics*, Vol. 17, No. 6, Nov. 1935, psl. 112-115

⁸⁹ J. Kitchin, "Cycles and Trends in Economic Factors", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 5., No. 1, Jan., 1923, The MIT Press, psl. 14-16

⁹⁰ S. Kuznets, "Modern Economic Growth: Findings and Reflections", *The American Economic Review*, Vol. 63, No. 3, Jun., 1973, American Economic Association, psl. 248-249

gausybės, daugumai jų priskirtinas vienas bendras bruožas – verslo ciklo „suskaldymas“ į keletą – pakilimo, nuosmukio, krizės bei pagyvėjimo – stadijų.

Natūralu, jog vartotojų visuomenėje, pripratusioje permanentiškai reikalauti „duonos bei žaidynių“, išskirtinio dėmesio ir polemikos sulaukia trečioji ekonominio ciklo fazė – krizės laikotarpis. Puikiu tuo įrodymu tapo 2008/2009 pasaulio ekonomikos krizė. 2008 m. rugsėjo mėnesį įsibėgėjusi ir vis grėsmingesnį pavidalą įgaunanti laipsniška finansų sistemos griūtis bei visuotinė panika sukėlė milžinišką rezonansą pasaulio bendruomenėje ir privertė susimąstyti apie ekonominių santykių bei ekonominės priklausomybės generuojamas grėsmes. Prasidėjusi JAV finansų sektoriuje, pirmoji rimtesnė XXI amžiaus krizė sparčiais tempais persimėtė ir į kitas sferas bei įgavo globalųjį pobūdį, savo mastais pralenkdama beveik visus praėjusio šimtmečio ekonominių neramumų periodus, kas savo ruožtu paskatino ieškoti koreliacijos ir panašumų tarp jos ir Didžiosios Depresijos.

Visgi šioje vietoje kiekvienai protaujančiai būtybei iškyla (arba bent jau turėtų iškilti) natūralus klausimas: kokios buvo tikrosios šio ekonominio dekadanso priežastys? Ar tikrai visą atsakomybę galima suversti Jungtinėms Amerikos Valstijoms dėl jų nesugebėjimo susitvarkyti su kreditų rinkoje bei visoje šalies finansinėje sistemoje įsivyravusiais nesklandumais? O gal priežastingumo ryšių reikėtų ieškoti kitose pasaulinės ekonominės sistemos dimensijose?

Ne mažiau klausimų kelia ir kitas problemos aspektas: įžengę į antrą šimtmečio dešimtmetį bei prisiklausę optimistiškai nusiteikusių ir pasaulinės ekonomikos atsigavimą konstatuojančių (arba bent jau netolimoje ateityje prognozuojančių) ekonomistų bei politinių veikėjų, individai yra linkę kuo greičiau atsikratyti slogios visuomenėje vyraujančios nuotaikos ir tinkamai neįvertina visų 2008-2009 krizės implikacijų, kurių efektas nėra ir negali būti trumpalaikis. Savaime išsikristalizuoja dar vienas klausimas: kaip ši krizė paveikė globaliąją ekonomiką ir ar jos pasekmių sąrašas jau yra baigtinis? Galiausiai, ar priemonės, kurias pasitelkė tarptautinė valstybių bendruomenė, norėdama išbrįsti iš krizės liūno, buvo adekvačios ir ar jos pasiteisino?

Kaip tik toks ir yra šio rašto darbo tikslas – remiantis dabartine pasaulio ekonomikos būkle, statistiniais duomenimis, ekonomistų nuomonėmis bei tarptautinės ekonomikos teorijomis, išsamiai išanalizuoti 2008-2009 m. krizės fenomeną bei pabandyti rasti atsakymus į aukščiau pateiktus klausimus. Pirmoje rašto darbo dalyje, kurios pagrindą sudaro analitiniai ekonomistų straipsniai bei tarptautinės ekonomikos teorijos, bus bandoma išekstrahuoti tikruosius krizės katalizatorius bei veiksnius, nulėmusius globalųjį jos pobūdį. Antroje šio rašto darbo dalyje ypatingas dėmesys bus skirtas pagrindinėms krizės pasėkmėms, kas savo ruožtu leis atidžiau išnagrinėti įvairių išėjimo iš krizės politikos priemonių privalumus bei trūkumus. Visų šių sudedamųjų elementų apžvalga, kaip

tikimasi, padės sudaryti galutinį šio ekonominio ciklo laikotarpio vaizdą bei jo įtaką tolimesniam ekonominiam pasaulio vystymuisi.

1. 2008-2009 pasaulio ekonomikos krizė: pradžia ir priežastys

Nepaisant fakto, jog masinės komunikacijos priemonės dažniausiai visą kaltę dėl krizės yra linkusios suversti Jungtinėms Amerikoms Valstijoms bei jų „invalidumui“ sprendžiant finansinės bei nekilnojamo turto rinkose įsisknijusias problemas, norint suprasti tikrąją šios krizės įtaką pasaulio ekonomikai, visų pirma reikėtų atidžiau išnagrinėti visus faktorius, išprovokavusius finansinę, o vėliau ir globaliąją ekonominę 2008-2009 m. krizę.

1.1. Finansinės krizės atskaitos taško paieškos

Neretai didžiausios (po ekonominio tarpukario chaoso) krizės pradiniu (arba bent jau kertiniu) tašku laikytina 2008 m. antra pusė, kuomet rugsėjo 13-15 d. ketvirtam pagal dydį JAV investiciniam Lehman Brothers bankui neradus pirkėjo ir paskelbus bankrotą, prasidėjo sistemiška finansų sistemos griūtis⁹¹. Nepaisant šio fakto, dauguma ekonomistų pritaria nuomonei, kad tikrosios šios finansinės suirutės priežastys turi žymiai gilesnes istorines šaknis, o pati krizė „nebuvo nepriklausoma *per se*, o veikiau gali būti kategorizuojama kaip ankstesnės ekonominės politikos iškrypimų ir distorcijų padarinys“⁹².

Tikėtina, jog viena iš esminių krizės priežasčių tapo nekilnojamojo turto sektoriuje susiformavusio „burbulo“ sprogdymas ir žemurūšių būsto paskolų rinkoje (angl. *subprime mortgages*) įvykęs kolapsas. 2000-2006 laikotarpiu JAV buvo užfiksuotas spartus nekilnojamojo turto kainų kilimas. Kai kurių analitikų manymu, šį šuolį nulėmė keletas priežasčių, tarp kurių neretai minimi ilgalaikiai pokyčiai naftos rinkos kainodaroje bei Federalinės rezervos sistemos (JAV centrinio banko) vykdoma politika, skatinusi didelę būsto paklausą tarp gyventojų. Siekdamas išvengti recesijos po 2001-ųjų rugsėjo 11-osios įvykių bei sumažinti 2000 m. „dot-com“ – su Internetu bei kitomis technologijomis susijusio – burbulo sprogdymo padarinius JAV ekonomikai, FRS pradėjo mažinti palūkanų normas, kas savo ruožtu atsiliepė ir vis didėjančiai kredito paklausai⁹³.

Atskiros dėmesio reikalauja faktas, jog prieškriziniu laikotarpiu JAV užplūdo milžiniški pinigų srautai iš greitai besivystančių Azijos kontinento valstybių. Pastaruoju metu sparčiai

⁹¹ Douglas W. Arner, „*The Global Credit Crisis of 2008: Causes and Consequences*“, AIIFL Working Paper No. 3, 2009, psl. 44

⁹² Adrian Blundell-Wignall, Paul Atkinson, Se Hoon Lee, „*The Current Financial Crisis: Causes and Policy Issues*“, Financial Market Trends, OECD 2008, psl. 2

⁹³ Franklin Allen, Elena Carletti, „An Overview of the Crisis: Causes, Consequences, and Solutions“, *International Review of Finance*, No. 1, January, 2010, psl. 5-6

besivystanti Kinija, visą pasaulį užkariavusi savo pigia produkcija ir generuojanti išpūdingus pinigų srautus bei kitos Azijos šalys, bandančios apsisaugoti nuo valiutos vertės augimo, investavo milžiniškas lėšas į JAV obligacijas bei finansines rinkas⁹⁴. Susumavus šiuos ir iš energetinius išteklius eksportuojančių šalių plaukiančius pinigų srautus, tampa akivaizdu, kad toks pinigų srautų „perteklius“ turėjo įtakos tam, kad išaugo paskolų prieinamumas, kas savo ruožtu, dar labiau paskatino nekilnojamo turto ir kredito rinkose besipūčiančio burbulo augimą.

Šioje vietoje vertėtų akcentuoti dar vieną faktorių, tapusį šios krizės katalizatoriumi – keletą pastarųjų dešimtmečių vykusią finansinių rinkų ekspansiją ir inovacinių finansinių instrumentų atsiradimą bei „naujo bankininkystės modelio“ susikūrimą⁹⁵. Atsiradus naujai būsto pirkėjų klasei, kuri susigundžiusi paskolomis ir besitikinti, jog dėl kylančių būsto kainų po kurio laiko galės perfinansuoti šias paskolas geresnėmis sąlygomis, skolinančios institucijos, siekiančios visais įmanomais būdais maksimizuoti gaunamą pelną, nukrypo nuo tradicinio būsto paskolų modelio (kuriame banko sugebėjimas išduoti paskolas priklausydavo nuo jo pritrauktų indėlių sumų) ir pradėjo kasdienėje praktikoje taikyti inovatyvias finansines priemones⁹⁶. Amerikos bankai, siekdami išvengti galimo kliento nemokumo atnešamų nuostolių, pradėjo sudarinėti išduotų būsto paskolų rinkinius, tampančius užstatu būsto paskolomis laiduojamomis obligacijoms (angl. *mortgage backed-securities*), kurios savo ruožtu buvo perpardavinėjamos trečiosioms šalims. Ekonomikos sferoje šis procesas ilgainiui įgavo „sekiuritizacijos“ pavadinimą (angl. *securitization*), kadangi tokia bankų vykdoma politika leisdavo persikirstyti galimą riziką tarp didesnio investorių skaičiaus, tokiu būdu mažindama paskolų kaštus besiskolinantiems ir atsiedama skolinančių institucijų paskolų išdavimo pajėgumą nuo jų galimybių pritraukti indėlius⁹⁷. Pajamos, gaunamos iš ankstesnių paskolomis laiduojamų obligacijų pardavimų, iškart tapdavo perskolinamos kitiems klientams. Prisiminus Kongreso vykdomą politiką, raginusią finansines institucijas ir ypatingai vyriausybės remiamus finansinius subjektus – tokius kaip Fannie Mae ar Freddie Mac - prisiimti rizikingų būsto paskolų naštą ir toliau skatinti „įperkamo būsto“ įsigijimą, nenuostabu, jog skolinimo epidemija įgavo išpūdingą pagreitį⁹⁸. Šitoks skolinimosi mechanizmas, kurio pagrindiniu tikslu buvo naujų „klientų“ paieška bei inovatyvių išvestinių finansinių instrumentų kūrimas,

⁹⁴ Dainius Kreivys, „Pinigų nėra ir nebus“, Delfi žinių portalas, 2008-11-06, [Žiūrėta 2011-04-28], <<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=18776983>>

⁹⁵ Douglas W. Arner, „The Global Credit Crisis of 2008: Causes and Consequences“, AIFL Working Paper No. 3, 2009, psl. 25-27

⁹⁶ Iš dr. Raimondo Kuodžio pranešimo „Pasaulinė finansų krizė: priežastys ir pasekmės (Lietuvai)“, Šiauliai, 2008 m. gegužės 7 d.

⁹⁷ Douglas Arner, „Emerging Market Economies and Government Promotion of Securitization“, 12 DUKE J COMP. & INT'L L., 2002, psl. 505

⁹⁸ Michael Spence, Danny Leipziger, „Globalization and growth: implications for a post-crisis world“, The World Bank Group, 2010, psl. 50

siekiant dar didesnio pelno, negalėjo pasigirti net menkaisiais stabilumo požymiais ir tiesiogiai prisidėjo prie 2008 m. įsisiautėjusios krizės atsiradimo⁹⁹.

Sistema, savo stabilumu primenanti nuo mažesnio vėjo gūsio priklausomą kortų namelį, kurį laiką gan sėkmingai transformavo žemurūšes paskolas į įmantrias obligacijas, kurios ilgainiui pasklido po visą pasaulį. Visgi šioje vietoje iškyla dar vienas klausimas: kodėl bankai įsivėlė į tokį rizikingą žaidimą ir išdavinėjo paskolas, visiškai nekreipdami dėmesio į individo mokumo galimybes? Kodėl finansinėje sistemoje įsivyravo toks neatsakingumas, ko pasekmėje buvo suteiktas neapbrėpiamas kamikadziškų NINJA paskolų (iš angl. *No Income, No Job, No Asset* – „be pajamų, be darbo, be turto“)¹⁰⁰ skaičius? Juolab, kad jau 2003 m. vienas iš turtingiausių pasaulio investuotojų, W. Buffet tokias finansinės priemonės įvardino kaip „laiko bombas ir finansines masinio naikinimo priemones, galinčias sukelti pavojų viso pasaulio ekonomikai“¹⁰¹.

Atsakymo į šį klausimą, vėlgi, reikėtų ieškoti pačioje Jungtinių Amerikos Valstijų finansinėje sistemoje. Neretai tvirtinama, kad finansinėse sferose vykusį sekiuritizaciją *per se* atrodė gan patrauklus, nors ir mažinantis sistemos skaidrumą, banko pajamų maksimizavimo šaltinis¹⁰². Visgi tikrąją šio fenomeno priežastimi veikiausiai tapo nepakankamas JAV bankininkystės reguliavimo lygmuo. Pagal galiojančius įstatymus, FRS kompetencijoje atsidūrė tik tradicinių komercinių bankų kontrolė, tuo tarpų investiciniai bankai ilgainiui įgaudavo vis platesnę veiksmų laisvę. Be to, vis didėjanti ir menkai reguliuojama konkurencija dar labiau skatino rizikingų instrumentų taikymą kredito rinkoje¹⁰³. Permanentiškai auganti šešėlinė investicinės bankininkystės sistema, kurios nekontroliavo centrinis bankas ir neapėmė finansinio saugumo tinklas, palaipsniui kaitino situaciją, kuri 2008 m. pasibaigė krize. Be to, Nobelio ekonomikos premijos laureato, Joseph Stiglitz žodžiais, „JAV pateko į savotiškas „tobulosios rinkos“ spąstus ir nesugebėjo tinkamai sureguliuoti savo sistemos jau vien dėl to, kad patys reguliuojantys subjektai netikėjo reguliavimo būtinybe“¹⁰⁴. Akivaizdu, jog toks hiperbolizuotas pasitikėjimas investicinių rinkų autoreguliacija taip pat turėjo įtakos JAV vykdomai politikai bei jos implikacijoms.

Kaip ten bebūtų, tačiau apžvelgus visus šiuos elementus, tampa aišku, jog nepaisant to, kad prie finansinės JAV krizės prisidėjo daugybė veiksnių, visgi reziumuojant galima tvirtinti, jog

⁹⁹ Justin Fox, „The Anatomy of a Financial Crisis“, *The Myth of the Rational Market: A History of Risk, Reward and Delusion on Wall Street*, HarperCollins, 2011, psl. 26-30

¹⁰⁰ Douglas D. Evanoff, Philipp Hartmann, George G. Kaufman, „*The First Credit Market Turmoil of the 21st Century – Implications for Public Policy*“, World Scientific, 2009, psl. 163

¹⁰¹ BBC News, „*Buffet warns on investment “time bombs”*“, 2003-03-04, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/2817995.stm>>, [Žiūrėta 2011-04-29]

¹⁰² Willem Buiter, „*Lessons from the 2007 Financial Crisis*“, Background Paper Submitted to the UK Treasury Select Committee, 2007, gruodžio 11 d.

¹⁰³ Linda M. Beale, „In the Wake of Financial Crisis“, International Monetary Fund (IMF), „*Current Developments in Monetary and Financial Law*“, Vol. 5, Forthcoming, 2010, psl. 8-9

¹⁰⁴ Joseph Stiglitz, „*Build Strong Rules for Finance System*“, Politico.com, Apr. 12, 2010, <<http://www.politico.com/news/stories/0410/35636.html>>, [Žiūrėta 2011-04-28]

pagrindiniais finansinės suirutės katalizatoriais tapo precedentų neturintys, ekscesyvūs paskolų ir kreditų teikimo procesai bei rizikingos investicijos, kurios tapo įmanomos tik po visos serijos reikšmingų pokyčių ekonomikos ir reguliavimo sferose¹⁰⁵.

1.2. Globali krizės ekspansija: pagrindinės priežastys

Ankstesniame šio darbo skyriuje glaustai aptartos pagrindinės finansinės JAV krizės priežastys visgi palieka daugybę neatsakytų klausimų apie tolimesnį jos vystymąsi. 2004 m. prasidėjęs spartus JAV ekonomikos augimas bei didėjanti infliacija paskatino Federalinę rezervų sistemą pasitelkti gan drastiškas priemones šių procesų stabdymui – 2006 m. bazinė palūkanų norma buvo pakelta nuo 1.25% iki 5.25%¹⁰⁶. Pabrangus skolinimuisi kreditinių išteklių rinkose ir pasibaigus lengvatinių paskolų palūkanų laikotarpiui, pradėjo augti nemokių klientų skaičius. Dėl išaugusios būsto pasiūlos ir sumažėjusios paklausos, nekilnojamojo turto rinka „apmirė“, kas savo ruožtu įtakojai tai, jog garantuotų paskolų gavėjų mokėjimais bei nekilnuojamuoju turtu obligacijų vertė ėmė kristi, o tokių obligacijų ir ypač „toksinėmis atliekomis“ vadinamųjų ypatingos rizikos vertybinių popierių turėtojai patyrė milžiniškų nuostolių¹⁰⁷. Po Lehman Brothers, visame pasaulyje turinčio daugiau nei 100 000 kreditorių, bankroto (kuris neretai vadinamas didžiausiu istorijos bankrotu) ir vis menkstančio pasitikėjimo finansine sistema, prasidėjo sisteminė krizė, įsiurbusi visą JAV finansinės galios šerdį ir nušlavusi didžiausius šalies investicinius bankus¹⁰⁸.

Visgi tokia įvykių eiga nepaaiškina, kodėl krizė, prasidėjusi JAV finansų sferoje, ilgainiui „užkrėtė“ kitas pasaulio valstybes ir transformavosi į globaliąją ekonominę krizę, atnešusią skaudžių pasekmių visos planetos bendruomenei. Bandant atrasti šio fenomeno priežastis, neretai minimas argumentas, jog tuo metu nekilnojamojo turto burbulas plėtėsi ir kitose pasaulio valstybėse – pvz. Airijoje ar Ispanijoje, kurios savo ekonominę politiką plėtojo neatsižvelgdamos į vadinamąjį Taylor‘o principą (teigiantį, jog didėjant infliacijai, realioji palūkanų norma turėtų būti padidinta, jei nominali palūkanų norma auga greičiau, nei pati infliacija)¹⁰⁹. Nepaisant šito, krizė supurtė ir tas valstybes, kurios neturėjo didesnių nesklandumų nekilnojamojo turto rinkoje ir vadovavosi žymiai

¹⁰⁵ Douglas W. Arner, „*The Global Credit Crisis of 2008: Causes and Consequences*“, AIFL Working Paper No. 3, 2009, psl. 2-3

¹⁰⁶ Federal Reserve System, Open Market Operations, [Žiūrėta 2011-04-28], <<http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/openmarket.htm>>.

¹⁰⁷ Viral Acharya, Thomas Philippon, Matthew Richardson, Nouriel Roubini, „The Financial Crisis of 2007-2009: Causes and Remedies“, *Financial Markets, Institutions & Instruments*, Vol. 18, Issue 2, May 2009

¹⁰⁸ Douglas W. Arner, „*The Global Credit Crisis of 2008: Causes and Consequences*“, AIFL Working Paper No. 3, 2009, psl. 44

¹⁰⁹ Franklin Allen, Elena Carletti, „An Overview of the Crisis: Causes, Consequences, and Solutions“, *International Review of Finance*, No. 1, January, 2010, psl. 6-7

atsargesniu paskolų teikimo modeliu, taigi šis krizės „išplitimą“ aiškinantis argumentas atrodo gan abejotinas.

Norint atsakyti į šį klausimą, veikiausiai reikėtų akcentuoti globalizacijos svarbą šiuolaikiniame pasaulyje. G. Soros'o teigimu, 2008-2009 m. krizė yra unikali ir jos negalima lyginti su kitomis praėjusį šimtmetį įvykusiomis recesijomis jau vien dėl to, kad ji vyksta dėl milžiniško finansų sistemos globalizacijos ir integracijos laipsnio, kurio ansktesnėse epochose tiesiog nebūta¹¹⁰. Globaliniais saitais apraizgytų pasaulio valstybių tarpusavio priklausomybė jau tapo nenuginčijamu faktu. Lyg to būtų mažai, investicinių bankų vykdoma „sekiuritizacijos“ strategija, kurios pagrindinis tikslas – persikirstyti riziką tarp didesnio rinkos dalyvių skaičiaus, baigėsi tuo, jog finansinės institucijos faktiškai prarado savo autonomiją ir tapo susietos su kitais rinkos dalyviais. Tokios finansinės rinkų globalizacijos dėka dauguma kapitalo ir paskolų šaltinių „persikėlė“ iš santykinai reguliuojamos nacionalinės aplinkos į tarptautinę erdvę, kurioje esti dar mažiau tokio „dreifuojančio kapitalo“ kontrolės mechanizmų¹¹¹.

Aiškinant krizės plitimą, nederėtų pamiršti ir pokyčių gamybos sferoje, vykusių pastaraisiais dešimtmečiais. Firmos, siekdamos optimizuoti produkcijos procesus, intensyviai alokuodavo įvairius gamybos etapus skirtingose valstybėse, tokiu būdu kurdamos vadinamąsias pasaulines vertės grandines (angl. *global value chains*). Natūralu, jog augant tarpusavio priklausomybei, vienos stambesnės valstybės ekonomikos nuosmukis turėjo sukelti „sniego gniūžtės“ efektą bei skaudžiai smogti ir kitoms pasaulio šalims, kas ir atsitiko įsisukus 2008 m. ekonominės krizės mechanizmui¹¹².

Reziumuojant, galima konstatuoti, jog finansinių ir darbo rinkų globalizacijos bei pokyčių gamybos pasekmės tiesiogiai prisidėjo prie krizės, prasidėjusios JAV finansinėje sferoje, „užkrėčiamumo“. Atsižvelgiant į tai, jog kartu su recesijos pradžia pasaulį užvaldė masinė isterija ir mažėjančio pasitikėjimo finansinėmis institucijomis banga, faktas, jog ekonominė krizė neužtrūko pasklisti po visą pasaulį, atrodo gan logiška susiklosčiusios situacijos baigtimi.

¹¹⁰ George Soros, „*The New Paradigm for Financial Markets: the Credit Crisis of 2008 and What it Means*“, Public Affairs, New York, 2008, psl. 81-82, 95

¹¹¹ Robert Creamer, „*How Globalization Set the Stage for the 2008 Economic Collapse*“, The Huffington Post – The Internet Newspaper, 2009-01-08, <http://www.huffingtonpost.com/robert-creamer/how-globalization-set-the_b_156172.html>, [Žiūrėta 2011-04-30]

¹¹² Measuring Globalization: OECD Economic Globalization Indicators 2010, e-knyga, psl. 2-3, <http://avaxhome.ws/ebooks/economics_finances/MeasGlobOECDConGlobInd10.html>, [Žiūrėta 2011-04-30]

2. Ekonominės krizės pasekmės ir bruožai

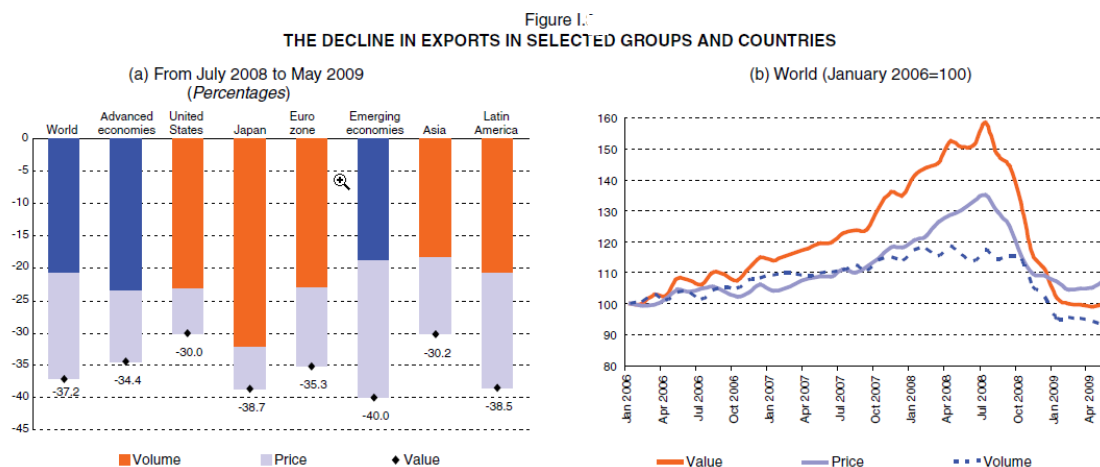
Aptarę pagrindinius veiksnius, sukėlusius 2008/2009 metų krizę, kuri eilinį kartą įrodė įspūdingą globalizacijos galią ir finansinių sistemų trapumą, galima pradėti nagrinėti ir šios ekonominės turbulencijos implikacijas visai tarptautinei ekonomikai. Dėl savo mastų bei spartaus plitimo, krizė sudavė skaudų smūgį faktiškai visų pasaulio valstybių nacionalinėms ekonomikoms. Gamybos procesų lėtėjimas, iš to išplaukiantis nedarbo lygio augimas, žaliavų, maisto bei nekilnojamojo turto krizės, nykstantis visuomenės pasitikėjimas finansinėmis institucijomis bei vyriausybės vykdoma politika, įsižiebę socialinių protestų maratonai ir didėjantis nusikalstamumas – tai tik dalis problemų, su kuriomis teko susidurti su krizes pasekmėmis besigrumiančioms valstybėms. Ypatingai nuskriaustomis liko besivystančios šalys, kurios nors ir nesukėlė pasaulinės finansų ir ekonomikos krizės, visgi buvo neproporcingai jos paveiktos ir dabar privalo susidoroti su jas užgriuvusiu privataus kapitalo ir užsienio investicijų sumažėjimu, plataus masto ir apimties valiutų kursų pokyčiais, neigiamu prekybos ir mokėjimo balansu bei katastrofiškai mažėjančiu ekonomikos augimu ir užimtumu.

Visgi žvelgiant iš tarptautinės ekonomikos perspektyvų, žymiai įdomesne tampa šios krizės įtaka visai pasaulinės ekonomikos sistemai bei jos elementams, kurios pagrindinių aspektų aptarimui ir bus skirta sekanti šio rašto darbo dalis.

2.1. Globali krizė *versus* tarptautinė prekyba

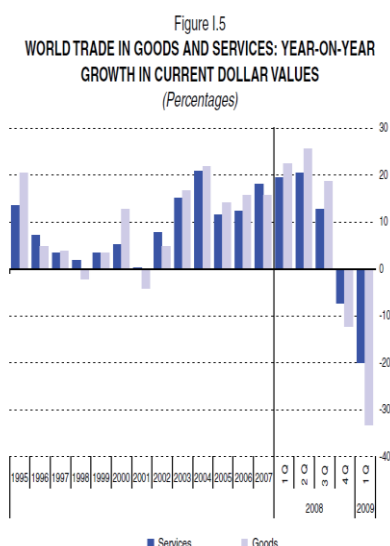
2008-2009 m. krizė neabejotinai sukėlė sąmyšį visoje globalioje ekonominėje sistemoje, tačiau bene labiausiai nuo jos nukentėjo tarptautinė prekyba. Kaip matyti iš pateiktos lentelės (kairės pusės)¹¹³, 2008 m. liepos – 2009 m. gegužės m. eksporto mastai sumažėjo viso pasaulio regionuose.

¹¹³ Šaltinis: Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), on the basis of CBP Netherlands Bureau of Economic Policy Analysis, "World-trade monitor", 2009

Faktiškai, tarptautinė prekyba šiuo laikotarpiu sumažėjo net 37.2%, iš kurių 16% atsirado dėl kainų nuosmukio, kurį, savo ruožtu, determinavo krizės išprovokuotas paklausos mažėjimas. Pažymėtina, jog tarptautinės prekybos sumažėjimas šiuo laikotarpiu savo apimtimi aplenkė net Didžiosios depresijos sąlygotus pokyčius prekyboje¹¹⁴. Atidžiau išnagrinėjus diagramą, peršasi dar viena išvada – didžiausias eksporto nuosmukis pastebėtas besivystančių valstybių grupėje, kas vėlgi, patvirtina ankstesnius pastebėjimus apie ypatingai tragiškas krizės pasekmes besivystančių šalių ekonomikoms.

Be to, antras pavyzdys¹¹⁵ atskleidžia dar vieną įdomią tendenciją – atrodo, jog paslaugų sektorius yra „atsparesnis“ krizės įtakai nei prekyba prekėmis. Iš brėžinio matoma, jog pradedant paskutiniu 2008 m. ketvirčiu, prekių ir paslaugų pardavimų vertė

(doleriais) pradėjo ženkliai mažėti, tačiau nuosmukis paslaugų prekyboje pasireiškė žymiai mažesnia apimtimi, nei prekių prekyboje³¹. Šį fenomeną galima bandyti paaiškinti gamybos procesų specifika. Kadangi prekių gamyba yra labiau fragmentuota nei paslaugų produkcija, jos procese dalyvauja daugiau veikėjų. Be to, paslaugų (ypač tam tikros rūšies – pvz. verslo paslaugų) paklausa pasižymi didesniu stabilumu ir reikalauja mažiau finansavimo.

¹¹⁴ Measuring Globalization: OECD

<http://avaxhome.ws/ebooks/economics_finances/MeasGlobOECDConGlobInd10.html>, [Žiūrėta 2011-04-30], psl. 26

¹¹⁵ Šaltinis: Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), on the basis of reports of the IMF, Balance of Payments Statistics and OECD

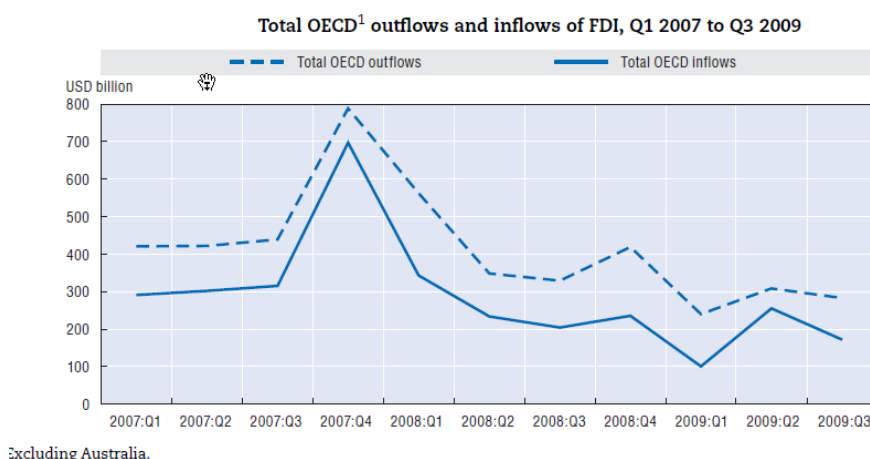
³¹ [Sónia Araújo, Joaquim Oliveira Martins](http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3751), “The Great Synchronization: What do high-frequency statistics tell us about the trade?”, *VOX research-based policy analysis and commentary from leading economists*, 2009-07-08, <<http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3751>>, [Žiūrėta 2010-04-30]

Bet kokių atvejų, abu brėžiniai leidžia daryti sekančias išvadas: sprogus nekilnojamojo turto ir finansinės rinkos burbului bei mažėjant vartojimui, tarptautinės prekybos (tiek prekių, tiek paslaugų sferoje) mastai pradėjo ženkliai mažėti, kas savo ruožtu turėjo neigiamų pasekmių ne tik valstybių prekybos ir mokėjimo balansams, bet ir kitiems tarptautinės ekonominės sistemos aspektams.

2.2. Krizės įtaka tarptautiniam kapitalo judėjimui

Tarptautinės prekybos nuosmukis, aprašytas ankstesnioje šio rašto darbo dalyje, iš pirmo žvilgsnio gali panašėti į ankstesniais ekonominių turbulencijų laikotarpiais vykusias prekybos mastų smukimus, tačiau įdėmiau pažvelgus į šio fenomeno esmę, galima identifikuoti gan specifiską šio nuosmukio pobūdį. Kertine tarptautinės prekybos pokyčio 2008-2009 m. charakteristika tampa tai, jog, priešingai nei ankstesnių recesijų metais, šis nuosmukis vyko vienu metu daugelyje pasaulio valstybių, kas tik dar kartą patvirtina globalizacijos pinksėse įstrigusios nacionalinių ekonomikų tarpusavio priklausomybę. Ilgainiui šiam procesui buvo suteikta „didžiosios sinchronizacijos“ etiketė, o šio fenomeno pasekmės paveikė ir kitas globalios ekonominės sistemos dalis.

Be jokios abejonės, drastiškas tarptautinės prekybos mastų mažėjimas bei visoje sistemoje siautėjanti krizė turėjo įtakos ir tiesioginėms užsienio investicijoms.

Aukščiau pateiktame grafike¹¹⁶ aiškiai matosi, jog 2007 m. pirmo ketvirčio – 2009 metų trečiojo ketvirčio laikotarpiu Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijai (EBPO) priklausančiose šalyse ženkliai sumažėjo tiesioginių užsienio (tiek įplaukiančių į valstybę, tiek išeinančių iš šalies) investicijų kiekis. Neabejotina, jog tokia situacija susidarė dėl finansinėse

¹¹⁶ Šaltinis: Stat Link, <<http://dx.doi.org/10.1787/838127533368>>, [Žiūrėta 2011-04-30]

rinkose įsivyravusio chaoso – sprogius nekilnojamojo turto burbulams ir pabrangus kreditams, transnacionalinės korporacijos, siekiančios gauti paskolas, susidūrė su įvairiais kredito teikimo suvaržymais, ko pasekmėje smuko jų investavimo į kitų šalių pajėgumas¹¹⁷. Toks drastiškai sumažėjęs tarptautinio kapitalo judėjimas, vėlgi, ypatingai paveikė besivystančių pasaulio valstybių ekonomines sistemas, kadangi joms prarandant dalį iš užsienio į šalies vidaus rinkas patenkančio kapitalo, sumažėja ir realusis valstybės produktas bei pajamos¹¹⁸. Galiausiai, tarptautinio kapitalo srautų metamorfozės savotiškai įtakojo ir valstybių plėtojamos ekonominės politikos gaires bei dalinai apsprendė kovos su krizės pasekmėmis strategijas, kurios bus aptartos tolimesniuose šio darbo skyriuose.

2.3. Globali krizė kaip naujų ekonominių supergalių iškilimo preliudija?

Nagrinėjant ekonominės krizės pasekmes, reikėtų akcentuoti dar vieną dėmesio vertą aspektą. Nuo pat Bretton Woods sistemos sukūrimo 1944 metais, globalus Jungtinių Amerikos Valstijų pranašumas ekonominėje dimensijoje, besiremiantis dolerio, kaip pagrindinės pasaulio „rezervų“ valiutos, hegemonija, atrodė nenuginčijamu faktu. Visgi Paul Kennedy savo knygoje „*The Rise and Fall of the Great Powers*“ labai taikliai pastebėjo, jog didelių valstybių galia yra gan reliatyvus dalykas, kurį galima vertinti tik atsižvelgiant į jo santykį su kitų pasaulio šalių potencialais¹¹⁹. Šiandien, žvelgiant į ekonominės suirutės sukeltus padarinius, akademiniuose, politiniuose bei finansiniuose sluoksniuose vis dažniau pasigirsta nuomonė, jog nepaisant įspūdingos ekonominės sistemos, JAV laipsniškai, bet užtikrintai praranda savo dominuojančias pozicijas pasaulio ekonomikoje, užleisdama vietą naujiems globaliems ekonominės galios centrams.

Kai kurie ekonomikos rodikliai iš tikrųjų sugeruoja mintį, jog 2008-2009 m. krizė tapo visos globalios ekonominės sistemos transformacijos priežastimi ir paskatino ekonominės galios realokaciją iš Vakarų pasaulio į Rytus. Veikiausiai nieko nenustebins tai, jog dažniausiai šiame kontekste minima nauju „ekonominiu gigantu“ vadinama Kinijos Liaudies Respublika. Valstybė, pastaraisiais metais pasižyminti smarkiu ekonomikos augimu, rekordiškai išaugusiais valiutos rezervaais, milžiniškais pigios masinės produkcijos, užkariavusios viso pasaulio rinkas, mastais bei įspūdingu gyventojų skaičiumi, ilgainiui pradėjo kesintis į pasaulyje nusistovėjusią pusiausvyrą ir

¹¹⁷ Lauge Skovgaard Poulsen, Gary Clyde Hufbauer, „*Foreign Direct Investment in Times of Crisis*“, Working Paper Series, Peterson Institute for International Economics, January 2011, psl. 2-3

¹¹⁸ Paul T. McGrath, „*Tarptautinės ekonomikos pagrindai*“, Margi raštai, 1999, psl. 109-110

¹¹⁹ Paul Kennedy, „*The Rise and fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*“, Hammersmith: Fontana Press, 1989, psl. 17, 29-30

įgauti vis daugiau galios tarptautinėje arenoje¹²⁰. Nevalia pamiršti ir antros kylančios „ekonominės žvaigždės“ – Indijos, į kurią per pastarąjį dešimtmetį dėl gan pigios darbo jėgos pasaulinės verslo korporacijos perkeldavo visą savo gamybą (arba bent jos dalį), ko pasekmėje ši valstybė tapo viena stambiausiu informacinių technologijų gamintoja, sugebėjusia įsiskverbti į finansų, mokslinių tyrinėjimų bei technologijų sferas ir sėkmingai konkuruoti jose pasauliniu lygmeniu. Kaip pabrėžia ekonomistai, šių dviejų Azijos gigantų stiprybė slypi dar ir tame, kad šių valstybių ekonomikos yra vieną kitą papildančios – kuomet Kinija specializuojasi „masinėje produkcijoje“, Indija labiau orientuojasi į paslaugų, programinės įrangos bei projektavimo šakas. Visa tai leidžia suponuoti, jog nukreiptas tinkama linkme ekonominis šių dviejų valstybių bendradarbiavimas, kurio būtinybė, atrodo, buvo suprasta kaip tik po 2008-2009 m. krizės, gali paversti šį regioną nauju pasaulinės ekonominės traukos ir galios centru¹²¹.

Kaip bebūtų, galima drąsiai teigti, jog pastaroji ekonominė krizė tik dar kartą įrodė mažėjančią Amerikos lyginamąjį svorį globalioje ekonomikoje bei galimai paspartino naujų ekonominės galios centrų – tokių kaip Kinijos ir Indijos dueto ar kitų BRIC valstybių, į kurias irgi neįmanoma neatsižvelgti – augimą.

3. Išėjimo iš krizės politika

Glaustai aptarus pagrindines krizės pasekmes tarptautinei ekonomikos sistemai, galima bandyti įvertinti ir konkrečias priemones, kurias pasitelkė valstybės ir tarptautinė bendruomenė, siekdamas stabilizuoti padėtį pasaulyje bei sušvelninti krizės implikacijų išprovokuotas problemas.

Praeitame amžiuje vykusių krizių metu, siekiant neutralizuoti valstybę užgriuvusias finansinių krizių pasekmes, neretai buvo griebiamasi vadinamųjų „gelbėjimosi paketų“ (angl. *rescue packages*) – paskolų rinkinių, kuriuos valstybei teikdavo TVF, Pasaulio bankas ar kitų valstybių vyriausybės¹²². 2008-2009 krizės atveju, suvokus, kad prasidėjusi JAV nekilnojamojo turto ir paskolų rinkose, finansinė krizė ilgainiui transformavosi į visą pasaulį purtantį ekonominį chaosą, pasaulio valstybės irgi griebėsi savotiškų finansinės sistemos gelbėjimosi planų.

Veikiausiai daugiausiai polemikos sulaukė prieštaringai vertinamas Paulseno planas, kurį 2008 m. po įnirtingų debatų aprobavo JAV Kongresas. Suvokus, jog vienu iš esminių kovos su krizės pasekmėmis instrumentu privalo tapti paskolų, suteiktų būstui, restruktūrizavimas bei bankų patikimumo didinimas, JAV administracija nusprendė įkurti 700 milijardų dolerių vertės „toksinių

¹²⁰ Scott L. Kastner, „The Global Implications of China's Rise“, *International Studies Review*, December 2008, psl.786.

¹²¹ Bulet Gokay, „The World Economic Crisis: Global Shifts and Faultlines“, *Global Research*, February 15, 2009

¹²² Thomas A. Pugel, „*International Economics. 13th ed.*“, Boston: McGraw-Hill/Irwin, 2007, psl. 505

paskolų banką“, kurio pagrindine misija turėjo tapti paskolų supirkimas iš probleminių bankų už dabartinę rinkos kainą ir naujų sumažintų įmokų grafiko nekilnojamojo turto turėtojams, tvirtinimas¹²³. Šis projektas plačiuose visuomenės sluoksniuose susilaukė milžiniško dėmesio bei gan kontraversiškos reakcijos. Jo šalininkų teigimu, tokio fondo įkūrimas buvo paskutiniu „gelbėjimosi ratu“ Amerikos bankams, kurie be jo pagalbos būtų patyrę dar didesnę nuosmukį ir išprovokavę ilgalaikę recesiją ne tik pačioje valstybėje, bet ir visame pasaulyje. Kita vertus, reikėtų atsižvelgti ir į neigiamas šio projekto pasekmes šalies deficitui ir skolai bei susimąstyti apie tai, jog našta už gan siauro finansistų būrio klaidas atiteko visiems JAV mokesčių mokėtojams, kas skatina suabejoti moraliniu tokio plano teisingumu.

Savo ruožtu atitinkamų fiskalinės sistemos bei pačios ekonomikos stimuliavimo planų griebėsi ir kitos pasaulio valstybės. Antru pagal dydį pasaulyje atsaku į krizę tapo Kinijos „gelbėjimosi paketas“ (586 milijardų JAV dolerių)¹²⁴; finansines priemones bankų patikimumo didinimui panaudojo daugelis ES šalių, besivadovaudamos Keynes'o ekonominėmis įžvalgomis, papildomus 787 milijardus JAV dolerių į šalies ekonomiką įliejo ir B. Obama, 2009 m. pasirašęs Amerikos atkūrimo ir reinvestavimo įstatymą (angl. „American Recovery and Reinvestment Act“)¹²⁵.

Visgi didesnio dėmesio iš tarptautinės ekonomikos perspektyvų susilaukia tarptautinis valstybių bendruomenės atsakas į krizę. Suvokus, jog vien tik nacionalinių priemonių gali nepakakti kelio sisteminei finansų ir ekonomikos krizei užkirtimui, jau 2008 m. spalio mėnesį įvykusio Didžiojo Septyneto (G-7) ir TVF susitikimo metu buvo sutarta ne tik imtis bendrų priemonių, siekiant stabilizuoti padėtį, bet ir koordinuoti šią veiklą globaliu mastu. Pirmuoju tokių koordinuotų veiksmų rezultatu tapo septynių didžiausių pasaulio bankų palūkanų normų sumažinimas 2008-aisiais¹²⁶. Veikiausiai kaip tik šios priemonės nepakankamumas paskatino kitų kolektyvinių, su ekonominės krizės plitimo prevencija, susijusių sprendimų ir nuomonių koordinavimą tarptautiniu mastu, apie ką liudija 2008 m. Finansinio stabilumo forume ir G-20 susitikime parengti susitarimai. Vertėtų pabrėžti, jog Didžiojo dvidešimtuko pasiūlytos strategijos

¹²³ Dainius Kreivys, „*Pinigų nėra ir nebus*“, Delfi žinių portalas, 2008-11-06, [Žiūrėta 2011-05-04], <<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=18776983>>

¹²⁴ Barry Naughton, „Understanding the Chinese stimulus package“, *China Leadership Monitor*, No. 28, Hoover Institution, Stanford University, 2009, April

¹²⁵ Kathy Gill, „American Recovery and Reinvestment Act of 2009“, *US Politics*, <http://uspolitics.about.com/od/economy/tp/2009_economic_stimulus_bill.htm>, [Žiūrėta 2011-05-04]

¹²⁶ Press Release, U.S. Federal Reserve, Joint Statement by Central Banks (Oct. 8, 2008), <<http://www.federalreserve.gov/newsevents/press/monetary/20081008a.htm>>, [Žiūrėta 2011-05-04]

daugumoje aspektų atspindi dvi pagrindines kovos su tarptautine krize priemones: finansinių rinkų reguliavimo būtinybę bei protekcionistinių praktikų pasmerkimą¹²⁷.

Veikiausiai niekas nedrįs paneigti fakto, jog šitoks tarptautinio valstybių forumo sprendimas dėl finansinių rinkų griežtinimo taisyklių atrodo ganėtinai logiškas, kadangi kaip tik lengvabūdiškas bankų, prisiimdavusių pernelyg didelę riziką paskolų teikimo procesuose, elgesys tapo vienu iš pagrindiniu finansinės krizės katalizatoriumi. Atsižvelgiant į šią situaciją, G-20 įtvirtino 5 pagrindinius finansinio sektoriaus reguliavimo reformų postulatus – skaidrumo, atskaitomybės, finansinių rinkų integralumo, tarptautinio bendradarbiavimo bei „tarptautinės finansinės sistemos architektūros“ gerinimo principus¹²⁸. Pažymėtina, jog didesnė atsakomybė suteikta ir Tarptautiniam valiutos fondui, padidinus jo išteklius iki 750 milijardų JAV dolerių, kas savo ruožtu leido TVF sustiprinti savo skolinimo potencialą bei efektyviau reaguoti į krizės išprovokuotą padidėjusią Fondo resursų paklausą iš besivystančių valstybių pusės¹²⁹.

Kita vertus, ieškant krizės įveikimo instrumentų, atrodo, jog tarptautiniu lygmeniu suvoktas ir kitos su krizės pasekmėmis susijusios dilemos – protekcionizmo proveržio – sprendimo būtinumas. Nepaisant Vašingtono bei Londono susitikimuose suformuluoto susitarimo netaikyti naujų protekcionistinių priemonių, daugelis valstybių, atsidurusių tiesioginėje akistatoje su pasaulinės krizės pasekmėmis, neatsilaikė prieš protekcionizmo žavesį. Puikiausiu tuo įrodymu tampa daugelyje pasaulio šalių vis stiprėjančios tendencijos „pirk nacionalinę prekę“, kurių požymių galima aptikti ne tik tokiose šalyse, kaip Kinija, bet ir pačioje liberalizmo citadelėje – Jungtinėse Amerikos Valstybėse (visiems gerai žinomo „Buy American“ šūkio renesansas). Pastebėta, jog nuo pat krizės pradžios industrializuotose valstybėse padaugėjo subsidijų įvairiems krizės paveiktiems pramonės sektoriams, tuo tarpu besivystančios šalys griebėsi antidempingo įstatymų, imigracijos ribojimų bei kitų netarifinių prekybos ribojimo priemonių, tokiu būdu priversdamos Pasaulio Prekybos Organizaciją susirūpinti protekcionistinių tendencijų plitimu bei suvokti Dohos raundo užbaigimo būtinumą¹³⁰.

Reziumuojant, galima teigti, jog aukščiau išvardytų problemų relevantiškumas bei jų sprendimų būdai ilgainiui tapo bene svarbiausiais tarptautinės bendruomenės, bandančios atrasti geriausią išėjimo iš krizės scenarijų, darbotvarkės klausimais ir pretekstu ieškoti krizės neutralizavimo priemonių ne tik nacionalinėje, bet ir tarptautinės ekonomikos dimensijoje.

¹²⁷ Douglas W. Arner, „*The Global Credit Crisis of 2008: Causes and Consequences*“, AIFL Working Paper No. 3, 2009, psl. 158

¹²⁸ Group of Twenty (G-20), „*Declaration of the Summit on financial Markets and the World Economy*“, Nov. 15, 2008, <http://www.g20.org/Documents/g20_summit_declaration.pdf>, [Žiūrėta 2011-05-04]

¹²⁹ International Monetary Fund, „*Review of Recent Crisis Programs*“, prepared by Strategy, Policy and Review Department, September 14, 2009, psl. 6

¹³⁰ United Nations Publication, „*Crisis and Opportunities for Regional Cooperation*“ Chapter I, Latin America and the Caribbean in the World Economy, 2008-2009, psl. 17-21

Išvados

Atidžiai išnagrinėjus 2008-2009 m. pasaulio ekonomikos krizės atsiradimo priežastis, pagrindinius jos bruožus bei pasekmes, savaime peršasi keletas išvadų. Visų pirma, galima konstatuoti, jog jei prieškriziniu laikotarpiu valstybių (ypatingai JAV) finansinių sektorių reguliavimas būtų efektyvesnis, visai tikėtina, jog būtų buvę įmanoma išvengti finansinės suirutės, ilgainiui mutavusios į viską apimančią globalią ekonominę krizę, įsiliepsnojimo arba bent jau sušvelninti jos pasekmes globalios ekonominės sistemos stabilumui. Visgi menkai kontroliuojama finansinių rinkų ekspansija, naujo bankininkystės ir paskolų teikimo modelio, paremto sekiuritizacijos principais, atsiradimas bei inovatyvių finansinių instrumentų, kuriuos pats J. Schumpeter vadino savotiškomis „kūrybinės destruktijos“ priemonėmis¹³¹, kūrimas, susiliejęs su JAV nekilnojamojo turto rinkos iškrypimais, neišvengiamai privėdė prie ligšiol didžiausio XXI amžiaus finansinio ir ekonominio kolapso.

Dar vieną išvadą, kylančią iš pasvarstymų apie nagrinėjamos krizės pasekmės, galima redukuoti iki teiginio, jog ši ekonominė turbulencija, pasireiškusį globaliame lygmenyje, savo plitimo tempais bei mastais tik dar kartą įrodė milžinišką globalizacijos galią ir finansinių sistemų trapumą bei tarpusavio priklausomybę. Būtent dėl pastaraisiais dešimtmečiais vykusių ir nuolat spartėjančių globalizacijos procesų, JAV finansinėse rinkose atsiradusi sumaištis neapsiribojo savo genezės valstybe ir sukrėtė visą pasaulio ekonomiką bei tarptautinę prekybą, kas savo ruožtu skatina spekuliacijų apie tikėtinas pasaulinės ekonominės sistemos metamorfozes bei potencialų naujų ekonominių supergalių – tokių kaip Kinija - plėtotę.

Bet kuriuo atveju, 2008-2009 m. ekonominė krizė turėtų paskatinti visus globalios rinkos dalyvius suvokti faktą, jog ekonominis augimas yra įmanomas tik toje visuomenėje, kuri sugeba palaikyti inovacijas, apdairų investavimą bei efektyvų išteklių paskirstymą ir panaudojimą skatinančias institucijas, tuo pat metu užkirsdama kelią paraleliai vykstantiems „kūrybinės destruktijos“ procesams. Priešingu atveju, tolimesnėje ateityje bet koks rimtesnis didelių valstybių nesugebėjimas susidoroti su savo vidiniais, nacionalinės ekonomikos plotmėje besivystančiais, nesklandumais ir iškrypimais, ir toliau turės katastrofiškų padarinių visai pasaulinei ekonomikai bei jos stabilumui.

¹³¹ Michael Spence, Danny Leipziger, „Globalization and Growth: Implications for a Post-Crisis World“, The World Bank on behalf of the Commission on Growth and Development, 2010, psl. 38-42

Prof. Dr. Jono Čičinsko komentaras:

2008-2009 metais pasaulį sudrebinusios krizės tema tiek populiari, kad nebent Jungtinės karalystės princo Williamo ir panelės Middleton vedybos savo populiarumu galėjo – ir tai tik porą savaitių – su ja konkuruoti. Tačiau priešingai nei monarchų dvaro vedybos, krizės temą išskleisti ir pateikti kur kas sunkiau. Julitos Mažuolytės darbo privalumas ir yra tas, kad ji imasi nuosekliai išdėstyti visą problemą nuo pradžios iki galo - pradėdama nuo finansų krizės JAV, paaiškindama jos virtimą pasauline finansų krize ir peraugimą į globalinę ekonomikos krizę, aptardama jos pasekmes pasaulio ūkyje ir baigdama išėjimo iš krizės politikos apibūdinimu. Krizė, netiesiogiai teigia autorė, yra saiką viršijusio naudojimosi kreditu padarinys - kai pasinaudojama pajamomis, skirtomis ateičiai, bei pajamomis, kurias tos ateičiai skirtos pajamos būtų papildomai sukūrusios. Jei tai virsta globalinio masto tendencija – būtinos ir atitinkamos pastangos tokius procesus reguliuoti.

ESTIJOS IR LIETUVOS POKOMUNISTINĖS TRANSFORMACIJOS ANALIZĖ

Tomas Bekišas

Ivadas

Demokratizacija – tai procesas apibūdinantis esminius politinio režimo pokyčius, kurie vyksta pereinant iš nedemokratinio į demokratinį režimą. Šie pokyčiai vyksta dviem fazėmis: (1) perėjimas į demokratiją ir (2) demokratijos įtvirtinimas¹³². Pastebėta, kad nuo XIX a. pr. būta trijų demokratizacijos bangų¹³³, kurių paskutinė, trečioji, ypatinga tuo, kad vienas iš svarbiausių įvykių jos metu buvo komunistinės sistemos žlugimas Rytų ir Vidurio Europoje.

Komunizmo žlugimo procesas neretai vadinamas postkomunistine transformacija¹³⁴, kuris apima tris dimensijas – politikos sritį, ekonomikos modelį ir socialinę sandarą¹³⁵, o šalyse, kuriose komunizmas buvo įtvirtintas okupacijos keliu, šie lygmenys tampa akivaizdžiai susiję su nepriklausomybės atkūrimu¹³⁶. Visiškai aišku, kad šis kompleksiškas procesas plėtojasi per kelis etapus, kurių išskiriami penki: (1) ikitranzicinė krizė (arba liberalizacija), (2) konfrontacija, (3) sistemos reforma, (4) demokratijos konsolidacija, (5) stabili demokratija¹³⁷. Taigi, neabejotina, kad visi minėti transformacijos lygmenys yra itin svarbūs, tačiau akivaizdu ir tai, kad būtent pokyčiai politikos srityje neretai sukelia pokyčius ir kitose dimensijose, todėl šiame darbe dėmesys bus skiriamas pokyčiams politikoje pokomunistinės transformacijos eigoje.

Pokyčiai politiniame Lietuvos gyvenime, akivaizdu, atnešė daug problemų: nesibaigianti partinės sistemos fragmentacija, rinkėjų balsavimo nepastovumas, nuolatinis naujų partijų patekimas į parlamentą¹³⁸. Atrodytų, kad šios negandos susiformavo būtent postkomunistinės transformacijos metu, o tai tik patvirtina Estijos atvejis, kurios partinė sistema klesti, o visuomenė yra kur kas aktyvesnė politikoje, nors ir žinoma, kad paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos okupacijos

¹³² Algimantas Jankauskas et al., *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 31.

¹³³ Samuel P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991, 15.

¹³⁴ Jankauskas et al., 107.

¹³⁵ Algis Krupavičius, „Politinės sistemos kaita ir demokratija.“ Kn. Algis Krupavičius, Alvidas Lukošaitis (sud.), *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir Informatika, 2004, 19.

¹³⁶ Ten pat.

¹³⁷ Algis Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos.“ Kn. Algis Krupavičius, *Lietuvos politinės partijos: atgimimas ir veikla*, Kaunas: Litterae Universitatis, 1996, 5.

¹³⁸ Alvidas Lukošaitis, „Lietuviškasis parlamentarizmas ir Seimo rinkimų pralaimėjimai.“ Kn. A. Jankauskas (sud.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2008*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, 42-43.

metais šios dvi šalys itin supanašėjo¹³⁹. Todėl šiame darbe bus siekiama išsiaiškinti kokie Estijos ir Lietuvos postkomunistinės transformacijos skirtumai nulėmė skirtingą šių šalių raidą politikoje, o gal ir kitose srityse. Tai bus įgyvendinta lyginant skirtingų transformacijos etapų raidą dviejose šalyse, nepaliečiant stabilios demokratijos fazės, kuri iš esmės tėra siekiamybė, o ne konkretus periodas. Išnagrinėjus transformacijos etapus bus daromos prielaidos ir dėl apskritai Estijos priskyrimo tiek Baltijos šalims, tiek Rytų Europai.

1. Perėjimas į demokratiją Lietuvoje ir Estijoje

1.1. Ikitranzicinė krizė Lietuvoje ir Estijoje

Kaip minėta, pirmasis postkomunistinės transformacijos etapas – ikitranzicinė krizė, kuri pasireiškia autoritarinio režimo politikų noru liberalizuoti valstybę, jos piliečiams suteikiant daugiau teisių¹⁴⁰. Nors šiuo periodu demokratinės laisvės ir nesuteikiamos, tačiau pradėta liberalizacija pradeda „judinti“ visuomenę. Prie to prisideda totalinio socialinių asociacijų draudimo panaikinimas, kurį pakeičia represyvi tolerancija jų atžvilgiu¹⁴¹.

Sovietų Sąjungoje pradėta „Viešumo“ politika Lietuvoje leido pradėti kurtis pirmosioms, vadinamosioms vienos problemos grupėms, kurias domino konkretus, tačiau visai visuomenei aktualus klausimas. Viena pirmųjų tokių asociacijų – Žaliųjų judėjimas, kuris ėmė kelti susirūpinimą dėl sovietinės visuomenės gerovės, kai būtina jai informacija neretai buvo slepiama, kaip, pavyzdžiui, Černobylio atominės elektrinės avarijos atveju¹⁴². Ši organizacija atvirai piktinosi Ignalinos atominės elektrinės statybomis¹⁴³, galima naftos gavyba Baltijos jūroje¹⁴⁴, o ją aktyviai palaikė ir visuomenė¹⁴⁵. Taigi, švelni liberalizacija atvėrusi duris naujos institucinės terpės kūrimui, mūsų šalyje buvo išnaudojama aktyviai, būtent per naujų politinių veikėjų – asociacijų, visuomeninių organizacijų – kūrimą¹⁴⁶.

Estijoje, kaip ir Lietuvoje, pradėta „Viešumo“ politika sudarė prielaidas visuomenei kelti su aplinkosauga susijusius klausimus. Nors avarija Černobylyje ir turėjo didelės reikšmės, čia

¹³⁹ Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 598.

¹⁴⁰ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 35-36.

¹⁴¹ Ten pat, 37.

¹⁴² Rasa Baločkaitė, Leonardas Rinkevičius, „Sovietinės modernybės virsmas: nuo Černobylio bei Ignalinos iki Žaliųjų judėjimo ir Sąjūdžio.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(22), 2008, 22. <<http://www.ku.lt/sociologija/files/2008-2.p.20-40.pdf>> [žiūrėta 2011-05-13].

¹⁴³ Ten pat.

¹⁴⁴ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 37.

¹⁴⁵ Baločkaitė, 22.

¹⁴⁶ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 37.

svarbiausią vaidmenį suvaidino Estijos šiaurėje planuota fosfatų kasykla, kuri grasino ekologine katastrofa. Pradėta liberalizacija sudarė sąlygas žmonėms išreikšti neigiamą nuomonę šio projekto atžvilgiu – pradėti protestai ir peticijų pasirašinėjimai privertė šių statybų atsisakyti¹⁴⁷. Nors šioje šalyje didesnės reikšmės turėjo masiniai patriotiškumą keliantys koncertai, tokios pavienės asociacijos savo nariams sudarė sąlygas vėliau burtis ir į politinius judėjimus.

Akivaizdu, kad ikitranzicinis laikotarpis Lietuvoje ir Estijoje yra bemaž identiškas: atverta galimybė burtis į asociacijas žmonėms sudarė sąlygas kritikuoti ir net priešintis pačios valdžios planams, pirmiausia susijusiems su kultūra ir aplinkosauga. Be to, būrimasis į organizacijas žadino bendruomeniškumo jausmą, o tai prisidėjo prie pilietinės visuomenės kūrimosi¹⁴⁸ bei perėjimo prie kitos postkomunistinės transformacijos fazės, pradėjus kurti pirmąsias „skėtines“ organizacijas¹⁴⁹.

1.2. Konfrontacijos fazė Lietuvoje ir Estijoje

Antroji postkomunistinės transformacijos fazė – konfrontacija. Čia svarbiausiais veikėjais tampa megapolitiniai konglomeratai, arba „skėtinės“ organizacijos, kurios ima kelti prieštaravimus centrinės valdžios vykdomai politikai, reikalauti platesnių teisių ir laisvių, visuomenės įtraukimo į problemų sprendimą. Centrinė valdžia nenorėdama plėsti liberalizacijos sukuria šių dviejų jėgų priešpriešą¹⁵⁰. Be to, konfrontacija vyksta dviem lygmenimis: (1) konfrontacija tarp reformistinės daugumos respublikoje ir konservatyvios centrinės valdžios (šiuo atveju Maskvos) ir (2) konfrontacija tarp reformistinių ir ortodoksinių jėgų šalies viduje¹⁵¹.

Aprašytoji konfrontacijos fazė Lietuvoje prasidėjo kartu su Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio sukūrimu¹⁵², 1988 m. birželio 3 d.¹⁵³, kuriam pagrindą padėjo ikitranziciniame etape susiformavę judėjimai ir asociacijos. Ši organizacija savo pagrindiniu siekiu laikė Michailo Gorbačiovo pradėtos „Pertvarkos“ palaikymą, o didesnių reikalavimų dėl Lietuvos savarankiškumo vengė¹⁵⁴. LKP CK I sekretoriumi tapus Algirdui M. Brazauskui, kurio interesai iš esmės sutapo su Sąjūdžio, pastarasis nepritarė pamažu pasigirstantiems siūlymams skelbti Lietuvos nepriklausomybę¹⁵⁵, taip sudarydamas prielaidas šios organizacijos viduje formuotis radikalesnei ir

¹⁴⁷ Jan Åke Dellenbrant, „The Re-emergence of Multi-Partyism in the Baltic States.“ Kn. Sten Berglund, Jan Åke Dellenbrant, *The New Democracies in Eastern Europe*, 2 leid., Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 89.

¹⁴⁸ Graeme Gill, *Democracy and Post-Communism*, London: Routledge, 2003, 170.

¹⁴⁹ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 37-38.

¹⁵⁰ Ten pat, 38.

¹⁵¹ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 42.

¹⁵² Ten pat, 42.

¹⁵³ Visuotinė lietuvių enciklopedija, XII tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, 553.

¹⁵⁴ Visuotinė lietuvių enciklopedija, XII tomas, 553.

¹⁵⁵ Visuotinė lietuvių enciklopedija, XII tomas, 553.

nuosaikesnei pusėms¹⁵⁶. Vis dėlto, jau 1988 m. lapkritį toks LKP ir Sąjūdžio „sugyvenimas“ baigėsi, kai buvo nepritarta Lietuvos įstatymus skelbti viršesniais už sąjunginius¹⁵⁷, kas skatino viso Sąjūdžio radikalėjimą ir jau 1989 m. pr. išreikštas mintis dėl besąlygiško Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo¹⁵⁸. Nepaisant to, abiejų megapolitinių konglomeratų santykiai per visą konfrontacijos fazę vystėsi „pulsuojančio konsensuso“ kreive, t.y. nors ir būta nesutarimų, abi politinės jėgos svarbiausiu tikslu laikė Lietuvos nepriklausomybę, nors siekiant skirtingais keliais¹⁵⁹. Taigi čia galima daryti išvadą, kad šalies viduje konfrontacija nevyko, nes abi jėgos sutarė dėl galutinio tikslo, todėl pagrindinė konfrontacijos dimensija mūsų šalyje vyko Lietuvos – Maskvos lygmeniu. Ji pasireiškė prieštaravimais centrinei valdžiai – LSSR Konstitucijos keitimo būdu įtvirtinant daugiapartiškumą¹⁶⁰, atkuriant valstybinius simbolius, reikalaujant savarankiškumo, ar net nepriklausomybės, o Maskvai atsakant prosovietinių grupuočių kūrimu¹⁶¹. Darytina išvada: konfrontacijos laikotarpiu Lietuvoje svarbiausia buvo „išorinė“ priešpriešos dimensija, kuri rodė šalies norą atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos, kai tuo tarpu „vidinis“ konfrontacijos lygmuo buvo gana ramus, dėl politinių jėgų sutarimo esminiu klausimu.

Ikitransicinės krizės metu prasidėjusios protesto akcijos žadino estų tautinę savimone. Prie to prisidėjo ir paleistų politinių kalinių imtos burti radikalios už Estijos nepriklausomybę pasisakančios asociacijos¹⁶². Vis dėlto, dauguma už reformas pasisakusių žmonių buvo nuosaikūs: čia paminėtinas 1989 m. Estijos intelektualų pateiktas IME (ekonomiškai savivaldžios Estijos) projektas, kuris būtų suteikęs šiai šaliai panašų statusą į dabartinio Hong Kongo – ekonominį savarankiškumą¹⁶³. Ši programa rodo, kad estai nepriklausomybės siekė mažesniais žingsniais – ekonominė nepriklausomybė galėtų privesti ir prie politinės. Be to, kaip pastebi Zenonas Norkus, toks projektas rodo, kad Estijos elitas buvo išprusęs ekonomiškai, kas palengvino ir perėjimą prie rinkos ekonomikos po nepriklausomybės atkūrimo¹⁶⁴. Konfrontacijos fazė šioje šalyje prasidėjo su „skėtinės“ organizacijos *Eesti Rahvarinne* (Estijos Liaudies fronto - ELF) sukūrimu. ELF netrukus įgijo tokią įtaką, kad net užgožė Estijos komunistų partiją (EKP), kuri praktiškai prarado įtaką politiniame gyvenime¹⁶⁵. Tą rodo EKP kontroliuojamos Estijos Aukščiausiosios Tarybos priimta

¹⁵⁶ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 43.

¹⁵⁷ Ten pat, 41.

¹⁵⁸ Ten pat, 43.

¹⁵⁹ Ten pat, 43.

¹⁶⁰ Ten pat, 44.

¹⁶¹ Dellenbrant, 96.

¹⁶² David James Smith, *Estonia: independence and European integration*. London: Routledge, 2003, 44. <<http://books.google.com/books?hl=...false>>, [žiūrėta 2011-05-13].

¹⁶³ Ten pat, 45.

¹⁶⁴ Norkus, 597.

¹⁶⁵ Janusz Bugajski, *Political parties of Eastern Europe*. New York: M. E. Sharpe Inc, 2002, 47.

Estijos suvereniteto deklaracija, kurią pasiūlė ELF¹⁶⁶. Toks komunistų partijos užgniaužimas sudarė sąlygas kurti dar radikalesnės organizacijos, kurios itin bijojo galimo ELF bendradarbiavimo su Maskva. Minėtos grupės ėmė burti Estijos piliečių komitetus, į kuriuos įėjo tik estai pagal kilmę, kurie ir turėjo nuspręsti Estijos likimą¹⁶⁷, išrinkdami Estijos Kongresą¹⁶⁸. Vis dėlto, ši vėliau įkurta institucija tebuvo paralelinis parlamentas Estijos AT, būtent su kuria ELF ir siejo nepriklausomybės klausimą. Taigi darytina išvada: Estijoje būta dviejų konfrontacijos lygmenų. „Vidinėje“ dimensijoje konfliktavo nepriklausomybės siekiančios organizacijos, kurdamos savas institucijas. „Išoriniame“ lygmenyje konfliktuota su Maskva, būtent paskelbiant Estijos savarankiškumo deklaraciją, kuri buvo atmesta, siūlant Estijos ekonominį savarankiškumą, atkuriant valstybinius simbolius.

Analizė rodo, kad Lietuvos ir Estijos konfrontacijos etapas skyrėsi. Estijoje, kitaip nei mūsų šalyje, komunistų partija praktiškai prarado valdžią, kai tuo tarpu Lietuvoje, ypač reformas palaikanti pusė, buvo net remiama. Be to, skyrėsi konfrontacijos pobūdis – Estijoje būta tiek vidinio, tiek išorinio, kai Lietuvoje vyravo išorinės priešpriešos lygmuo. Šis etapas rodo, kad Lietuvos atvejis buvo racionalesnis: Lietuvoje nebūta daugybės stiprių už nepriklausomybę pasisakančių grupių, be to, Sąjūdžio tikslas sutapo su reformistinės LKP.

1.3. Sistemos reforma Lietuvoje ir Estijoje

Paskutinis perėjimo į demokratiją etapas po konfrontacijos fazės yra sistemos reforma, kurioje, kaip nurodo A. Krupavičius, vyraujantis politikos subjektas yra steigiamasis (atkuriamasis) parlamentas¹⁶⁹. Tai rodo, kad sistemos reformos fazė apima laikotarpį nuo pirmųjų demokratinių rinkimų į steigiamąjį parlamentą ir jo veiklą.

Esminiai postkomunistinės transformacijos etapo įvykiai Lietuvoje, atvėrę duris pirmiesiems demokratiniams rinkimams į Atkuriamąjį Seimą buvo teisiniai politinės sistemos pokyčiai, būtent, LSSR Konstitucijos 6 ir 7 straipsnių pakeitimas, kuris ne tik legetimavo iki tol veikusias politines organizacijas, bet ir teisiškai įtvirtino daugiapartiškumą, kai tuo tarpu LKP tapo lygiaverte partija kitoms. Auganti tautinė savimonė, siekis burti skirtingų ideologinių pažiūrų žmones ir būtent šie pakeitimai sudarė prielaidas naujų politinių partijų kūrimuisi. Be to, šiame pradiname partijų kūrimosi etape itin svarbų vaidmenį atliko Sąjūdis, apie kurį vienijosi jį

¹⁶⁶ Visuotinė lietuvių enciklopedija, V tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, 596.

¹⁶⁷ Walter R. Iwaskiw, *Estonia: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1995.
<<http://countrystudies.us/estonia/4.htm>>, [žiūrėta 2011-05-13].

¹⁶⁸ Bugajski, 48.

¹⁶⁹ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 5.

palaikančios visuomeninės ir politinės organizacijos¹⁷⁰. Nepaisant to, kad buvo atvertas kelias daugiapartiškumo vystymuisi, pirmieji Atkuriamojo Seimo rinkimai 1990 m. vasarį vyko mažai struktūrizuotos konkurencijos aplinkybėmis. Tą patvirtina ir šių rinkimų rezultatai: Sąjūdis gavo 70% mandatų, o LKP – 25%, todėl, kaip pastebi A. Lukošaitis, Lietuvoje 1990 – 1992 m. praktiškai įsitvirtino dvipartinė sistema¹⁷¹, tačiau, reikia nepamiršti, kad pirmieji demokratiniai rinkimai itin skiriasi nuo vėlesnių: čia veikia „skėtinės“ organizacijos, kurios vėliau suskyla į mažesnes politines grupes. Rinkimus laimėjęs Sąjūdis, savo pažadą dėl skubios Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo išpildė ir kartu su jos paskelbimu 1990 m. kovo 11 d.¹⁷², prasidėjo institucinės demokratijos ir rinkos ekonomikos kūrimas¹⁷³. Vis dėlto, čia išvelgiamas ir neigiamas aspektas – su nepriklausomybės paskelbimu dingo beveik visas politines organizacijas vienijęs tikslas, todėl partinė sistema ėmė fragmentuotis. Maža to, tai darėsi akivaizdu ir pačiame Atkuriamajame Seime, kuriame nesutarimai tarp Sąjūdžio atstovų paskatino frakcijų atsiradimą¹⁷⁴. Prasidėjusi partinės sistemos plėtra skatino naujų teisinių dokumentų, reglamentuojančių politinių partijų veiklą, atsiradimą. Pirmasis priimtas 1990 m., kuris partijas apibrėžė kaip organizacijas, jungiančias piliečius, bendriems jų politiniams tikslams formuoti ir išreikšti¹⁷⁵. Didėjanti konkurencija vertė reformuotis ir LKP, kurios vadovybė jau 1990 m. gruodį nusprendė partiją reorganizuoti į socialdemokratinę Lietuvos demokratinę darbo partiją (LDDP)¹⁷⁶. Tuo tarpu Sąjūdis atsisakė transformuotis - jis pasirinko evoliucinio dezintegravimosi kelią¹⁷⁷, t.y. būdamas „skėtinė“ organizacija, iš jo ilgainiui atskilo daugybė smulkesnių politinių grupių. Visiškai akivaizdu, kad šis laikotarpis itin svarbus Lietuvos demokratizacijai, įtvirtinęs ne tik Lietuvos nepriklausomybę, bet atlaikęs ir pirmąjį demokratinį bandymą – rinkimus į parlamentą. Vis dėlto, nuo pat pirmų nepriklausomybės dienų ėmė kilti partinės sistemos problemos, būtent, jos fragmentacija, prie kurios netrukus prisidėjo ir poliarizacija.

Estijoje nebūta vienos stiprios už nepriklausomybę pasisakančios jėgos. Tą rodo ir pirmieji demokratiniai rinkimai į Estijos AT: juose varžėsi net 31 politinė partija¹⁷⁸ ir būtent tai lėmė, kad nei viena iš jų negavo absoliučios daugumos – 49% mandatų gavo ELF, dar 27% reformas palaikantys komunistai. Minėtos partijos sudarė koaliciją, kuri 1990 m. kovo 30 d.

¹⁷⁰ Ten pat, 99.

¹⁷¹ Lukošaitis, „Lietuviškasis parlamentarizmas ir Seimo rinkimų pralaimėjimai“, 42.

¹⁷² Visuotinė lietuvių enciklopedija, XII tomas, 555.

¹⁷³ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 47.

¹⁷⁴ Ten pat.

¹⁷⁵ Lukošaitis, „Moderniosios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje“, 103.

¹⁷⁶ Ten pat, 102.

¹⁷⁷ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 50.

¹⁷⁸ Bugajski, 48.

paskelbė nutarimą dėl nepriklausomybės atkūrimo pereinamojo laikotarpio¹⁷⁹. Tai buvo kompromisinis variantas tarp šios koalicijos ir Estijos Kongreso, kuris norėjo neatidėliotinos nepriklausomybės. Vis dėlto, esmės tai nekeičia: Estija leido suprasti, kad tai tik pirmas žingsnis nepriklausomybės link¹⁸⁰. Estijos partinė sistema iš pat pradžių tapo atomizuota, o tą dar labiau didino naujų organizacijų ir grupių kūrimasis iš skilinėjančių „skėtinių“ organizacijų, kurių didžiausia buvo ELF. Partinės sistemos krizė ėmė stabilizuotis po nesėkmingo 1991 m. Maskvos pučo, kai Estija atkūrė savo nepriklausomybę. Tai sudarė sąlygas Estijos partinei sistemai kristalizuotis¹⁸¹. Itin svarbu yra tai, kad Estija, kitaip nei kitos Baltijos šalys, iš karto po valstybingumo atkūrimo ėmėsi Konstitucijos rengimo. Tai buvo akivaizdus Estijos kelio demokratijos konsolidacijos link ženklas.

Trečiasis postkomunistinės transformacijos raidos etapas abiejose šalyse išsiskiria ypatinga partinės sistemos raida, būtent, jos fragmentacija, kuri Estijoje, atsižvelgiant į jos gyventojų skaičių, net gali būti laikoma atomizuota. Nepaisant to, šis laikotarpis itin svarbus abiem šalims: atkurtas valstybingumas sudarė sąlygas tolimesnei šių šalių raidai siekiant stabilaus demokratinio valdymo.

2. Demokratijos konsolidacija

Ketvirtasis postkomunistinės transformacijos, kuris žymi perėjimo į demokratiją pradžią, etapas – demokratijos konsolidacija. Tai procesas, kurio metu įsitvirtina demokratinės institucijos ir normos, bei pasiekiamas demokratijos pastovumas ir atsparumas galimiems sukilimams¹⁸². Tai ilgas procesas, kurio metu demokratija tampa politinės kultūros dalimi, o gyventojai ją ima suvokti kaip natūralią ir teisingą tvarką¹⁸³.

Pirmieji rinkimai į Seimą po steigiamųjų rinkimų ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimas 1992 m. žymi demokratijos konsolidacijos pradžią mūsų šalyje¹⁸⁴. Pirmieji rinkimai į Seimą rodo, kad šalis iš tiesų žengia demokratizacijos keliu: nors daugumą laimėjo buvusi komunistinė jėga – LDDP, tačiau būtent jos išrinkimas rodo, kad šalies partijos pripažįsta demokratines rinkimų taisykles – pralaimėjusi rinkimus partija užleidžia rinkimus laimėjusiems, o

¹⁷⁹ Visuotinė lietuvių enciklopedija, V tomas, 596.

¹⁸⁰ Walter R. Iwaskiw, *Estonia: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1995.
<<http://countrystudies.us/estonia/4.htm>>, [žiūrėta 2011-05-13].

¹⁸¹ Ten pat.

¹⁸² Jūratė Novagrockienė, *Politikos mokslų pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, 115.

¹⁸³ Novagrockienė, *Politikos mokslų pagrindai*, 116.

¹⁸⁴ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 53.

dar svarbiau, kad keičiasi tik politiniai lyderiai, o ne pats režimas¹⁸⁵. Būtent tai ir yra demokratijos konsolidacijos ženklas – politinės jėgos ima pripažinti demokratines vertybes ir taisykles. Maža to, tai turi dar vieną svarbią pasekmę – pirmuosius rinkimus pralaimėjusios anksčiau daugumą turėjusios partijos (t.y. įvyksta pirmasis „apsivertimas“) priverčiamos pradėti vidinį persitvarkymą¹⁸⁶. Lietuvos atveju tai turėjo padaryti Sąjūdis, kuris, nors ir „susitraukęs“, transformavosi į Tėvynės sąjungą¹⁸⁷. Šis persitvarkymas rodo kitą svarbų demokratijos konsolidacijos faktą – į pirmą vietą iškyla partijų institucionalizavimosi procesas, kuris neabejotinai siejasi su visos partinės sistemos institucionalizacija, būtent kuri yra svarbiausias šio etapo veiksnys¹⁸⁸. Tačiau visiškai akivaizdu, kad šis procesas yra problemiškas mūsų šalyje – ir taip nemažą partijų skaičių pirmaisiais nepriklausomybės metais dar labiau išpūtė visuomeninių organizacijų eliminavimas iš valstybės valdymo sistemos¹⁸⁹, kuris dalį jų privertė virsti politinėmis partijomis, o kartu didinti partinės sistemos fragmentaciją. Kitas svarbus naujosios partinės sistemos bruožas – didžiulė poliarizacija (1996 m. į valdžią grįžta TS, t.y. įvyksta antrasis „apsivertimas“¹⁹⁰) bei gyventojų ideologinis nenuoseklumas. Vis dėlto, būtina pastebėti, kad 1994 m. galutinai pereita nuo totalios partijų konfrontacijos prie konsensuso¹⁹¹, kuris neretai laikomas lemiamu demokratijos įsitvirtinimo požymiu¹⁹². Nepaisant to, Lietuvos partinė sistema yra linkusi rodyti nestabilumo požymius – 2000 m. Seimo rinkimai apskritai pakeitė šios sistemos formatą, pereidami nuo dviejų pagrindinių partijų konkurencijos prie trečiųjų partijų ir jų koalicijų formavimo¹⁹³. Dar svarbiau, šie rinkimai rodo poliarizacijos sumažėjimą, tačiau vis didesnę partinės sistemos fragmentaciją, kuri papildoma naujomis, neretai net ideologiškai neaiškiomis, reikšmingomis partijomis (tą rodo ir Tautos Prisikėlimo partijos patekimas į Parlamentą)¹⁹⁴. Darytina išvada: demokratijos konsolidacijos procesas Lietuvoje tebesitęsia – prasidėjusi partinės sistemos institucionalizacija užtikrina partijų kaip tarpininkių tarp valdžios ir visuomenės vaidmenį, demokratinės institucijos veikia be didesnių problemų, politinės partijos geba pasiekti susitarimus, tačiau Lietuvos partinei sistemai dar būtina konsolidacija, kuri sumažintų fragmentaciją, bei pilietinės visuomenės ugdymas,

¹⁸⁵ Krupavičius, „Politinės sistemos kaita ir demokratija“, 46-47.

¹⁸⁶ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 54.

¹⁸⁷ Ten pat, 55.

¹⁸⁸ Novagrockienė, *Politikos mokslų pagrindai*, 116.

¹⁸⁹ Lukošaitis, „Moderniosios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje“, 107.

¹⁹⁰ Ten pat, 116.

¹⁹¹ Krupavičius, „Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos“, 59.

¹⁹² Novagrockienė, *Politikos mokslų pagrindai*, 116-117.

¹⁹³ Jūratė Novagrockienė, „Seimo rinkimai 2000: partinės sistemos evoliucija ar transformacija?“ Kn. A. Jankauskas (sud.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*, Kaunas: Naujasis lankas, 2000, 60-61.

¹⁹⁴ Alvidas Lukošaitis, „Lietuviškasis parlamentarizmas ir Seimo rinkimų pralaimėjimai.“ Kn. A. Jankauskas (sud.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2008*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, 42-43.

kuris užtikrintų pakankamą gyventojų dalyvavimą politiniuose procesuose bei galutinai pripažintų demokratiją „vieninteliu žaidimu mieste“.

Kaip ir Lietuvoje, pirmieji rinkimai į Estijos parlamentą (*Riigikogu*) vykę 1992 m., užbaigė Estijos AT ir Estijos Kongreso gyvavimą ir pradėjo naują demokratijos konsolidacijos fazę. Nuo pat pradžių Estija susidūrė su problemomis: nors demokratinės institucijos bei demokratinės normos pradėjo veikti, tačiau pati partinė sistema išgyveno krizę – į pirmąjį parlamentą išrinkti net 9 partijų atstovai¹⁹⁵, kas rodo didelę partinės sistemos fragmentaciją, tačiau nebūta poliarizacijos – buvusi komunistų partija ne tik nesitransformavo į jokią naują partiją, bet apskritai buvo uždrausta. Maža to, 1995 m. rinkimai į Parlamentą atskleidė kritinę partinės sistemos būklę – į jį pateko net 14 partijų atstovai¹⁹⁶, ką jau galima vadinti atomizuotu Parlamentu. Vis dėlto, įdomu, kad net esat tokiai fragmentacijai, nuolat griūnant vyriausybėms, Estijai pavyko vykdyti itin sėkmingą „šoko terapijos“ ekonominę politiką (prie to prisidėjo ir komunistų partijos uždraudimas bei pilietybės nesuteikimas rusakalbiam¹⁹⁷). Be to, vykdytos didelio pasisekimo sulaukusios partinės sistemos reformos, kurios ją netrukus stabilizavo: 1994 m. priimtas sprendimas privertęs partijas jungtis į didesnes¹⁹⁸, o 1998 m. uždraustos jų koalicijos¹⁹⁹. Šie pakeitimai sudarė sąlygas partinės sistemos fragmentacijos mažėjimui, o tai kartu veda į mažesnę rinkėjų balsavimo lakumą, o kartu ir sunkesnę naujų partijų patekimą į Parlamentą – visa tai suteikia partinei sistemai stabilumo. Tampa akivaizdu: Estijos partinė sistema po nepriklausomybės atgavimo patyrė krizę, tačiau sumanių pertvarkymų pagalba sistemą pavyko stabilizuoti, be to, žemas rinkėjų balsų lakumas, bei didelis rinkimų aktyvumas rodo, kad šios šalies gyventojams demokratija tapo įprasta ir būtina politinio gyvenimo dalimi.

Demokratijos konsolidacijos fazė – sudėtingas ir ilgas procesas, būtent kurio metu ir išsiskyrė Lietuvos ir Estijos politinė (bei ekonominė) raida. Estijos vykdyta partinės sistemos kontrolės politika apribojant naujų ir mažų partijų veiklą²⁰⁰ sudarė sąlygas spartesniam jos institucionalizavimuisi nei Lietuvos atveju. Estijos partinė sistema mažiau fragmentuota, todėl stabilesnė, sudaranti sąlygas rinkėjų ideologinio tapatumo stabilumui, čia svarbu ir tai, kad Estijos gyventojai labiau pilietiškai aktyvūs. Lietuvoje – atvirkščiai – partinė sistema labai fragmentuota, nuolat kuriasi naujos partijos, o tai lemia ir piliečių balsavimo lakumą, o ilgainiui ir nusivylimą šiomis organizacijomis. Tą rodo ir gerokai besiskiriantis Estijos ir Lietuvos gyventojų rinkiminis aktyvumas – remiantis paskutinių dviejų rinkimų į Parlamentą duomenimis, vidutinis rinkėjų

¹⁹⁵ Bugajski, 50.

¹⁹⁶ Ten pat.

¹⁹⁷ Norkus, 601-602.

¹⁹⁸ Bugajski, 51.

¹⁹⁹ Gill, 43.

²⁰⁰ Ten pat.

aktyvumas Estijoje – 62,72%²⁰¹, kai tuo tarpu mūsų šalyje – tik 47,33%²⁰². Žvelgiant į paskutiniųjų rinkimų į Parlamentus Skandinavijoje duomenis (vidutinis aktyvumas šiose šalyse 78,1%²⁰³), kelia abejonių ir dėl Estijos ir Lietuvos priskyrimo tai pačiai geopolitinei teritorijai. Remiantis šiais rinkimų duomenimis akivaizdu, kad Lietuva niekaip negalėtų būti priskiriama Šiaurės Europos regionui, kai tuo tarpu Estija, ir taip artimesnė Skandinavijos šalims, kur kas akivaizdesnė „kandidatė“ būti priskirta Šiaurės regionui. Galiausiai darytina išvada: skirtinga demokratijos konsolidacijos eiga Lietuvoje ir Estijoje sudarė sąlygas ir skirtingai šių šalių raidai, ypač politikos ir ekonomikos srityse.

Išvados

Trečioji demokratizacijos banga ir jos paskatintas komunizmo žlugimas Rytų ir Vidurio Europoje – vienas svarbiausių XX a. pabaigos įvykių sudaręs prielaidas plačiam transformacijos procesui šio regiono šalyse. Šis procesas palietė ir Lietuvą, kuri pergyveno postkomunistinę transformaciją ir demokratijos įvedimą. Vis dėlto, skirtingi šiuos procesus patyrusių šalių rezultatai, būtent Lietuvoje ir Estijoje, leido kelti klausimą, ar šių išryškėjusių skirtumų priežastis glūdi postkomunistinės transformacijos eigoje.

Šiame darbe apžvelgti skirtingi minimos transformacijos etapai tiek Lietuvoje, tiek Estijoje rodo, kad pirmieji trys – perėjimo į demokratiją – etapai buvo ganėtinai panašūs: pradėta liberalizacija abiejose šalyse išjudino socialinius procesus dėl nepriklausomybės atkūrimo. Didesnis skirtumas tik tas, kad Estijoje komunistų partija buvo visiškai eliminuota iš politinio gyvenimo, kai tuo tarpu Lietuvoje ji tapo viena svarbiausių politinių jėgų. Esminis skirtumas tarp šių dviejų šalių išryškėjo demokratijos konsolidacijos fazėje: Estija patyrusi didžiulę partinės sistemos krizę pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo priversta imtis griežtų jos reguliavimo priemonių, būtent kurios sudarė prielaidas skirtingai partinės sistemos raidai – šiaurinėje Lietuvos kaimynėje partinė sistema sėkmingai institucionalizuojasi, tampa stabilesnė, demokratija užima vis svarbesnę vietą, kai tuo tarpu mūsų šalyje partinė sistema toliau fragmentuojasi, o rinkėjai pasižymi nepastoviu

²⁰¹ <http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FStudy%2FEIPA1992-2011_Display&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2Fcube%2FEIPA1992-2011_Display_C1&top=yes>, [žiūrėta 2011-06-21].

²⁰² <http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FStudy%2FLTPA2008_Display&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2Fcube%2FLTPA2008_Display_C1&mode=cube&v=2&top=yes>, [žiūrėta 2011-06-21].

²⁰³ <http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FStudy%2FDKPA_1990-2007&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2Fcube%2FDKPA_1990-2007_C1&mode=cube&v=2&top=yes>, [žiūrėta 2011-06-21]. Skandinavija čia laikomos Danija, Švedija, Norvegija, Suomija.

balsavimu. Tai leidžia daryti išvadą, kad būtent demokratijos konsolidacijos fazėje įgyvendinta skirtinga politika lėmė sėkmingesnę Estijos raidą.

Vis dėlto, tai tik viena iš daugelio priežasčių nulėmusių šių dviejų šalių skirtumus. Z. Norkus nurodo platų spektrą hipotezių, kuriomis bandoma išnagrinėti minimą klausimą: patekiama prielaida, kad Estija sėkmingiau perėjo prie kapitalizmo, nes joje vyrauja protestantizmas, spėjama, kad prie šios šalies sėkmės prisidėjo Suomijos artumas, ar net tai, kad ji kur kas labiau germanizuota, nei Lietuva²⁰⁴. Nors šio mokslininko darbe nurodoma daugybė galimų priežasčių nulėmusių Estijos ir Lietuvos skirtumus, jos nepaneigia, o papildo šiame darbe nustatytos Estijos vykdomos politikos teigiamo poveikio demokratijos konsolidacijos metu jos partinės sistemos raidai.

Doc. dr. Alvido Lukošaičio komentaras:

Pirma, darbas iš lyginamosios perspektyvos (nors ir siauros), o tai pirmakursių tarpe gana reta. Antra, autoriaus konceptualūs "užkabinimai" labai taiklūs ir argumentuoti, pirmiausia, dėl Lietuvos ir Estijos senųjų sistemų transformacijos ir naujų sistemų "suveikimo". Deja, tie pastebėjimai taiklūs ir argumentuoti ir dėl pasekmių, pirmiausia, demokratijos konsolidacijos ir gerbūvio. Greta to, jis viską labai gražiai paaiškina. Gražus, gražiu stiliumi parengtas darbas. Belieka tik pasveikinti ir palinkėti nenurimti, keliant visas įmanomas karteles aukštin.

²⁰⁴ Norkus, 592-616.

EMIGRACIJOS MASTŲ SKIRTUMAI KAIMYNINĖSE VALSTYBĖSE: LIETUVOS IR ESTIJOS ATVEJAI

Aušta Bacevičiūtė
Linas Kojala
Vilius Milašius
Vilius Petkauskas

Išvadas

Paskelbus 2011 m. gyventojų surašymo duomenis paaiškėjo, kad Lietuvoje tėra šiek daugiau nei 3 milijonai gyventojų, nors prognozuotas rezultatas buvo gerokai didesnis ir siekė 3,2 milijono.²⁰⁵ Viešojoje erdvėje kaip viena pagrindinių (be aukšto mirštamumo ir žemo gimstamumo lygių) piliečių skaičiaus mažėjimo priežasčių įvardytas masinis lietuvių polinkis emigruoti. Oficialios statistikos duomenimis, tūkstančiui lietuvių 2009 m. teko 6,6 emigranto.²⁰⁶ Konstatuotas grėsmingas Lietuvos gyventojų skaičiaus kaitos tendencijas dar labiau išryškina lyginimas su kaimyninėmis valstybėmis, pavyzdžiui, Estija. Šioje šalyje emigracijos mastai gerokai mažesni – 2009 m. duomenimis iš tūkstančio estų emigranto duoną pasirinko tik 3,3.²⁰⁷

Taigi, šiame tyrime keliamas klausimas – kokios aplinkybės lemia tokį ženklų gyventojų išvykimo skirtumą tarp geografiškai artimų ir bendrą istorinę praeitį turinčių valstybių – Lietuvos ir Estijos.

Remiantis literatūroje išskirtomis emigraciją skatinančiomis priežastimis, buvo išskirti nepriklausomi kintamieji, kurie galimai sąlygoja Lietuvos ir Estijos emigracijos mastų skirtumus. Keliamą hipotezę, kad išvykstančiųjų skaičiaus skirtumus minėtose šalyse sąlygoja ekonominių situacijų netapatumai, skirtingos sociokultūrinės šalių charakteristikos ir lyginamų valstybių politinių sistemų ypatumų (konkrečiau – politinės kultūros charakteristikų) skirtumai.

Pagrindinės sąvokos: migracija, emigracija, Estija, Lietuva, sociokultūriniai aspektai, ekonominė situacija, politinės sistemos ypatumai, religija, Skandinavija, Baltijos šalys, postmoderni visuomenė.

²⁰⁵ „Lietuvoje mūsų - trys milijonai, toks oficialus surašymo rezultatas“ <<http://www.lrytas.lt/-13055326781304497080-m%C5%ABs%C5%B3-trys-milijonai-toks-oficialus-sura%C5%A1ymo-rezultatas.htm>> [Žiūrėta 2011.05.17]

²⁰⁶ Lietuvos Respublikos Statistikos departamentas

<<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3020102&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=6282&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>>> [Žiūrėta 2011.06.01]

²⁰⁷ Estijos statistikos departamentas <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>> [Žiūrėta 2011.06.01]

1. Literatūros apžvalga

Migracija – anaipol ne naujas ir nemažai nagrinėtas reiškinys. Mokslinėje literatūroje šia tematika pateikiama įvairiausių migracijos modelių ir ją lemiančių veiksnių aiškinimų. Apskritai migracija apibrėžiama kaip nuolatinis ar pusiau nuolatinis gyvenamosios vietos pakeitimas, nepaisant atstumo, apsisprendimo migruoti (*savanoriškas ar priverstinis*) bei judėjimo (*vidinis ar išorinis*) pobūdžio.²⁰⁸ Visgi, šiame rašto darbe koncentruojamasi ties tarptautinės migracijos dviuose Baltijos šalyse (Lietuvoje ir Estijoje) aiškinimu.

1. 1. Pagrindiniai tarptautinės migracijos aiškinimo modeliai

Remiantis T. Faist, tarptautinę migraciją galima aiškinti remiantis trimis lygmenimis: mikro, mezo ir makro. Mikro lygmenyje svarbiausias analizės vienetas yra individas, kurio vertybės ir lūkesčiai lemia sprendimą migruoti. Makro lygmeniu analizė koncentruojasi ties ekonominių, politinių, kultūrinių, demografinių ir ekologinių makro – struktūrų daromu poveikiu tarptautinei migracijai. Makro lygmuo pabrėžia sąsajas tarp kilmės ir tikslo šalių. Šios dvi šalių grupės gali skirtis įvairiais atžvilgiais: ekonomine būkle (pajamų ar nedarbo lygiu), politinio stabilumo laipsniu, kultūriniais aspektais (dominuojančiomis normomis ir diskursais) ar net technologiniu išsivystymu. Būtent tokie struktūriniai skirtumai, pasak autoriaus, ir skatina migraciją. Mezo lygmenyje analizuojama ne individo ar struktūros, o kolektyvų ir socialinių tinklų įtaka tarptautinei migracijai. Akcentuojami socialiniai (šeimos) ir simboliniai (giminės, etninės, nacionalinės, politinės ir religinės organizacijos) bendruomenės narių saitai, kurių stiprumas ir turinys (įvairios transakcijos) nulemia sprendimą migruoti.²⁰⁹

Nuo pat XIX a. migracijos teoretikų darbuose dominuoja stūmos ir traukos (*push – pull*) migracijos modelis, kuriuo remiantis išskiriami skirtingi migraciją lemiantys faktoriai. Stūmos faktoriai iš esmės gali būti apibūdinami kaip priežastys, priverčiančios žmones emigruoti dėl tam tikrų sunkumų, patiriamų savo gyvenamojoje vietoje. Tuo tarpu, traukos faktoriai – veiksniai, skatinantys imigruoti į užsienio valstybes siekiant kažko trokštamo. Šie faktoriai apima keturias pagrindines grupes: aplinkos, politinius, ekonominius ir kultūrinius veiksnius.²¹⁰ Aplinkos veiksniai paprastai susiję su fizinėmis sąlygomis (klimatu ir pan.)²¹¹, politiniai – su saugumo, politinių laisvių

²⁰⁸ E. S. Lee „A Theory of Migration.“ *Demography*, Vol. 3, No. 1. 1966, 49.

²⁰⁹ T. Faist „A Review of Dominant Theories of International Migration.“ *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford University Press, 2000, 30 – 35.

²¹⁰ Human Migration Guide, *National Geographic Xpeditions*. National Geographic Society, 2005.

²¹¹ „Migration Push and Pull Factors/ Global Migration Patterns.“ Lewis Historical Society.
<http://www.lewishistoricalsociety.com/wiki/tiki-read_article.php?articleId=37> [Žiūrėta 2011 05 30].

užtikrinimo ir politinio stabilumo situacija, ekonominiai – su darbo bei adekvataus darbo užmokesčio galimybėmis, kultūriniai – su tolerancija/diskriminacija etniniu, rasiniu, religiniu ar kitokiu pagrindu.²¹²

Ypatingai daug dėmesio migracijos literatūroje skiriama darbo jėgos migracijai (*labour migration*), kurią geriausiai aiškina ekonominiai migracijos modeliai. Pasaulio sistemų teorija teigia, jog ekonomikos globalizacija, pasireiškianti kapitalistinės rinkos įtvirtinimu mažiau išsivysčiusiose šalyse, sukelia įvairius (socialinius, ekonominius, politinius, struktūrinius) pokyčius. Pastarieji sutrikdo nusistovėjusią tvarką ir įprastą žmonių gyvenimą, todėl žmonės yra priversti ieškoti naujų ekonominio išlikimo strategijų.²¹³ Ko gero, populiariausias ekonominis modelis – neoklasikinis, pagal kurį migracija yra suvokiama kaip žmogiškojo kapitalo investavimas. Čia egzistuoja racionalaus individo prielaida, teigianti, jog žmonės linkę apskaičiuoti galimybių vertę visose alternatyviose darbo rinkose ir palyginę įsidarbinimo galimybių tikimybes bei migracijos kaštus, pasirinkti tą galimybę, kuri maksimizuoja grynąją laukiamą viso gyvenimo pajamų vertę. Remiantis šia teorija, migracija įvyksta tada, kai egzistuoja tikimybė susigrąžinti investuotą žmogiškąjį kapitalą.²¹⁴ Neoklasikinis ekonominis migracijos modelis svarbiausiu migraciją skatinančiu veiksniu laiko realaus darbo užmokesčio tarp skirtingų šalių skirtumą, kuris lemia dviejų tipų srautus: žemos kvalifikacijos darbo jėgos srautus iš žemo darbo užmokesčio valstybių į aukšto darbo užmokesčio valstybes, ir kapitalo srautus iš aukšto darbo užmokesčio šalių į žemo darbo užmokesčio šalis. Kitaip pasakius, migracija labiausiai tikėtina tarp turtingiausių ir skurdžiausių šalių.²¹⁵ Modelis paremtas funkcionalistine teorija, pagal kurią įvairūs socialiniai procesai (tarp jų – ir migracija) yra linkę judėti link pusiausvyros. Minėti darbo jėgos ir kapitalo srautai, tikėtina, turi padėti priartėti prie pusiausvyros, kurią pasiekus migracija sustos. Tokia pusiausvyra šiuo atveju laikomas taškas, kuriame darbo užmokesčio skirtumai tampa lygūs migracijos kaštams.²¹⁶

Neoklasikinį požiūrį į tarptautinę migraciją kritikuoja kita ekonominė – Keynes'o – teorija, pasak kurios darbo jėgos pasiūla priklauso ne tik nuo realaus, tačiau ir nuo nominalaus darbo užmokesčio. Šis skirtumas atsiranda dėl nevienodo dviejų teorijų požiūrio į pinigus. Neoklasikinėje teorijoje pinigai suvokiami vien tik kaip mainų, tuo tarpu, keinsistinėje – dar ir kaip taupymo priemonė. Dėl to potencialius migrantus taip pat vilioja aukšto nominalaus darbo

²¹² A. Mansoor, B. Quillin (sud.) „Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union“, The World Bank, 2006, 78.

²¹³ A. Sipavičienė „Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė.“ Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2006, 6 – 7.

²¹⁴ A. Kubursi „The Economics of Migration and Remittances Under Globalization.“ 4 – 8.

²¹⁵ R. Jennissen „Economic theories of international migration and the role of immigration policy.“ OECD Discussion Paper, 2000.

²¹⁶ Hein de Haas „Migration transitions: a theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration.“ Oxford: International Migration Institute, 2009.

užmokesčio regionai. Keinsizmas taip pat pretenduoja į pusiausvyros atkūrimą, tik, skirtingai negu neoklasikiniame modelyje, ši teorija veikiau koncentruojasi ties nedarbo, o ne realaus darbo užmokesčio, skirtumais.²¹⁷ Dar vienas atsakas į neoklasikinę ekonominę migracijos teoriją – naujasis ekonominis darbo jėgos migracijos aiškinimas (*NELM – New Economics of Labour Migration*), kuris perkelia sprendimų priėmimą iš individo į namų ūkio, šeimos ar kitos glaudžiai tarpusavyje susijusių žmonių grupės lygį. Šie vienetai, nepajėgiantys gauti adekvačių pajamų ar neturintys priėjimo prie kapitalistinės rinkos savo šalyje (daugiausiai besivystančiose valstybėse) veikia kolektyviai siekdami maksimizuoti bendras pajamas ir minimizuoti riziką²¹⁸, o svarbiausias jų tikslas yra diversifikuoti pajamas²¹⁹. Tai paprastai daroma namų ūkiui išsiunčiant vieną ar daugiau šeimos narių dirbti į užsienį tam, kad pastarieji savo darbu padidintų bendras šeimos pajamas, kol likusieji gauna mažesnes, tačiau stabilesnes pajamas.²²⁰

Aptarti ekonominiai tarptautinės migracijos modeliai gali būti priskirti gravitaciniams (*gravity – based*) modeliams, kurie teigia, jog didėjant skirtumui tarp dviejų vietų, paraleliai didės ir judėjimas iš vienos jų į kitą. Anot Hein de Haas, gravitaciniai migracijos modeliai nepaaiškina realių migracijos reiškinių, nes jie migraciją supranta kaip individų, turinčių pilną informaciją ir veikiančių tobulos konkurencijos rinkos sąlygomis, sprendimų rezultatą. Čia nepaisoma, jog individualūs pasirinkimai gali būti varžomi struktūrinių faktorių (tokių, kaip politinė struktūra ar kultūriniai elementai).²²¹ Be to, kaip aiškina E. S. Lee, individo apsisprendimą migruoti lemia ne patys faktoriai, o jų suvokimas. Pasirinkimui įtakos gali daryti individo asmeninės savybės, išsilavinimas ar priėjimas prie informacijos. Dėl to sprendimas migruoti niekada nėra iki galo racionalus.²²² Be to, kai kuriais atvejais migraciją lemia ne tiek pačių individų poreikiai, kiek kitų šalių sąmoningai vykdoma politika. Remiantis segmentuotos darbo rinkos teorija, kapitalizmas kuria segmentuotas darbo rinkas, kuriose aukštos kvalifikacijos ir gerai apmokamų darbų sektorius koegzistuoja su žemos kvalifikacijos ir prastai apmokamų darbų sektoriumi. Išsivysčiusiose šalyse didžioji gyventojų dalis susitelkia pirmajame sektoriuje, todėl susiformuoja nekvalifikuotos darbo jėgos paklausa, kurią patenkina iš mažiau išsivysčiusių valstybių pritraukiami imigrantai.²²³

W. Strielkowski tyrime apie Čekijos ir Slovakijos migracijos tendencijas 1993 – 2004 pastebima, jog nepaisant didelių ekonominių skirtumų tarp šių šalių, migracijos iš mažesnėmis vidutinėmis pajamomis pasižyminčios Slovakijos į aukštesnių pajamų dominuojamą Čekiją mastai anaip tol nebuvo dideli. Šiuo atveju, turint omenyje, jog šios dvi šalys susiformavo skilus

²¹⁷ Jennissen, 2000.

²¹⁸ The World Bank, 79.

²¹⁹ Hein de Haas.

²²⁰ The World Bank, 79.

²²¹ Hein de Haas.

²²² Lee, 49 – 52.

²²³ Sipavičienė, 7.

Čekoslovakijai, ne mažesnę reikšmę migracijai turėjo kultūriniai bei lingvistiniai faktoriai.²²⁴ Tai – puikus pavyzdys, įrodantis, jog remtis vien ekonominiais migraciją lemiančiais veiksniais nepakanka.

Pažymėtina, jog dažnai skiriasi veiksniai, kurie sukelia migracijos procesus ir tie, kurie palaiko jau prasidėjusią migraciją bei turi įtakos jos srautams.²²⁵ Egzistuoja koreliacija tarp migracijos srautų ir įvairaus pobūdžio faktorių, tokių kaip migracijos kaštai, visuomenės homogeniškumo lygis, ekonomikos svyravimai, valstybės pažangos lygis²²⁶, atstumas tarp kilmės ir tikslo valstybių, jaunų žmonių skaičius šalyje, imigracijos politika.²²⁷ Migracijos tinklų teorija teigia, jog giminystės ryšiai, draugystė ar priklausymas tai pačiai bendruomenei padidina migracijos srautus, nes padeda sumažinti imigracijos kaštus (imigrantai užsienio šalyje padeda vieni kitiems įsidarbinti ir įsikurti).²²⁸

1. 2. Migracijos Baltijos šalyse aiškinimas

Pasaulio Banko pateiktoje ataskaitoje, nagrinėjančioje Europos ir Centrinės Azijos (ECA) šalių²²⁹ migracijos tendencijas, patvirtinama, jog neoklasikiniame modelyje įtvirtinta vidutinių pajamų skirtumų tarp šalių daroma įtaka migracijai pasireiškia ir minėtame regione. Didėjantys skirtumai tarp BVP vienam gyventojui traukia migrantus iš žemų vidutinių pajamų šalių į aukštų vidutinių pajamų valstybes. Tai ypač aktualu buvusioms Sovietų Sąjungos valstybėms²³⁰, kur su nepriklausomybe ir ekonominiu perėjimu panaikinus centrinę ekonominio planavimo sistemą ir pradėjus diegti rinkos ekonomikos principus, BVP vienam gyventojui skirtumai tarp ECA šalių padidėjo ir tapo faktoriumi, skatinančiu migraciją.²³¹ Žlugus Sovietų Sąjungai ir susikūrus penkiolikai nepriklausomų valstybių atsirado didelė žmonių, gyvenusių už savo gimtųjų žemių ribų, diaspora. Dėl to buvo tikimasi didelės grįžtamosios (arba „diasporos“) migracijos. Tačiau tokia migracijos forma dominavo tik dešimtojo dešimtmečio pradžioje, vėliau ekonominiai migracijos veiksniai tapo dominuojantys.²³² Nors darbo jėgos migracija laikoma pagrindiniu migracijos ECA

²²⁴ W. Strielkowski „A Living Worth Leaving? Economic Incentives and Migration Flows: the Case of Czechoslovak Labour Migration.“ *Prague Economic Papers*, 3, 2007, 262 – 263.

²²⁵ Sipavičienė, 6.

²²⁶ Lee, 52 – 54.

²²⁷ A. M. Mayda „International Migration: A Panel Data Analysis of Economic and Non – Economic Determinants.“, 2005, 16 – 18.

²²⁸ Kubursi, 10 – 11.

²²⁹ ECA šalys: Albanija, Armėnija, Azerbaidžianas, Baltarusija, Bosnija ir Hercegovina, Bulgarija, Čekija, Estija, Gruzija, Kazachstanas, Kirgizija, Kroatija, Latvija, Lenkija, Lietuva, Makedonija, Moldova, Rumunija, Rusija, Serbija ir Juodkalnija, Slovakija, Slovėnija, Tadžikistanas, Turkija, Turkmėnistanas, Ukraina, Uzbekistanas, Vengrija (World Bank, 2006).

²³⁰ Buvusios SSRS šalys: Armėnija, Azerbaidžianas, Baltarusija, Estija, Gruzija, Kazachstanas, Kirgizija, Latvija, Lietuva, Moldova, Rusija, Tadžikistanas, Turkmėnistanas, Ukraina, Uzbekistanas (<http://www.stratfor.com/regions/former_soviet_union> [Žiūrėta 2011 05 30].)

²³¹ The World Bank, 8-11.

²³² Ten pat, 91.

šalyse motyvu, tačiau vien pajamų skirtumai pilnai nepaaiškina migracijos tendencijų (teigiama, jog šis faktorius lėmė tik apie pusę 1990 – 2003 m. ECA valstybėse vykusią migracijos procesų). Remiantis Todaro ir Harris, migraciją skatina ne realūs, o tikėtini atlyginimų skirtumai. Tai atspindi tam tikrą neužtikrintumo migrantų pajėgumu rasti geriau apmokamus darbus naujoje vietoje laipsnį. Dėl to daroma prielaida, jog ne mažiau svarbus migracijos veiksnys yra gyvenimo kokybė, kuri gali būti apibrėžiama kaip tam tikri ekonominiai/struktūriniai (ekonominio augimo tempas, verslo plėtra), socialinės lygybės (žmogaus teisių apsaugos situacija) bei valdymo (politinis stabilumas, institucijų vystymasis, saugumas) faktoriai.²³³

Konkrečiai Lietuvoje nepriklausomybės pradžioje (1992 – 1994 m.) pagrindiniai migracijos motyvai buvo būtent ekonominiai.²³⁴ Atgavus nepriklausomybę nepasiektas lauktas ekonominis klestėjimas. Netgi atvirkščiai – tuo laikotarpiu vyravo aukštas nedarbo lygis, maži atlyginimai, nestabilios darbo vietos. Taigi, emigracija buvo laikoma vienu iš būdų apsisaugoti nuo rizikos bei diversifikuoti pajamas.²³⁵ Visgi, darbo jėgos migracija sudarė nedidelę dalį, palyginti su komercine migracija. Be ekonominių motyvų, labai stiprūs tuo laikotarpiu buvo politiniai ir socialiniai migraciją skatinę veiksniai. Tačiau jie buvo veikiau trumpalaikiai stūmos faktoriai. Bėgant laikui, pastebėta Lietuvos migracijos modelio kaita: darbo jėgos migracija įgijo vis didesnę reikšmę ir ilgainiui tapo dominuojančia. Trumpalaikę migraciją didele dalimi pakeitė ilgalaikė emigracija. Prie to reikšmingai prisidėjo migrantų tinklų, kurie lemia grandininį migracijos efektą, susiformavimas.²³⁶ Pagrindiniai nepriklausomybės laikotarpio stūmos iš Lietuvos faktoriai atitinka neoklasikinį ekonominį migracijos aiškinimą: remiantis 2005 m. atlikta visuomenės apklausa, svarbiausi lietuvių išvykimą iš šalies lemiantys faktoriai – mažas darbo užmokestis ir aukštas nedarbo lygis (svarbumo tvarka).²³⁷ Tais metais minimalus atlyginimas Lietuvoje buvo 8 – 10 kartų mažesnis, negu kitose ES šalyse (Airijoje, D. Britanijoje, Liuksemburge, Prancūzijoje, Belgijoje), todėl šiuo atžvilgiu susidaręs didelis atotrūkis tarp vidutinio darbo užmokesčio tarp skirtingų ES šalių paskatino gyventojus emigruoti.²³⁸ Visgi, ekonominiai motyvai nėra pakankami aiškinant emigraciją iš Lietuvos, nors jie gali būti daline priežastimi, kodėl šalyje jaučiamasi blogai ir todėl išvykstama.²³⁹ Pastebėta, jog socialinės – kultūrinės nuostatos gali lemti ne mažiau, nei ekonominiai veiksniai. Tokios nuostatos gali būti susijusios su nesaugumo jausmu arba nepajėgumu realizuoti savęs gimtojoje šalyje. Taip pat, yra teigimų, kad polinkis emigruoti lietuviams yra tapęs mąstymo

²³³ Ten pat, 77 – 80.

²³⁴ Sipavičienė, 7.

²³⁵ L. Thaut „EU Integration & Emigration Consequences: The Case of Lithuania.“ *International Migration*, 47 (1), 2009, 197.

²³⁶ Sipavičienė, 11 – 13.

²³⁷ Thaut, 203.

²³⁸ Lietuvos Laisvosios Rinkos Institutas, „Migracija: pagrindinės priežastys ir gairės pokyčiams.“ 2006, 12.

²³⁹ J. Ruzgys, L. Eriksonas „Kodėl išvažiuoju iš Lietuvos – ar sugrįšime?“ Pranešimas seminare „Šiuolaikinė lietuvių emigracija: paradimai ir laimėjimai.“ Kaunas, Vytauto Didžiojo Universitetas, 2004 gruodžio 2 d., 19.

būdo dalimi. Emigracija, kaip ir savižudybė, yra laikoma vienu iš būdų, kuriais Lietuvos gyventojai linkę spręsti savo problemas.²⁴⁰ Taip pat ne mažiau svarbi yra istorinė emigracijos patirtis – emigracija Lietuvoje tampa tam tikru tautos įpročiu, kultūrine atmintimi. Lietuvių emigraciją taip pat lemia ir ne vien nuo Lietuvos, bet ir nuo globalesnių sistemų priklausantys veiksniai, kaip ekonomiškai labiau išsivysčiusių šalių (pvz., Vokietijos, JAV) vykdoma selektyvi imigracijos politika, pritraukianti emigrantus iš Lietuvos į žemos kvalifikacijos darbų sektorių (segmentuotos darbo rinkos teorija).²⁴¹

Tikriausiai dėl akivaizdžiai geresnės situacijos, susijusios su gyventojų emigracija, sunku rasti išsamių tyrimų, aiškinančių emigraciją iš Estijos lemiančius faktorius. Dauguma šia tematika parašytos literatūros labiau koncentruojasi į kitas (šiai šaliai aktualesnes) migracijos formas, kaip imigracija, vidinė migracija ir pan. Pavyzdžiui, remiantis 2008 m. apklausos duomenimis, imigracija Estijoje viršijo emigraciją.²⁴² Nepriklausomybės pradžioje nemažus emigracijos iš Estijos srautus paskatino politinės priežastys, pirmiausiai susijusios su etninių rusų patirtais sunkumais įgyjant pilietybę.²⁴³ Iš dalies dėl to, o taip pat ir dėl socialinių – kultūrinių veiksnių, vyko grįžtamoji rusų diasporos migracija. Tačiau, kaip jau minėta anksčiau, šio pobūdžio emigracija buvo trumpalaikė. 2006 m. Estijoje atlikta apklausa parodė, jog svarbiausias veiksnys, skatinantis emigruoti, buvo ekonominis (siekis daugiau uždirbti). Kitas vertas dėmesio pastebėjimas – tų pačių metų duomenimis iš Estijos emigruoti labiau linkę žemesnio išsilavinimo gyventojai. Šiuo atžvilgiu Estijos atvejis visiškai prieštarauja bendroms ES šalių tendencijoms, pagal kurias labiausiai tikėtinas labai išsilavinusių ir aukštą kvalifikaciją turinčių žmonių emigravimas.²⁴⁴ Tai leidžia daryti prielaidą, jog Estijoje aukštąjį išsilavinimą įgiję ir/ar aukštos kvalifikacijos darbuotojai nesusiduria su ypatingais sunkumais darbo rinkoje.

2. Teorinis konstruktas

²⁴⁰ Thaut, 205 – 206.

²⁴¹ Pilietinės visuomenės institutas „Civitas“, „Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai“, Vilnius, 2005, 14.

²⁴² T. Rõdm „Migration – Estonian experience.“ Pranešimas konferencijoje „Emigration and development of enterprises.“ Varšuva, 2008 spalio 27 d.

²⁴³ J. Bijak, M. Kupiszewski, B. Nowok, A. Kicinger „Long-term international migration scenarios for the new EU member and accession countries.“ Tyrimas projektui „Compilation of long-term national and regional population scenarios for the 12 EU candidate countries“, Central European Forum for Migration Research, Varšuva, 2002, 14.

²⁴⁴ Eesti Pank (Tairi Rõdm) „Migration Structure in Estonia: Survey-Based Evidence.“ (1/2009), Talin, 2009, 5 – 9.

Siekiant atskleisti skirtingų emigracijos srautų dviejose Baltijos valstybėse (Lietuvoje ir Estijoje) priežastis, remiamasi anksčiau pateiktais migracijos reiškinio aiškinimo modeliais ir migraciją lemiančių faktorių apžvalga. Pagal tai iškeliamos dvi tyrimo hipotezės:

- 1) remiantis ekonominiais migracijos aiškinimo modeliais, kurie svarbiausiais migraciją skatinančiais faktoriais laiko ekonominius veiksnius, Lietuvos ir Estijos gyventojų emigracijos mastai gali skirtis dėl skirtingos ekonominės situacijos šiose šalyse;
- 2) atsižvelgiant į ekonominių migracijos aiškinimo modelių kritiką ir empirinius duomenis, patvirtinančius ekonominių faktorių nepakankamumą aiškinant migraciją ir pabrėžiančius kitų struktūrinių veiksnių įtaką migracijai, emigruojančių gyventojų Lietuvoje ir Estijoje skaičiai gali skirtis dėl tam tikrų sociokultūrinių aspektų bei politinės kultūros ypatumų, kurie yra nevienodi šiose dviejose Baltijos šalyse.

Siekiant nustatyti aiškius priežastinius ryšius tarp kintamųjų, antroji hipotezė yra skeliama į dvi dalis ir atskirai tiriama sociokultūrinių aspektų bei politinės kultūros ypatumų įtaka emigracijos srautams Lietuvoje ir Estijoje.

Prieš pradėdant tyrimą nustatomi priklausomas ir nepriklausomi kintamieji. Priklausomas kintamasis, šiuo atveju, yra emigracijos mastai (t. y. iš šalies išvykusių/išvykstančių gyventojų skaičius). Nepriklausomi kintamieji: a) ekonominė situacija; b) sociokultūriniai faktoriai; c) politinės kultūros ypatumai. Ekonominę situaciją išreiškiantys rodikliai: bendro vidaus produkto (BVP) lygis vienam gyventojui, vidutinių pajamų ir nedarbo lygis bei tiesioginių užsienio investicijų (TUI) kiekis vienam gyventojui. Sociokultūriniai faktoriai, savo ruožtu, apima religijos svarbą ir G. Hofstede iškeltas keturias sociokultūrines charakteristikas: PDI (piliečių reakciją į nelygybę visuomenėje), IDV (individualizmo lygį), MAS (socialinės atskirties pagal lytį arba „vyriškumo“ matmenį) ir UAI (netikrumo dėl ateities rodiklį). Politinės sistemos ypatumais šiame darbe pasirinkti rinkiminis aktyvumas, piliečių pasitikėjimo valdžios institucijomis lygis ir nacionalinių judėjimų stiprumas. Verta pažymėti, jog šiame tyrime remiamasi tradicine stūmos – traukos (*push – pull*) migracijos teorija ir labiau koncentruojamasi ties stūmos (*push*) faktoriais – priežastimis, skatinančiomis emigruoti.

3. Metodologija

Emigracijos mastų Lietuvoje ir Estijoje skirtumai analizuojami pasitelkiant A. Lijphart'o aprašytą²⁴⁵ mažo atvejų skaičiaus (*mažo N*) lyginamąjį metodą – tiriami du (dviejų šalių – Lietuvos ir Estijos) atvejai. Remiamasi kokybine tyrimo strategija, kurios pagalba nagrinėjami nepriklausomi kintamieji, galimai darantys įtaką priklausomam kintamajam. Pasirinkti palyginami (t. y. nemažai atžvilgių panašūs) atvejai. Siekiant nustatyti tikslesnius empirinius ryšius tarp nepriklausomų ir priklausomo kintamųjų, kai kurie kintamieji yra kontroliuojami. Pastarieji – tai esminiai aspektai, kuriais dvi valstybės yra panašios: (1) Lietuva ir Estija priklauso tam pačiam (Pabaltijo) regionui; (2) šias dvi šalis sieja bendra istorinė praeitis (50 m. abi priklausė Sovietų Sąjungai). Taip pat, norint kiek įmanoma išvengti lyginamajam metodui būdingos „mažo atvejų skaičiaus, daug kintamųjų“ problemos, tyrimui aktualūs nepriklausomi kintamieji suskirstyti į tris stambias – ekonominių, politinių ir sociokultūrinių faktorių – grupes. Duomenys šiam tyrimui surinkti kokybinės turinio analizės būdu.

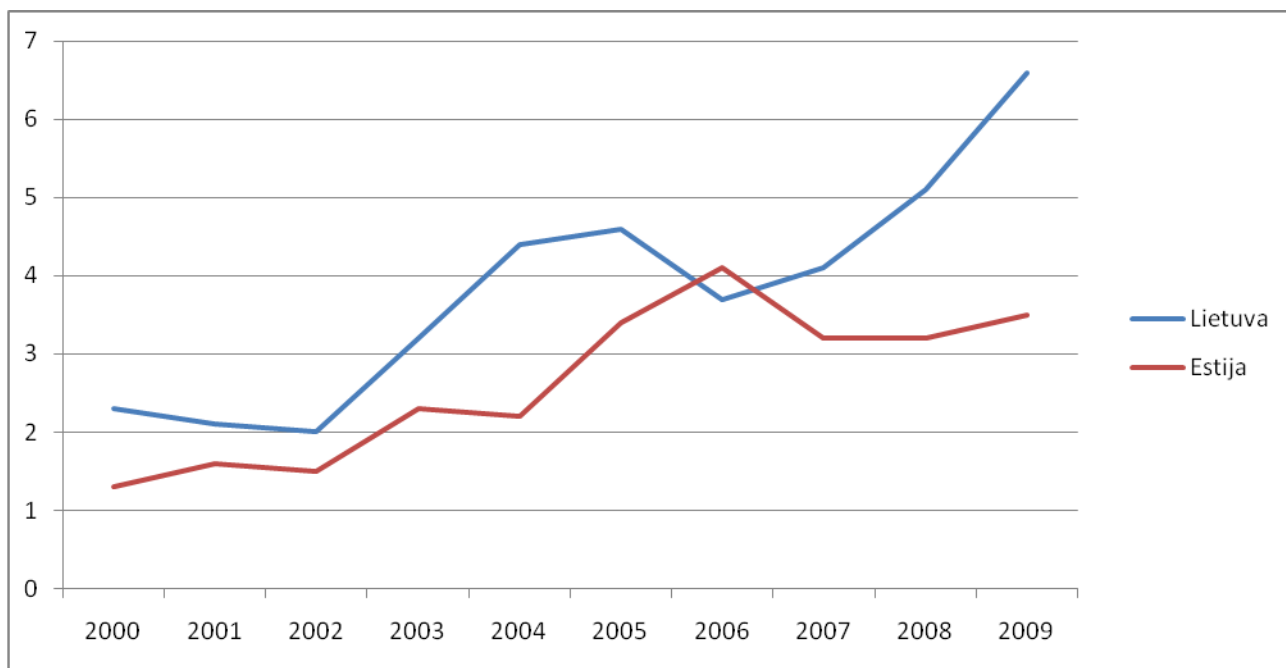
4. Nepriklausomų kintamųjų analizė

4.1. Ekonominės situacijos įtaka emigracijos mastams

Darbe iškeliama prielaida, kad Estijos ekonominė situacija yra žymiai geresnė nei Lietuvos. Patvirtinus šią prielaidą būtų galima paaiškinti ryškius emigracijos mastų skirtumus lyginamose Baltijos šalyse.

Lyginant Estijos ir Lietuvos ekonominę situaciją buvo remtasi 2000 – 2009 metų statistiniais duomenimis. Dėl objektyvių priežasčių (kaip statistinių duomenų iškraipymas ir trūkumas) 2010 m. parodymai nebuvo įtraukti. Buvo pasirinkti labiausiai ekonominę situaciją atspindintys duomenys: bendro vidaus produkto (BVP) kiekis vienam gyventojui, tiesioginių užsienio investicijų (TUI) kiekis vienam gyventojui, nedarbo lygis bei vidutinės pajamos. Prieš nagrinėjant kiekvieną iš šių rodiklių, pirmiausiai svarbu apžvelgti, įvertinti ir palyginti emigracijos mastus Lietuvoje ir Estijoje.

²⁴⁵ A. Lijphart „Comparative Politics and Comparative Method.“ *The American Political Science Review*, 65 (3), 1971, 682 – 693.

1 grafikas. Emigrantų, tenkančių 1000 gyventojų, skaičiaus pokytis 2000 – 2009 m. laikotarpiu

1 grafike pavaizduotas emigrantų, tenkančių 1000 gyventojų, skaičiaus pokytis Lietuvoje ir Estijoje nuo 2000 iki 2009 metų.^{246 247} Statistiniai duomenys parodo aiškų emigracijos mastų Estijoje ir Lietuvoje skirtumą. Nepaisant 2006 m. anomalijos, galima teigti, kad emigruojančių gyventojų Estijoje yra beveik 2 kartus mažiau nei Lietuvoje. 2009 m. 1000 estų teko 3,4 emigranto, to tarpu, tuo pačiu laikotarpiu 1000 lietuvių teko 6,8 emigranto. Statistinių duomenų analizė suponuoja prielaidą, kad lyginamų Baltijos šalių emigraciją lemia skirtingi veiksniai – emigrantų pagausėjimas Estijoje nebūtinai sutampa su emigracijos mastų išaugimu Lietuvoje, ir atvirkščiai. Nuo 2006 m. galima pastebėti ryškų skirtumą tarp Estijos ir Lietuvos emigracijos kreivių judėjimo. Vis dėlto, abiejose šalyse nuo 2008 m. matomas emigrantų skaičiaus išaugimas, tačiau tai gali būti sąlygota pasaulinės ekonominės krizės, palietusios visus pasaulio regionus.

4.1.1. BVP vienam gyventojui

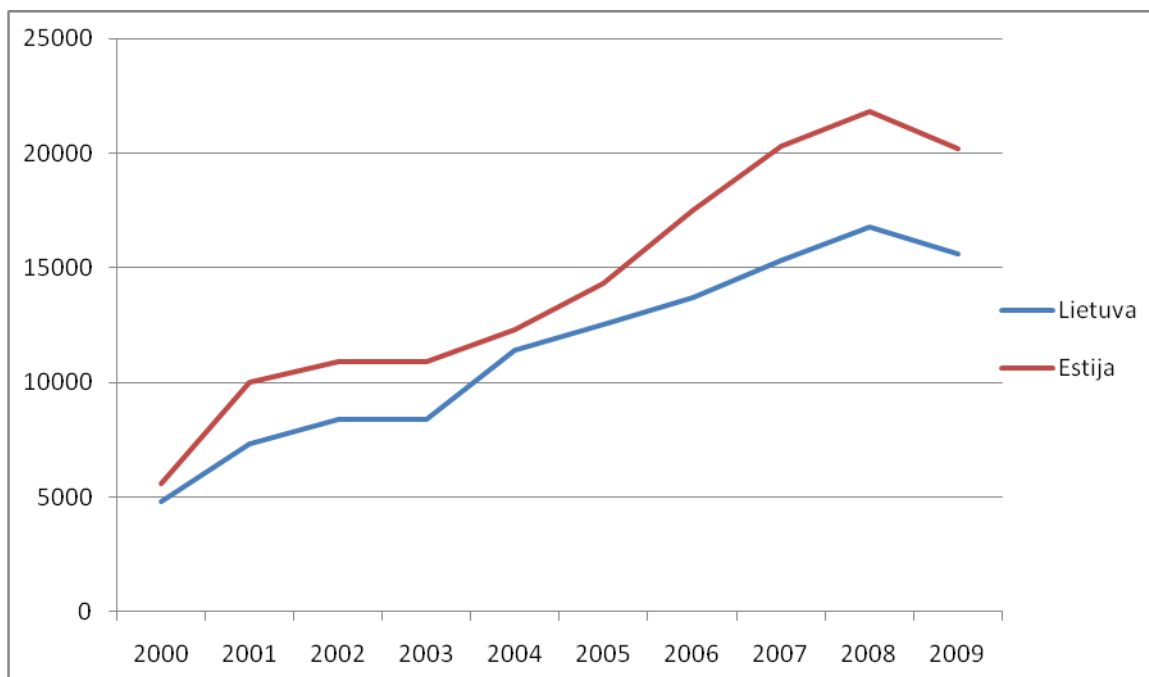
Pirmasis nagrinėjamas ekonominis rodiklis – bendro vidaus produkto (BVP) kiekis vienam gyventojui. 2 grafike atsispindi Lietuvos ir Estijos BVP vienam gyventojui pokytis 2000 – 2009 m.^{248 249}.

²⁴⁶ Estijos statistikos departamentas <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>> [Žiūrėta 2010 03 20].

²⁴⁷ Lietuvos statistikos departamentas

<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3020102&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PX_SId=6282&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>> [Žiūrėta 2011 03 21].

²⁴⁸ Index Mundi<<http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=en&v=67>> [Žiūrėta 2011 04 05].

2 grafikas. BVP vienam gyventojui pokytis 2000 – 2009 m. laikotarpiu. Vertikalioje ašyje – pinigine išraiška JAV doleriais.

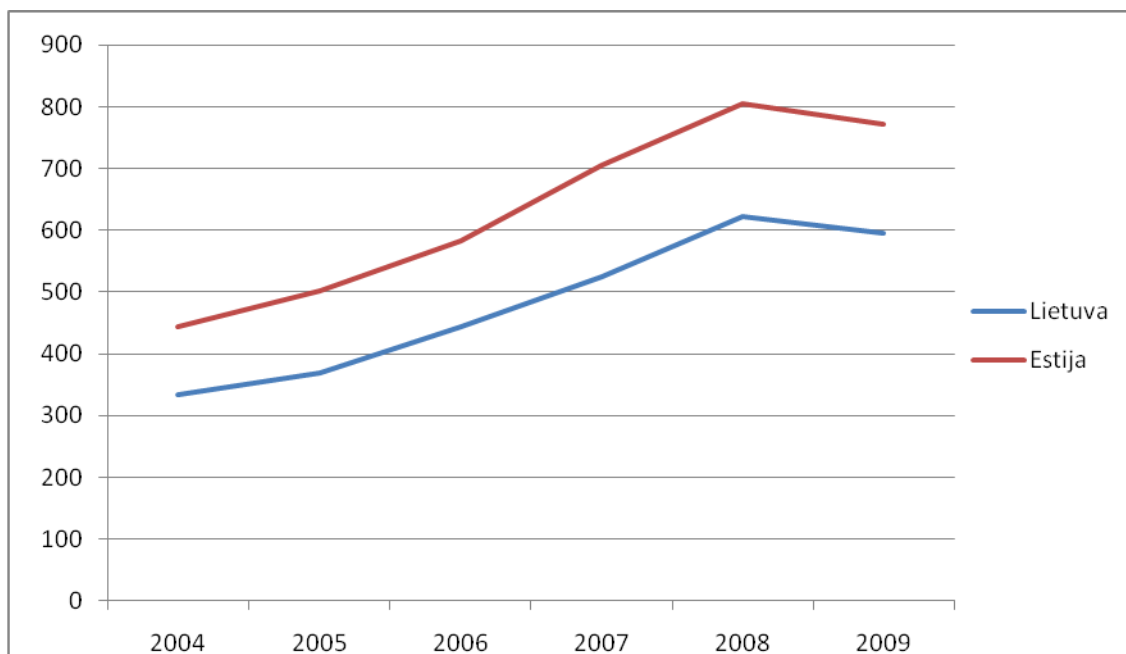
Šie duomenys parodo nedidelį Estijos BVP pranašumą Lietuvos atžvilgiu. Vis dėlto, galima pastebėti aiškią priklausomybę – kylant Estijos bendrajam vidaus produktui, analogiškai situacija klostosi ir Lietuvoje. Kreivių judėjimo trajektorijų panašumas liudija apie bendrus ekonominius faktorius, lemiančius lyginamų šalių BVP pokytį. Turint omenyje, jog abi valstybės priklauso tam pačiam (Pabaltijo) regionui, patvirtinama prielaida, kad Estijos ir Lietuvos ekonomikos paklūsta toms pačioms globalioms galioms ir tendencijoms. Įdomu tai, kad lyginant prieš tai pateiktą emigracijos mastų ir BVP vienam gyventojui pokyčių grafikus galima pastebėti akivaizdžius skirtumus tarp Lietuvos ir Estijos. Kylant ekonomikai (BVP vienam gyventojui) emigracijos mastai šalyse mažėjo, tačiau skirtingais tempais. Vis dėlto, krentant bendro vidaus produkto lygiui, emigracija iš Lietuvos išaugo drastiškai, kai, tuo tarpu, emigracijos mastai Estijoje beveik nepakito. Nors ir galima pastebėti nedidelį estų emigracijos ūgtelėjimą, tačiau jis prasidėjo tik 2008 m., kai pasaulį sukrėtė ekonominė krizė. Tuo tarpu, Lietuvoje emigracijos didėjimas matomas nuo 2006 m., kai ekonomika vis dar sparčiai augo. Apskritai emigracijos mastai Lietuvoje mažėjo tik 2005 m., o nuo 2000 iki 2009 metų didėjo, nepaisant gerėjančios ekonominės situacijos. Tokios prielaidos leidžia daryti dvi išvadas. Pirma, Lietuvos BVP augimas yra per lėtas, kad patenkintų populiacijos

²⁴⁹ <<http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=67&c=lv&l=en>> [Žiūrėta 2011 04 05]

poreikius, nes net ekonominio augimo laikotarpiu gausiai emigruojama iš Lietuvos. Antra, Estijos gyventojai nelinkę palikti savo šalies net blogėjant ekonominei situacijai.

4.1.2. Vidutinių pajamų lygis

Kitas reikšmingas ekonominis rodiklis – vidutinės pajamos. 3 grafike palygintos vidutinės Estijos ir Lietuvos gyventojų pajamos eurai 2004 – 2009 m. periode.^{250 251} Vidutinių pajamų kreivės rodo stebėtiną panašumą tarp situacijos pokyčių abiejose šalyse. Pajamų augimo ir mažėjimo identiškumas patvirtina tą pačią lyginamų Baltijos šalių regioninę padėtį ir tų pačių ekonominių faktorių įtaką Lietuvos ir Estijos ekonominiams vystymuisi. Remiantis statistiniais duomenimis, Estijos gyventojai nuo pat 2004 m. vidutiniškai uždirba daugiau nei lietuviai. Skirtumas per visą lyginamą periodą sudaro maždaug 150 eurų arba 500 litų (pagal fiksuotą 3,458 litų už eurą santykį). Nors vidutinių pajamų lygis – reikšmingas šalies gyventojų ekonominės būklės rodiklis, tačiau svarbu nepamiršti, kad remtis tik vidutinėmis pajamomis, siekiant išsiaiškinti realią žmonių gyvenimo kokybę, nepakanka. Nors estai uždirba daugiau, netikslinga būtų daryti prielaidą, jog 500 litų didesnės vidutinės pajamos užkirstų kelią emigracijai į šalis, kur vidutinis ir net minimalus atlyginimas yra kelis kartus didesnis nei Estijoje ar Lietuvoje.

3 grafikas. Vidutinės gyventojų pajamos 2004 – 2009 m. laikotarpiu. Vertikaliajo ašyje – pinigine išraiška eurai

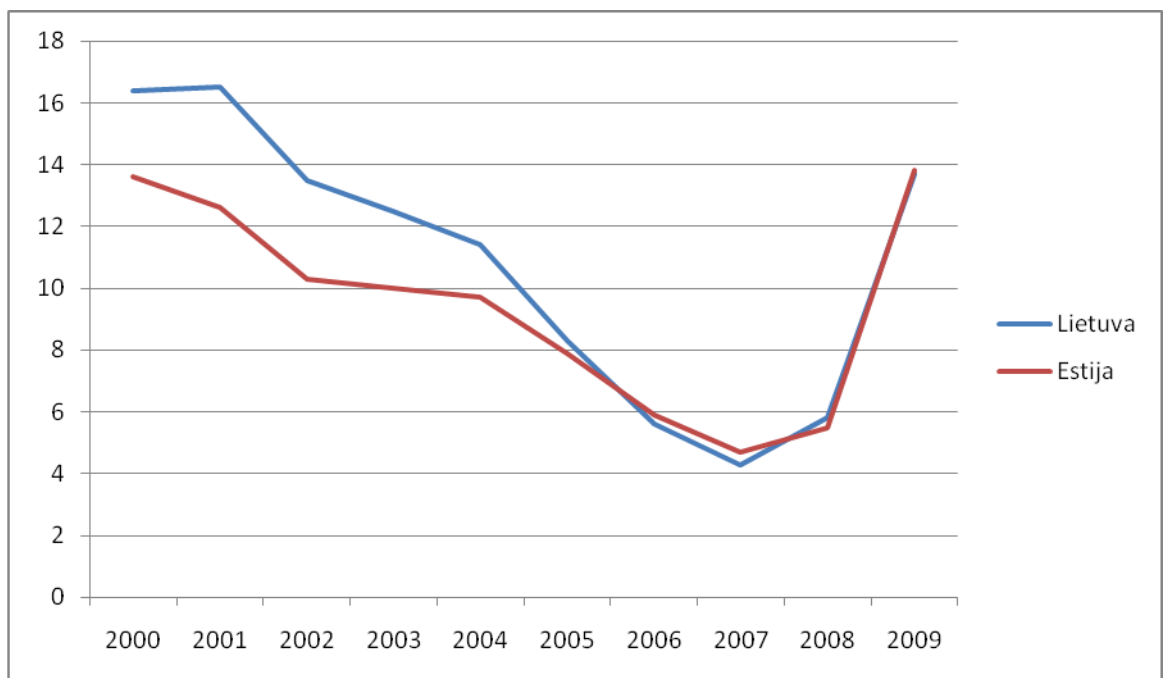
²⁵⁰ Lietuvos statistikos departamentas <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1304>> [Žiūrėta 2011 04 08].

²⁵¹ Estijos statistikos departamentas <<http://www.stat.ee/18971>> [Žiūrėta 2011 04 08].

Lyginant vidutinių pajamų ir emigracijos mastų duomenis pastebima, kad Estijoje emigracija pradėjo mažėti 2006 m., pasiekus maždaug 580 eurų ribą. Tas pats lygis, Lietuvoje pasiektas 2008 m., nesustabdė emigracijos bangos. Vis dėlto, įvertinti 2008 m. tendencijas pakankamai sudėtinga, nes dėl pasaulinės ekonominės krizės, prasidėjusios 2008 m. antroje pusėje, duomenys gali būti iškreipti. Svarbu ir tai, kad pradėjus kristi vidutinėms pajamoms estų emigracijos mastai beveik nepakito, tuo tarpu, Lietuvoje emigrantų skaičius 1000 gyventojų padidėjo 25 procentais.

4.1.3. Nedarbo lygis

Ne mažesnę svarbą, nei vidutinės pajamos, turi ir kitas ekonominis rodiklis – nedarbo lygis. Pastarasis – daugelio demografų įvardijamas kaip viena didžiausių paskatų emigruoti XX – XXI amžiuose.²⁵² 4 grafike palyginti Estijos ir Lietuvos nedarbo rodikliai 2000 – 2009 metais. Duomenys apima 15 – 75 metų gyventojų amžiaus grupę.²⁵³

4 grafikas. Nedarbo lygio kitimas 2000 – 2009 m. laikotarpiu. Vertikalioje ašyje – išraiška procentais

²⁵² T. Faist „A Review of Dominant Theories of International Migration.“ *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press, 2000, 30 – 35.

²⁵³ Eurostatas <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics> [Žiūrėta 2011 04 16].

Nuo pat 2000 m. Baltijos šalių nedarbo lygiai judėjo paraleliai. Nuo 2005 m. galima pastebėti praktiškai tobulą nedarbo lygio supanašėjimą abiejose valstybėse – sutampa ne tik augimo ir mažėjimo rodikliai, bet ir procentinė bedarbių išraiška. Kreivių persidengimas vėlgi gali būti paaiškinamas Lietuvos ir Estijos priklausymu tam pačiam regionui. Nuo 2005 iki 2008 metų, dar iki ekonominės krizės, situacija Lietuvos ir Estijos darbo rinkose išliko beveik identiška. Svarbu tai, kad nors Estijoje nedarbo lygis išaugo taip pat drastiškai kaip ir Lietuvoje, emigruojančių estų skaičius pasikeitė labai nežymiai, tuo tarpu, emigrantų iš Lietuvos skaičius dar padidėjo. Peršasi išvada, kad Estijos gyventojų emigracijos mastus ekonominiai veiksniai lemia mažiau nei Lietuvos gyventojų.

4.1.4. TUI vienam gyventojui

Paskutinis aptariamas ekonominis rodiklis – tiesioginės užsienio investicijos (TUI) – atskleidžia, kiek pinigų į šalį kapitalo pavidalu investuoja užsienio valstybės. Nors niekur nėra eksplicitiškai nurodyta, kad TUI kiekis tiesiogiai prisideda prie emigracijos mastų, galima teigti, kad sąlyginai didelis investicijų kiekis be abejonės sustiprintų ekonomiką, todėl galėtų netiesiogiai paveikti ir emigracijos mastus (darant prielaidą, jog ekonominė gerovė atbaido nuo noro emigruoti). Be kita ko, TUI kiekio vienam gyventojui analize norima parodyti, kodėl tam tikri Estijos ekonominiai rodikliai lenkia Lietuvos rodiklius, kas padėtų dar labiau suprasti klausimo dėl Lietuvos ir Estijos emigracijos skirtumų keblumą. 5 grafike lyginamos tiesioginės užsienio investicijos vienam gyventojui 2004 – 2009 m.^{254 255} Pateikti duomenys (kreivių trajektorijų panašumas) dar kartą patvirtina Estijos ir Lietuvos priklausymą tam pačiam regionui. Vis dėlto, tarp TUI kiekio vienam gyventojui Estijoje ir Lietuvoje yra labai didelis skirtumas. Paradoksalu tai, kad bendras tiesioginių užsienio investicijų kiekis į Lietuvą ir į Estiją yra panašus²⁵⁶, tačiau Estijoje yra 2,5 karto mažiau gyventojų, nei Lietuvoje. Tiesioginės užsienio investicijos 2009 m. sudarė beveik 9 procentus Estijos BVP, tuo tarpu, investicijos į Lietuvą tuo pačiu laikotarpiu tesudarė 1 procentą bendrojo vidaus produkto. Estijos investicinę sėkmę galima paaiškinti keliais faktoriais – 70 procentų tiesioginių užsienio investicijų Estija sulaukia iš skandinaviskų kaimynių Švedijos ir Suomijos.²⁵⁷ Šių šalių pasirinkimą investuoti į Estiją labiausiai lemia racionalūs paskaičiavimai:

²⁵⁴ Lietuvos statistikos departamentas

<<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M2030204&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSId=15622&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>> [Žiūrėta 2011 05 02].

²⁵⁵ Estonia.eu <<http://estonia.eu/about-estonia/economy-a-it/economy-at-a-glance.html>> [Žiūrėta 2011 05 02].

²⁵⁶ Index Mundi <<http://www.indexmundi.com/facts/indicators/BN.KLT.DINV.CD/compare?country=ee#country=ee:lt>> [Žiūrėta 2011 05 05].

²⁵⁷ H. Jantunen, „Finnis FDI in Estonia; Why, how and results“, Aarhus, 2007, 30.

patogesnę Estijos geografinę padėtis ir galimybę pasinaudoti ja, kaip trampolinu į kitų Baltijos šalių ir Rusijos rinkas.²⁵⁸ Gausesnis investicijų kiekis galėtų paaiškinti geresnę ekonominę situaciją Estijoje ir mažesnius emigracijos mastus, tačiau remiantis anksčiau išanalizuotais duomenimis galima teigti, kad ekonominiai faktoriai nėra lemiami estų pasiryžimui emigruoti.

5 grafikas. TUI vienam gyventojui kitimas 2004 – 2009 m. laikotarpiu. Vertikaliajoje ašyje – pinigine išraiška eurais

4.2. Sociokultūrinių veiksnių įtaka emigracijos mastams

Konstatavus, kad Estijos ir Lietuvos ekonominiai skirtumai negali būti laikytini svarbiausia emigracijos mastų kontrastingumo priežastimi, tenka ieškoti kultūrinių aplinkybių skirties. Kultūra šiame darbe laikomas „kolektyvinis proto programavimas, kuris atskiria žmonijos narius vienus nuo kitų“²⁵⁹ – tokį apibrėžimą, kurių iš viso priskaičiuojama per 164, pateikia garsus profesorius G. Hofstede.²⁶⁰ Sąvokos apibrėžimo pasirinkimą lėmė tai, kad būtent šio autoriaus kultūrinių charakteristikų lyginimo metodu remiamasi šiame darbe.

Nors bent jau pastarojo amžiaus Lietuvos ir Estijos valstybių istorinė patirtis – sovietinė okupacija – skatintų ieškoti bendrumų, o ne skirtumų, pastarųjų galime priskaičiuoti daug

²⁵⁸ Jantunen, 36.

²⁵⁹ „Tarpkultūrinio mokymosi sampratos“ <http://youth-partnership-eu.coe.int/youth-partnership/documents/Publications/T_kits/4/Lithuanian/2_concepts.pdf> [Žiūrėta 2011 06 01].

²⁶⁰ A. Mockaitis, „National Cultural Dimensions of Lithuania“, 1.
<<ftp://193.219.82.230/.../The%20National%20Cultural%20Dimensions%20of%20Lithuania.doc>>

ir svarių. Šių dienų Estija apskritai atsisako būti laikoma Baltijos valstybe, nors tiek lietuviai, tiek latviai neatsisakė „Baltijos sesių“ įvaizdžio. Viena Estijos užsienio reikalų ministerijos leidinių konstatuota, jog „estai save laiko skandinavais, taigi Šiaurės, o ne Baltijos tauta.“ Tokiu atveju traktuoti Lietuvą, Latviją ir Estiją kaip vieną regioną yra klaida, o šį požiūrį iliustruoja ir Estijos noras tapti visateise Šiaurės ministrų tarybos, kurią sudaro Danija, Islandija, Norvegija, Suomija ir Švedija, nare.²⁶¹

4.2.1. Religijos svarba

Skirtumus tarp Estijos ir Lietuvos, o taip pat ir šiame tyrime tiesiogiai neliečiamos Latvijos, remdamasi 1990 m. Pasaulio vertybių tyrimo (WWS) duomenimis akcentavo K. Mattusch. Ji pabrėžė, kad lietuviai net ir sovietmečiu išliko religingi, siekiantys išsaugoti tradicines šeimos vertybes, yra charakterizuojami kaip linkę į autokratiškumą. Tuo metu estai buvo gerokai labiau sekuliarizuoti, ne tokie tradiciškai sprendami šeimos klausimus, linkę į individualizmą. Anot autorės, šią takoskyrą lėmė vokiečių liuteroniškai protestantiškos kultūros tradicijos Estijoje, susiklosčiusios per ilgą istorijos laikmetį dar nuo XIII amžiaus. Tuo metu Lietuvoje, kuri perėmė aukštąją kultūrą iš Lenkijos, dominavo katalikybė.²⁶² Šias išvadas patvirtina 2008 m. Europos vertybių tyrimas (EVS), kuriame į klausimą „Ar laikote save religingu?“ net 85,1% Lietuvos gyventojų atsakė teigiamai, kai, tuo tarpu, Estijoje tokių buvo mažiau nei pusė – 44,4%. Dievu tarp lietuvių tiki 87,3% respondentų, tarp estų – vos 51,1%. Taip pat ryškus skirtumas tarp asmenų, kurie religijoje ieškojo paguodos ir stiprybės (74,4% lietuvių ir 38,1% estų).²⁶³

Akivaizdu, jog teiginys apie estų sekuliarumą ir lietuvių polinkį į religiją pasitvirtina. Tačiau kokią įtaką akivaizdūs religiniai skirtumai daro migracijai, nėra tiksliai aišku. Migracijos procesai Rytų Europoje, ypač po pastarųjų Europos Sąjungos emigracijos bangų, yra nauja ir dar palyginti menkai tyrinėta sritis.²⁶⁴ Iki šiol išvystytos teorijos pabrėždavo krikščionių polinkį emigruoti iš valstybių, kuriuose jie yra engiami, tačiau to šiuolaikinėse Europos Sąjungos valstybėse nėra. Be to, minėtos teorijos patvirtinamos remiantis istorine perspektyva ir skirtingų religijų sankirtomis (pvz., krikščionys emigruoja iš islamiškų Artimųjų Rytų valstybių, tokių kaip

²⁶¹ „This is how we see our mission in Estonia...“ <<http://www.norden.ee/en/about-us/norden-in-estonia-why.html>> [Žiūrėta 2011 05 26].

²⁶² K. Mattusch „Weltbilder als Weichensteller für die Richtung des Wandels“ Zur Aktualität der „Protestantischen Ethik“ am Beispiel des Baltikums“, cituota iš A. Sterbling, H. Zipprian „Max Webber und Osteuropa. Beiträge zur Osteuropaforschung“, Bd. 1, cituota iš Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas*. Vilnius: VU leidykla, 2008. 606 – 607.

²⁶³ EVS (2010): *European Values Study 2008*, 4th wave, Lithuania. GESIS Data Archive, Kelnas, Vokietija.

²⁶⁴ P. Kaczmarczyk, M. Okolski „Economic impacts of migration on Poland and the Baltic states.“ Fafo paper, Oslas: 2008 <<http://www.faf.no/pub/rapp/10045/index.html>> [Žiūrėta 2011 05 23].

Iranas²⁶⁵) bei negalėtų tikti šių dienų ES šalims. Atvejai, kai religija kilmės ir tikslo šalyse – vienoda, leidžia laukti bendruomenių skatinimo dalintis tiek žmogiškaisiais resursais, tiek ir kultūrinėmis nuostatomis.²⁶⁶ Tačiau tokio skatinimo įtaka migracijos mastams yra miglota ir sunkiai apčiuopiama bei negali būti laikoma itin svaria priežastimi dar ir dėl to, kad sekuliarumą pabrėžiančioje Estijoje didžiausia religinė bendruomenė visgi yra krikščionys.²⁶⁷ Nėra pagrįstų įrodymų, kad sekuliarumas taip pat savaime suponuoja piliečių nenorą emigruoti, mat be Estijos pagal sekuliarumą pirmauja tokios gerokai turtingesnės ir objektyviai migracijos klausimais su Baltijos šalimis nepalyginamos valstybės kaip Švedija, Danija, Norvegija, Prancūzija ir kitos.²⁶⁸

4.2.2. Postmodernios visuomenės vertybių įtaka

Visgi verta geriau įsigilinti į konkrečius kultūrinius Lietuvos ir Estijos visuomenių nusistatymus, kurie gali būti ir tiesiogiai nesusiję su religija, bet tikėtina, jog sąlygoja emigraciją. Ieškant sąsajų ir lyginant naudojamas G. Hofstede modelis, apibrėžiantis keturias kultūrines charakteristikas. Pagal pirmą kriterijų vertinama, kaip piliečiai reaguoja į nelygybę visuomenėje (*PDI*) – jei *PDI* aukštas, tuomet visuomenės linkusios į statusų skirtį, vertina prestižą, o ten, kur mažas, statusų skirtumus siekiama minimizuoti ir padaryti visuomenę kiek įmanoma lygesne. Antras kriterijus – individualizmo lygis (*IDV*), t. y. ar žmonių tarpusavio ryšiai stiprūs, ar jie labiau linkę į individualumą. Toliau seka socialinės atskirties pagal lytį arba „vyriškumo“ (*MAS*) matmuo – ar visuomenėje dominuoja vyrai, ar moterys turi daugiau mažiau lygias galimybes ir joms nėra primetamas namų šeimininkių vaidmuo. Jei *MAS* didelis, visuomenės yra „vyriškos“ ir paprastai linkusios į kategoriškumą, greitus sprendimus, materialinės gerovės siekimą, jei *MAS* žemas – vyrauja moteriškumas, polinkis puoselėti aplinką, palaikyti harmoniją, vengti griežtumo. Paskutinytis yra netikrumo dėl ateities (*UAI*) kriterijus, kuris turi atsakyti į klausimą: ar visuomenės linkusios rizikuoti bei toleruoja kitokį elgesį iš savo tarpo narių (žemas *UAI*), ar akcentuoja socializaciją, ypatingai vertina saugumą, pastovumą ir ekspertines žinias siekiant išvengti ateities problemų (aukštas *UAI*).^{269 270}

²⁶⁵ L. Leslie "Christian Emigration From Middle East "Concern For All Muslims" <<http://muslimvoices.org/christian-emigration-middle-east-concern-muslims/>> [Žiūrėta 2011 05 22].

²⁶⁶ A. Dupre, „What role does religion play in migration process?“ Pranešimas konferencijoje "Migration and Religion in a Globalized World." Londonas, 2005 m. gruodžio 5 – 6 d.

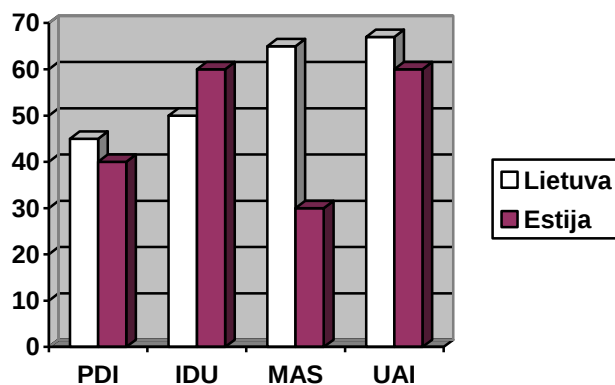
²⁶⁷ EVS (2010): *European Values Study 2008*, 4th wave, Estonia. GESIS Data Archive, Kelnas, Vokietija.

²⁶⁸ Eurobarometer 2005, "Social values, Science and Technology"

<http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf> [Žiūrėta 2011 05 17].

²⁶⁹ H. Jantunen, "Finnish FDI in Estonia; Why, how and results." Magistro darbas, Arhus School of Business", 2007, 25.

²⁷⁰ Mockaitis, 7 - 8.

271

6 grafikas. *G. Hofstede kultūrinės charakteristikos*

Trys iš keturių kriterijų tarp valstybių yra panašūs, nors Estija yra labiau linkusi į individualumą nei Lietuva. Tačiau skirtis ypatingai ryški MAS indekse, kur Lietuvos rezultatas yra daugiau nei dvigubai didesnis nei Estijos. Tai reiškia, kad Lietuvoje iš esmės sprendimų priėmimas yra priklausomas nuo vyrų, o akcentuojamas, kaip jau minėta, griežtumas, ambicijos, siekis iškilti ir įgauti galios, o visa tai pasireiškia pirmiausia per uždirbamus pinigus. Estija tuo tarpu gerokai labiau linkusi į emancipacines tendencijas ir atsižvelgia į lyčių bendravimo harmoningumą, puoselėja aplinką, siekia kokybiško gyvenimo.²⁷² ²⁷³ Šią skirtį patvirtina ir EVS apklausos rezultatai: Lietuvoje stipraus ir autoritetingo asmens valdžią teigiamai arba greičiau teigiamai vertintų 52% gyventojų, tuo metu Estijoje – vos 26,5% respondentų, o 73,5% būtų prieš arba griežtai prieš.²⁷⁴ Tokios išvados verčia ekspertus konstatuoti, jog Lietuva ir Estija yra vertybiškai netapačios valstybės.²⁷⁵

Būtent Estijos ir Lietuvos piliečių vertybiniai skirtumai leidžia daryti prielaidą, jog Estijos visuomenė yra gerokai labiau postmoderni, nei vis dar tradicinė Lietuva. R. Inglehart postmodernia vadina visuomenę, kurioje akcentuojama asmens saviraiška, o ne paklusimas autoritetui. Jai taip pat būdinga tolerancija, emancipacija, siekis koncentruotis ties gyvenimo kokybe. Postmodernioje visuomenėje esminiais yra ne ekonominiai veiksniai (pvz., uždarbis), o tokios vertybės, kaip aplinkosauga, moterų, seksualinių mažumų teisės. Postmodernui taip pat nebūdingas siekis ieškoti pagalbos religijoje, kuri, kaip visagalė aukštesnė jėga, tradiciškai turi padėti išspręsti problemas ir nuraminti žmones. Todėl religijos svarba postmodernioje visuomenėje yra menka, ji nebereikalinga kaip „saugumo garantas“ ir absoliučių taisyklių, kurių privalu laikytis,

²⁷¹ Sudaryta autorių pagal duomenis iš A. Mockaitis, „National Cultural Dimensions of Lithuania“, p. 5 – 7.

²⁷² Mockaitis, 8.

²⁷³ G. Hofstede Cultural Dimensions <<http://www.geert-hofstede.com/>> [Žiūrėta 2011 05 20].

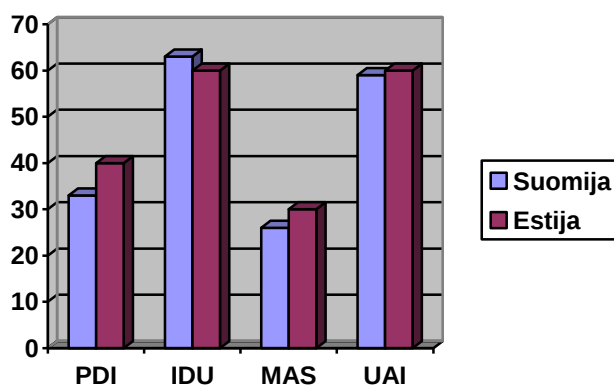
²⁷⁴ EVS (2010): *European Values Study 2008*, 4th wave, Estonia. GESIS Data Archive, Kelnas, Vokietija.

²⁷⁵ Mockaitis.

kūrėja. Dvasinis gyvenimas išlieka, tačiau yra asmeninis žmogaus reikalas²⁷⁶, taigi iš esmės postmoderni visuomenė yra sekuliari.

Estijai būdingas tiek sekuliarumas, tiek ir MAS indekso parodytas nenoras susisieti su autoritetu, polinkis į gyvenimo kokybę, o ne vien ekonomiką, kai, tuo tarpu, Lietuvoje nuomonė šiais klausimais yra priešinga. Tokiu atveju religingumas, nagrinėtas kiek anksčiau, įgauna ne pagrindinio kriterijaus, o vieno iš būtinų, bet nepakankamų veiksnių emigracijai aiškinti statusą. Tiesa, R. Inglehart pabrėžė tam tikrą ekonominį slenkstį, kurį peržengusi ir ekonominę grovę užsitikrinusi valstybė gali pereiti prie postmodernių vertybių.²⁷⁷ Vargu, ar Estijos ir Lietuvos ekonominiai skirtumai gali būti laikytini kaip „peržengę ir neperžengę slenkstį“, todėl Estija, kaip ir Lietuva, taip pat yra tik pereinamajame laikotarpyje į postmodernybę. Tą patvirtina ir statistika: aplinkosaugai skirti pinigų pasiryžusių asmenų tarp estų yra daugiau, nei lietuvių, tačiau ne itin ryškiai (56% prieš 43%), materialinių vertybių svarbos sumažėjimą Estijoje teigiamai vertintų 63,6%, Lietuvoje – 46,3%, tačiau uždarbis abiejuose šalyse išlieka reikšmingiausias kriterijus renkantis darbo vietą.²⁷⁸ Nepaisant šių panašumų ar ne itin didelių skirtumų, tenka konstatuoti, jog estai gerokai labiau pasistūmėję link postmodernybės, o tą lėmė kultūriniai veiksniai, labiausiai – artumas su postmodernia Skandinavija ir ypač Suomija.

Geografinių kaimynių – Estijos ir Suomijos – sąsajų reikšmė iškalbinga ne tik ekonomikoje, kur Suomija sudaro 17% eksporto bei 14% importo rinkos ir yra antra didžiausia užsienio investuotoja šalyje²⁷⁹, bet ir visuomenės vertybėse.

7 grafikas. G. Hofstede kultūrinės charakteristikos

²⁷⁶ R. Inglehart "Globalization and Postmodern Values." *The Washington Quarterly* 23(1), 2000, 215 – 228.

²⁷⁷ Ten pat.

²⁷⁸ EVS (2010): *European Values Study 2008*, 4th wave, Estonia. GESIS Data Archive, Kelnas, Vokietija.

²⁷⁹ Estijos užsienio reikalų ministerija, „Bilateral Relations. Estonia and Finland“ <<http://www.vm.ee/?q=en/node/69>> [Žiūrėta 2011 05 20].

Pagal tokius pat kriterijus atlikus palyginimą tampa akivaizdu, jog šiuo atveju vertybės tarp estų ir suomių yra praktiškai persidengiančios. Beveik identiškas ir MAS indeksas – įvertis skiriasi vos keliais vienetais. Akivaizdu, jog Estija, siedama save su Skandinavija, perima kultūrinės vertybės ir pasaulėžiūrą iš šių šalių. Toks visapusiškas suartėjimas su Šiaurės šalimis tik dar labiau išryškina skirtumus tarp Estijos ir kontinentinės Europos kaimynams vis dar artimesnės Lietuvos visuomenių.

Ko gero, galima teigti, jog visuomenės postmodernumo lygis turi įtakos emigracijos mastų skirtumams. Estai, neakcentuodami materialinių gerybių taip, kaip tai daro lietuviai, nėra taip linkę emigruoti iš savo šalies ir aukoti susikurtos gyvenimo kokybės vardan didesnio uždarbio - apie tai byloja ir MAS indekso akcentuoti vertybiniai skirtumai Lietuvoje ir Estijoje. Be to, tik nedidelė dalis emigrantų svečioje šalyje įsidarbina pagal įgytą kvalifikaciją, kiti gi yra linkę imtis „juodų“ darbų, o nuo to kenčia tiek gyvenimo kokybė, tiek ir pasitenkinimas veikla. Didžiojoje Britanijoje, kuri yra patraukliausia lietuviams emigrantams²⁸⁰, tik ketvirtadalis aukštą kvalifikaciją turinčių emigrantų dirba atitinkamos kvalifikacijos darbą.²⁸¹ Be to, Didžiojoje Britanijoje daugiau nei 20% žemos kvalifikacijos darbų atlieka būtent emigrantai iš užsienio, kurių didžiąją dalį, t.y. apie 239 tūkstančius – sudaro Rytų Europos šalių piliečiai. Ir šis skaičius ženkliai auga.²⁸²

Apskritai Vakarų Europos valstybių gyventojai į imigrantus nežiūri itin neigiamai, tačiau jų nuomonė gerokai priešiškesnė, jei atvykėliai yra iš skurdesnių valstybių, nei jų pačių, todėl jie nėra laukiami „išskėstomis rankomis“.²⁸³ Įtakos didesnei emigracijai iš Lietuvos nei Estijos galimai turi ir teigiamas lietuvių nusistatymas autoritetingos ir „geriau žinančios“ valdžios atžvilgiu. Su tokiu požiūriu yra lengviau emigravus atsiduoti nežinomo ir, neretais atvejais, darbuotojui nesuprantama svetima kalba kalbančio darbdavio valiai. Skandinaviškas vertybės perimantiems estams šios aplinkybės sukuria gerokai mažiau patrauklią darbo perspektyvą emigravus į užsienį.

Tiesa, tenka konstatuoti išvadą, kad Estija nėra tiek pažengusi į postmodernią visuomenę ir perėmusi jos vertybes, lyginant su Lietuva, kad vien tuo galėtume aiškinti migracijos mastų skirtumus. Laikome tai svarbia, tačiau toli gražu ne vienintele priežastimi, skatinančia didesnę išvykstančių lietuvių skaičių.

Žvelgiant į kultūrinius aspektus, nereikėtų pamiršti ir transnacionalizmo sampratos, pagal kurią itin svarbu tai, kad Lietuvos visuomenė turi emigracijos patirties. Anksčiau, iškilus

²⁸⁰ „Emigracijos iš Lietuvos tempai mažėja, patraukliausia - Didžioji Britanija“ <<http://m.lrytas.lt/-12146576861213166885-emigracijos-i%C5%A1-lietuvos-tempai-ma%C5%BE%C4%97ja-patraukliausia-did%C5%BEioji-britanija.htm>> [Žiūrėta 2011.05.25]

²⁸¹ Tom Whitehead, „Just one in four highly skilled migrants in skilled jobs“ <<http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/immigration/8090774/Just-one-in-four-highly-skilled-migrants-in-skilled-jobs.html>> [Žiūrėta 2011.05.25]

²⁸² Brian Groom, „Low-skill jobs data stir migration debate.“ Londonas, 2011. <<http://www.ft.com/cms/s/0/f0bb3ad2-87c8-11e0-a6de-00144feab0.html#axzz1OQA1MBuZ>> [Žiūrėta: 2011.05.30]

²⁸³ E. M. Herrera, D. Moualhi, "Accounting for (In)Consistency between Immigrants Selection and Integration Policies and Citizens' Attitudes." Pranešimas konferencijoje "Who Makes Immigration policy?" Upsala, 2004 m. balandžio 13 d.

įvairiems sunkumams, žmonės emigruodavo į svečias šalis, kurdavo šeimas. Tai tapo lietuviui įprasta patirtimi, kurios tęstinumas šiais laikais neturėtų stebinti.²⁸⁴ Tačiau lyginamojoje perspektyvoje su Estija šis veiksnys yra sunkiai pagrindžiamas arba paneigiamas dėl to, kad nėra patikimos emigracijos statistikos, kuria būtų galima remtis darant indukcinės išvadas. Turimi duomenys, kad estai XX a. pradžioje aktyviai migravo į Jungtines Valstijas²⁸⁵, o antrosios sovietų okupacijos metu – į Skandinaviją ir Vokietiją,²⁸⁶ yra pagrįsti tik abstrakčiais skaičiais.

4.3. Politinės kultūros ypatumų įtaka emigracijos mastams

Šioje darbo dalyje ieškoma priežastinių ryšių tarp tokių politinės kultūros aspektų, kaip rinkėjų aktyvumas, pasitikėjimas valdžios institucijomis, nacionalistinių judėjimų stiprumas, ir emigracijos srautų. Remiamasi prielaida, kad visi trys nepriklausomi kintamieji lemia piliečių savęs tapatinimą su valstybe, galimybę joje save realizuoti ir, tuo pačiu, mažina emigracijos tikimybę.

4.3.1. Rinkiminis aktyvumas

Šio skyriaus tikslas – lyginant Lietuvos ir Estijos rinkėjų aktyvumą parlamento rinkimuose bei emigracijos srautus, patvirtinti arba paneigti hipotezę, kad kuo mažesnis rinkėjų aktyvumas valstybėje, tuo labiau piliečiai bus linkę emigruoti. Hipotezėje svarbiausia prielaida, kad didesnis rinkiminis aktyvumas demonstruoja didesnę piliečių pasiryžimą patiems rūpintis savo valstybės ateitimi, o tai lemia, kad mažėja emigracijos tikimybė. Aktyvumas rinkimuose į nacionalinį parlamentą, kaip politinės sistemos ypatumų analizės vienetą, pasirinktas dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, Estijos politinė sistema yra parlamentinė, dėl to joje nėra vykdomi visuotiniai prezidento rinkimai. Antra, rinkimai į Europos Parlamentą tiek Lietuvoje, tiek Estijoje sulaukia sąlyginai nedidelio rinkėjų aktyvumo, dėl to hipotezė nebūtų pakankamai reprezentatyviai ištirta. Trečia, savivaldybių tarybų rinkimų aktyvumas dažnai priklauso nuo vietinio lygio politinių lyderių, todėl ne taip gerai atspindi polinkį dalyvauti šalies valdyme, kaip parlamento rinkimai.

Hipotezės tikrinimui naudojama rinkėjų aktyvumo nuo 1999 m. analizė. Kaip nurodoma Estijos Nacionalinio Rinkimų Komiteto statistikoje, 1999 m. balsavo 57%, 2003 – 58%, 2007 – 61%, 2011 – 63% rinkimų teisę turinčių piliečių.²⁸⁷ Tuo tarpu, Lietuvoje šie skaičiai

²⁸⁴ Pilietinės Visuomenės Institutas, "Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai", Vilnius, 2005.

<http://www.civitas.lt/files/Tyrimas_Lietuviu_emigracija_Studija.pdf> [Žiūrėta 2011 06 01].

²⁸⁵ Eesti Pank (Tairi Rõõm) „Migration Structure in Estonia: Survey-Based Evidence.“ (1/2009), Talin, 2009.

²⁸⁶ Estonia-Migration <<http://www.nationsencyclopedia.com/Europe/Estonia-MIGRATION.html>> [Žiūrėta 2011 06 01].

²⁸⁷ Vabariigi valimiskomisjon, „Elections and referendums in 1992-2009“. Talinas, 2011 <<http://www.vvk.ee/past-elections>> [Žiūrėta 2011 04 03].

atitinkamai buvo: 2000 m. – 58%, 2004 – 46%, 2008 – 48%.²⁸⁸ Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad hipotezė patvirtinama, nes matoma tendencija, jog estai visada gerokai aktyviau rinko savo tautos atstovus ir galimai dėl to emigravo mažesniais mastais, tačiau palyginus kiekvienos valstybės rinkėjų aktyvumą konkrečiais metais su emigravusių žmonių skaičiumi, randamas atvirkštinis ryšys. Pavyzdžiui, nors 2007 m. estai aktyviau rinko parlamentą nei 2003 (*atitinkamai 61% ir 58%*), tačiau emigrantų skaičius padidėjo (*atitinkamai 4384 ir 3073*²⁸⁹). Lietuvoje matomas toks pat procesas: nors 2008 m. rinkėjai buvo aktyvesni, nei 2004 m. (*48% ir 46%*), tačiau emigracija padidėjo (*17015 ir 15165*²⁹⁰).

Taigi, remiantis šiais rinkėjų aktyvumo ir emigracijos srautų duomenimis, galime daryti išvadą, kad pozityvaus priežastinio ryšio tarp šių kintamųjų nepavyko atrasti nei Lietuvoje, nei Estijoje. Polinkis dalyvauti rinkimuose yra atmetamas kaip veiksnys, turintis įtakos piliečių apsisprendimui emigruoti, todėl daroma išvada, jog iškelta hipotezė nepasitvirtino.

4.3.2. Pasitikėjimas valdžios institucijomis

Lyginant Lietuvos ir Estijos piliečių pasitikėjimą parlamentu, vyriausybe ir politinėmis partijomis nuo 2005 m., sociologinės apklausos kasmet patvirtina tą patį dėsni – estai kone dvigubai labiau pasitiki savo nacionalinėmis valdžios institucijomis, nei lietuviai²⁹¹.

	Dalis žmonių, linkusių pasitikėti Vyriausybe	Dalis žmonių, linkusių pasitikėti Parlamentu	Dalis žmonių, linkusių pasitikėti politinėmis partijomis
	<i>ESTIJA / LIETUVA</i>	<i>ESTIJA / LIETUVA</i>	<i>ESTIJA / LIETUVA</i>
<i>2005 metų pavasaris</i>	44% / 25%	41% / 15%	17% / 10%
<i>2006 metų pavasaris</i>	54% / 21%	41% / 14%	21% / 10%
<i>2007 metų pavasaris</i>	66% / 24%	60% / 13%	22% / 7%
<i>2008 metų pavasaris</i>	56% / 17%	36% / 12%	15% / 7%
<i>2009 metų pavasaris</i>	47% / 19%	38% / 10%	17% / 8%

²⁸⁸ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, „Rinkimai pagal datą“. Vilnius, 2011 <<http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/rinkimai/rinkimai-pagal-data.html>> [Žiūrėta 2011 04 03].

²⁸⁹ Statistics Estonia, „External migrations, years“. Talinas, 2011 <<http://www.stat.ee/34286>> [Žiūrėta 2011 04 03].

²⁹⁰ Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, „Tarptautinė migracija“. Vilnius, 2011 <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3020102&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PX_SId=6282&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>> [Žiūrėta 2011 04 03].

²⁹¹ Lentelė parengta autorių, remiantis Eurobarometro duomenimis nuo 2005 metų. <http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm> [Žiūrėta 2011 05 18].

2010 metų pavasaris	53% / 13%	39% / 7%	21% / 5%
---------------------	-----------	----------	----------

1 lentelė.

Visuomenės pasitikėjimas valdžios institucijomis yra labai svarbus indikatorius, rodantis valstybės ir jos piliečių santykį. Šiame skyriuje siekiama patvirtinti arba paneigti prielaidą, kad žemas pasitikėjimas valdžios institucijomis lemia tai, kad valstybė dažnai suvokiama kaip „svetima“, dingsta pozityvūs emociniai ryšiai tarp jos ir piliečių, o atsiradusi konfrontacija tarp valdžios (valstybės) ir gyventojų prisideda prie pastarųjų sprendimo emigruoti.

Į hipotezės tikrinimą neįtraukiami 2005 m., nes tuo metu atvertos ES sienos paskatino neproporcingai didelę emigraciją tiek Lietuvoje, tiek Estijoje: piliečiai ne tiek buvo nusivylę padėtimi savo valstybėje, kiek buvo sužavėti galimybės pagaliau išvykti į ilgai idealizuotus Vakarų. Taip pat, analizė nutraukiama ties 2010 m., nes Lietuvoje įvedus privalomo socialinio draudimo (PSD) mokestį, šalia įprastų jo funkcijų atsirado ir savotiškas instrumentas, skirtas matuoti emigracijai, kurio neturi Estija, todėl duomenys negali būti adekvačiai palyginti. Dėl šių priežasčių hipotezei tikrinti buvo pasirinkti 2006, 2007, 2008 ir 2009 metai.

Kai 2006 ir 2007 metais Lietuvoje bendras pasitikėjimas valdžios institucijomis buvo sąlyginai aukštas (žr. 1 lentelę), iš valstybės emigravo vidutiniškai po trylika tūkstančių žmonių.²⁹² Tačiau 2008 ir 2009 metais pasitikėjimui drastiškai kritus, emigracijos srautai staigiai šoktelėjo ir pastarųjų dviejų metų vidurkis pasiekė beveik dvidešimt tūkstančių per metus. Nors Estijos emigracijos mastai tokie maži, kad sudėtinga iš jų išvesti patikimus priežastinius ryšius, tačiau ir ten pastebima ta pati logika: 2007 m., kai pasitikėjimas valdžios institucijomis buvo didžiausias, migracijos mastai buvo mažiausi (4384 piliečiai). Ir atvirkščiai – 2009 metais, kai pasitikėjimas mažiausias, migracija didžiausia (4658 piliečiai). Taigi, galima daryti išvadą, kad lyginant pasitikėjimo valdžios institucijomis pokyčius su emigracijos pokyčiais, randamas stiprus priežastinis ryšys: kuo labiau piliečiai nepasitiki valdžios institucijomis, tuo aktyviau jie emigruoja.

Pasitikėjimo skirtumą valdžios institucijomis lemia iš esmės du vidiniai faktoriai (ekonominės situacijos skirtumai jau buvo aptarti anksčiau): politinio elito tonas, bendraujant su piliečiais, ir korupcijos lygis valstybėje. Aiškindamas savo vyriausybės prioritetus, Estijos ministras pirmininkas A. Ansip nuolatos pabrėžia, kad per nuolatinį visuomenės informavimą ir dialogą Estijos valdžios institucijos „stengiasi palaikyti pasitikėjimą tarp žmonių ir valdžios“.²⁹³ Šalia to, skirtingai nuo Lietuvoje paplitusios viešosios nuomonės, Estijos politiniu lygmeniu yra aiškus

²⁹² Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, „Tarptautinė migracija“. Vilnius, 2011
<<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3020102&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=6282&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>> [Žiūrėta 2011 04 03].

²⁹³ „Estai kalbomis apie krizę nei sau, nei kitiems nuotaikos negadina“. Vilnius, 2009
<<http://www.zebra.lt/lt/naujienos/pasaulis/estai-kalbomis-apie-krize-nei-sau-nei-kitiems-nuotaikos-negadina-158753.html>> [Žiūrėta 2011 04 08].

supratimas – į valdžią einama tarnauti ne sau, o šaliai.²⁹⁴ Šią principinę nuostatą visiškai patvirtina ir politinio elito veiksmai: tas pats A. Ansip prieš pastaruosius parlamento rinkimus itin pabrėžė nacionalinių susitarimų svarbą.²⁹⁵ Ieškodamas Estijos politinės sistemos skirtumų nuo Lietuvos politinės sistemos V. Nekrošis pabrėžia, kad „estai sugeba kitaip artikuliuoti visuomenės interesus, ten mažiau populizmo“.²⁹⁶

Visi šie veiksniai sukuria stabilesnę ir skaidresnę politinę Estijos sistemą bei brandesnę pilietinę visuomenę. Statistiniam estui tai sukuria jausmą, kad valstybei jis yra reikalingas ir ši juo rūpinasi, dėl to nemato priežasčių išvykti kitur. Šį teiginį patvirtina Estijoje gyvenančio lietuvio nuomonė ekonominės krizės metu: „jaučiant valstybės palaikymą, priešingai nei Lietuvoje, Estijoje nėra taip, kad kas nuolat skųstųsi, nėra masinės psichozės. Visi bando pratempti sunkmetį ir kuria ateities planus“.²⁹⁷ Galiausiai, nuomonę, kad tikslingas valstybės institucijų ir visuomenės bendradarbiavimas estams neleidžia prarasti santykio su savo valstybe, pagrindžia ir empiriniai duomenys: krizės laikotarpiu Estijoje atliktos sociologinės apklausos demonstruoja, kad ekonominio sunkmečio metu sutvirtėjo solidarumo ir vieni kitų palaikymo jausmai.²⁹⁸

Aiškinant antrąjį faktorių (korupcijos lygį), verta prisiminti E. Barcevičiaus teiginį, jog atlikus emigravusių piliečių motyvų analizę, vienas iš dažniausiai pasitaikiusių atsakymų buvo aukštas korupcijos lygis šalyje.²⁹⁹ Kitas tyrimas, atliktas Rusijoje, netgi nustatė, kad įsišaknijusi korupcija yra pagrindinis veiksnys, lemiantis rusų emigraciją.³⁰⁰ Lyginant Lietuvą ir Estiją pagal korupcijos suvokimo indeksą, tenka konstatuoti, kad Estijoje korupcija visuomet buvo mažesnė. Naujausiais agentūros *Transparency International* duomenimis, Lietuvos KSI gerokai mažesnis, nei Estijos: atitinkamai 5,0 ir 6,5 balo.³⁰¹ Aukštas korupcijos lygis valstybėje lemia, kad, priešingai nei estams, lietuviams yra sudėtinga realizuoti save tėvynėje dėl labiau korumpuotų valdžios struktūrų. Tai lemia ne tik nepasitikėjimą valdžios institucijomis, tačiau ir nepasitikėjimą pačia valstybe.

²⁹⁴ Ignas Jačauskas, „Lietuviai gali pamiršti anekdotus apie lėtus estus“. Vilnius, 2010 <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvas_politika/lietuviai_gali_pamirsti_anekdotus_apie_letus_estus> [Žiūrėta 2011 04 07].

²⁹⁵ Saulius Stoma, „Rinkimai ir Estijos pamoka“. Vilnius, 2011 <http://www.lzinios.lt/lt/2011-03-08/komentarai_ir_debatai/rinkimai_ir_estijos_pamoka.html?print> [Žiūrėta 2011 04 13].

²⁹⁶ „Sprendimams priimti reikia konsensuso“. Vilnius, 2010 <<http://www.veidas.lt/sprendimams-priimti-reikia-konsensuso>> [Žiūrėta 2011 04 07].

²⁹⁷ Ten pat.

²⁹⁸ European Commission, „Eurobarometer 72“. Briuselis, 2009 <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_ee_en_exec.pdf> [Žiūrėta 2011 04 03].

²⁹⁹ Egidijus Barcevičius, interviu su autoriumi, Vilnius, 2011 birželio 3 d.

³⁰⁰ Aleksandras Proценка, „Rusai svajoja emigruoti dėl šalyje įsišaknijusios korupcijos ir „dedovčinos“. Vilnius, 2010 <<http://m.lrytas.lt/-12813577861279466466-rusai-svajoja-emigruoti-d%C4%97l-%C5%A1alyje-%C4%AFsi%C5%A1aknijusios-korupcijos-ir-dedov%C5%A1%C4%8Dinos.htm>> [Žiūrėta 2010 05 14].

³⁰¹ Transparency International Lietuvos skyrius, „TI KSI 2010: kovoje su korupcija Lietuva prarado pernai įgytą pagreitį“. Vilnius, 2010 <http://www.transparency.lt/new/index.php?option=com_content&task=view&id=11027&Itemid=25> [Žiūrėta 2011 04 03].

Taigi, apibendrinant galima daryti išvadą, kad tarp nepasitikėjimo valdžios institucijomis ir emigracijos mastų yra priežastinis ryšys: kuo labiau piliečiai nepasitiki savo valstybės politiniu elitu, tuo labiau jie yra linkę palikti šalį. Deja, skirtingai nei Estijos, Lietuvos vyriausybė, nors ir apibrėžusi emigraciją, kaip nacionalinio saugumo grėsmę³⁰², iki šiol stokoja supratimo, kad nuo jos įvaizdžio visuomenėje emigracijos srautai priklauso ne mažiau, nei nuo ekonominės situacijos.

4.3.3. Nacionalistiniai judėjimai

Baigiant nagrinėti politinės sistemos ir pilietinės visuomenės įtaką emigracijai, lieka atsakyti į paskutinį klausimą: ar Estijos nacionalistiniai judėjimai sulaiko šios šalies gyventojus nuo emigracijos? Tai, kad estai nuolat didžiuojasi savo šalimi, yra empiriškai patvirtintas faktas. Tai įrodo 2010 m. atlikta apklausa, kurios metu tiek lietuviai, tiek estai buvo paprašyti įvertinti bendrą pasitenkinimą savo gyvenimo lygiu: 73% estų atsakė, kad iš esmės yra patenkinti savo gyvenimu, tuo tarpu, taip atsakusių lietuvių buvo vos 55%.³⁰³ Šios apklausos rezultatai buvo dar kartą patvirtinti ir Tartu universiteto sociologų: paklausus, ar estai patenkinti savo valstybe, absoliuti dauguma atsakė teigiamai.³⁰⁴ Todėl nė kiek nekeista, kad estai nuolat kuria planus, susijusius ne vien su asmenine gerove, tačiau ir su valstybės ateitimi: jie ketina būti viena iš penkių turtingiausių Europos šalių arba bent jau viena iš septynių³⁰⁵; tiki, kad jau netrukus Estija tikrai pateks į labiausiai savo šalį gerbiančių piliečių valstybių penketuką. Šias įžvalgas įprasmina Estijos politinio elito pozicija: „Mes per 93 metus sukūrėme gerą valstybę ir dabar galime tuo džiaugtis bei didžiuotis“.³⁰⁶ Režiumuojant šias įžvalgas verta prisiminti E. Lucas frazę, „kad valdžia daro viską, kad estams Estijoje gyventi būtų gera, įdomu, malonu ir brangu“.³⁰⁷

Analizuojant tokias Estijos piliečių ir politinio elito nuotaikas, Vakarų Europos dienraščiai kartais Estiją aprašo kaip nacionalistinę ar net fašistinę valstybę.³⁰⁸ Tačiau naujausiais

³⁰² Sipavičienė, 39.

³⁰³ European Commission, „Eurobarometer 72“. Briuselis, 2009

<http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_ee_ee_nat.pdf> ir

<http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_lt_lt_nat.pdf> [Žiūrėta 2011 04 03].

³⁰⁴ „Estams migracija – ne išeitis“. Vilnius, 2010 <<http://www.veidas.lt/estams-emigracija-%E2%80%93-ne-iseitis>> [Žiūrėta 2011 04 16].

³⁰⁵ Vaidas Saldžiūnas, „Proga pasididžiuoti valstybe – ir Estijos rinkimai“. Vilnius, 2011 <<http://m.lrytas.lt/-12994070261299189126-proga-pasidid%C5%BEiuoti-valstybe-ir-estijos-rinkimai-nuotraukos.htm>> [Žiūrėta 2011 05 12].

³⁰⁶ Vladas Ščiavinskas, „Estijos premjeras mano, kad estai susikūrė gerą valstybę“. Vilnius, 2011 <<http://m.lrytas.lt/-12985470301297570558-estijos-premjeras-mano-kad-estai-susik%C5%ABr%C4%97-ger%C4%85-valstyb%C4%99.htm>> [Žiūrėta 2011 05 17].

³⁰⁷ „Estams migracija – ne išeitis“. Vilnius, 2010 <<http://www.veidas.lt/estams-emigracija-%E2%80%93-ne-iseitis>> [Žiūrėta 2011 04 16].

³⁰⁸ Irena Tumavičiūtė, „Nacionalizmo dilema Baltijos valstybėse“. Vilnius, 2007 <http://www.lzinios.lt/lt/2007-11-09/lietuva_ir_europa/nacionalizmo_dilema_baltijos_valstybes.html> [Žiūrėta 2011 04 16].

mokslinių tyrimų duomenimis, Estija ne tik mažiau linkusi į dešinįjį ekstremizmą, nei kitos pokomunistinės šalys, bet ir daugiau nei dvigubai lenkia Lietuvą: DEREK indeksas įvertis Lietuvoje siekia net 13,3 proc., o Estijoje - 5,8 proc.³⁰⁹ Todėl prielaida, kad stipresni nacionalistiniai judėjimai galimai skatina mažesnę emigraciją, yra atmetama tiek Lietuvos, tiek Estijos atveju. Šią tendenciją galima paaiškinti tuo, jog nacionalistiniai judėjimai nei vienoje iš šalių nėra nei visuotiniai, nei įtakingi.

Žvelgiant į nuosaikų estų patriotizmą, savęs tapatinimą su valstybe ir tokio masto panašių charakteristikų nebuvimą Lietuvoje, galima rasti istorines šio proceso šaknis – kelio priklausomybę. Sociologai pažymi, kad Lietuvos visuomenėje aptinkama istorinė transnacionalizmo tradicija: lietuviai dar nuo XIX a. turi emigracijos patirties. Anksčiau, iškilus įvairiems sunkumams, žmonės emigruodavo į svečias šalis, kurdavo šeimas. Tai tapo lietuviui įprasta patirtimi, kurios tęstinumas šiais laikais neturėtų stebinti.³¹⁰ Tuo tarpu Estija – istoriškai sėkli tauta, kurioje net ir vidinė migracija yra viena mažiausių Europoje³¹¹. Kita vertus, ne visi ekspertai sutinka dėl emigracijos duomenų patikimumo, todėl susilaiko nuo konkrečių išvadų apie kelio priklausomybę emigracijos srityje: lyginamojoje perspektyvoje su Estija šis veiksnys yra sunkiai pagrindžiamas arba paneigiamas. Turimi duomenys, kad estai XX a. pradžioje aktyviai migravo į Jungtines Valstijas³¹², o antrosios sovietų okupacijos metu – į Skandinaviją ir Vokietiją,³¹³ yra pagrįsti tik abstrakčiais skaičiais.

Visgi, nepaisant to, ar estai iš tiesų yra tokia sėkli tauta, kaip mano kai kurie ekspertai, ar vis dėlto ir jie tam tikrais istoriniais tarpsniais aktyviai emigruoja, aiškiai galima pastebėti tendenciją, kad lietuviai visais laikais buvo labiau linkę emigruoti nei estai. Deja, šių istorinių procesų rezultatai ypač aiškiai juntami mūsų dienomis – Estijos valstybė jungia savo tautą į modernią politinę bendruomenę, tuo tarpu, lietuviai save vis dar labiau linkę identifikuoti kaip etninę bendruomenę³¹⁴. Galiausiai, žvelgiant į radikalai priešingas Lietuvos ir Estijos visuomenės nuostatas emigracijos klausimu, šalia kultūrinių, politinių ir istorinių veiksnių įtakos, dėmesį traukia ir tautinė Estijos sudėtis. Pagal 2010 m. Estijos statistikos departamento duomenis, šalyje gyvena

³⁰⁹ Political capital institute, „Demand for Right-Wing Extremism Index“. Budapest, 2011 <http://riskandforecast.com/post/in-depth-analysis/back-by-popular-demand_411.html> [Žiūrėta 2011 06 02].

³¹⁰ Pilietinės Visuomenės Institutas, *"Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai"*, Vilnius: 2005. <http://www.civitas.lt/files/Tyrimas_Lietuviu_emigracija_Studija.pdf> [Žiūrėta 2011 06 01].

³¹¹ „Estams migracija – ne išeitis“. Vilnius, 2010 <<http://www.veidas.lt/estams-emigracija-%E2%80%93-ne-iseitis>> [Žiūrėta 2011 04 16].

³¹² M. Randveer, T. Room, *"The Structure of Migration in Estonia: Survey-Based Evidence"* <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumentid/publikatsioonid/seeriad/uuringud/_2009/_1_2009/_wp_109.pdf> [Žiūrėta 2011 06 01].

³¹³ Estonia-Migration <<http://www.nationsencyclopedia.com/Europe/Estonia-MIGRATION.html>> [Žiūrėta 2011 06 01].

³¹⁴ Justė Tolvašaitė ir Žygimantas Vaičiūnas (sud.), *Neklausk, ką tau gali duoti Lietuva. Klausk, ką tu gali duoti Lietuvai!*. Vilnius: Eugrimas, 2006, 10.

tik 922 398 estų ir 342 379 rusų tautybės gyventojų.³¹⁵ Todėl galima kelti originalią ir įdomią hipotezę, kad mažos tautos yra linkusios susisaistyti stipresniais kultūriniais saitais ir saugoti savo istorinį tapatumą, todėl emigracija šiose visuomenėse yra natūraliai atmetama kaip nepagarba tėvynei bei tradicijoms. Tačiau ši hipotezė yra nepatvirtina ir atveria plačius klotus naujiems tyrinėjimams.

Išvados

Taigi, išanalizavus tris faktorių, galimai lemiančių emigracijos mastus, grupes, galima padaryti esmines išvadas, suponuojančias galimą atsakymą į tyrimo pradžioje iškeltą klausimą.

Nagrinėjant ekonominių sąlygų Lietuvoje ir Estijoje skirtumus, pastebimos tokios tendencijos. Pirma, nors tiek Lietuva, tiek Estija (kaip vieno regiono valstybės) patiria panašių ekonominių sunkumų, kaip santykinai didelis nedarbo lygis ar krentantis BVP, tai neskatina Estijos gyventojų išvykti, tuo tarpu, Lietuvos gyventojai – priešingai – labai jautriai reaguoja į bet kokią ekonominę pokytį. Antra, didesnės pajamos nepaaiškina estų nenoro palikti savo šalies, nes pajamų dydis lyginant su senosiomis ES narėmis yra daug mažesnis. Taip pat svarbu pabrėžti, kad ekonomikos rodiklių svyravimai beveik nekoreliuoja su emigruojančių estų kiekiu. Apibendrinant, nepaisant Estijos ekonominio pranašumo Lietuvos atžvilgiu, to negalima įvardinti, kaip svarbiausio veiksnio, nulemiančio emigraciją. Galima prieiti prie išvados, kad emigraciją Lietuvoje ir Estijoje lemia skirtingi faktoriai. Turint omenyje estų BVP priklausomybę nuo Skandinavijos šalių daromos ekonominės įtakos, galima daryti prielaidą, kad kartu su tiesioginėmis užsienio investicijomis, į Estiją importuojamos ir tam tikros Šiaurės šalių vertybės, kurios nebūdingos Lietuvai.

Nagrinėjant sociokultūrinius aspektus paaiškėjo, kad Lietuva – gerokai religingesnė valstybė, nei Estija, kuri apskritai laikytina sekuliaria. Tačiau religijos, kaip atskiro veiksnio, įtaka emigracijos mastams yra neaiški, nes teorijoje ar empiriniuose duomenyse koreliaciją atrasti sudėtinga. Nors Estija nėra tiek ekonomiškai pajėgesnė valstybė nei Lietuva, kad būtų galima ją laikyti peržengusia R. Inglehart minėtą ekonominį slenkstį ir iki galo sukūrusia postmodernią visuomenę, ji yra perėmusi daug tokiame visuomenės tipui būdingų vertybių. To priežastis – postmodernios vertybės į Estiją sklinda iš kaimyninės Suomijos. Įrodyta, kad dėl ryšio su minėtomis valstybėmis Estija turi gerokai daugiau postmoderniai visuomenei būdingų bruožų, nei Lietuva. Tai suponuoja estų norą akcentuoti ne tiek ekonominius faktorius, kiek kitas vertybes, tokias, kaip gyvenimo kokybė, todėl Estijos piliečiams darbas užsienyje yra mažiau patraukli perspektyva, nei lietuviams, kuriems svarbiausias kriterijus – ekonominiai faktoriai. Tiesa, vien šis

³¹⁵ Statistics Estonia, „Population by ethnic nationality, 1 January, years“ . <<http://www.stat.ee/34278>> [Žiūrėta 2011 04 03].

kriterijus – postmodernios visuomenės vertybės – negali lemti tokių didelių emigracijos mastų skirtumų, tačiau yra reikšminga tarp priežasčių, šiame darbe minėtų aiškinant migraciją.

Siekiant išsiaiškinti, ar visuomenės politinė kultūra turi įtakos emigracijos srautams, buvo analizuojamos kelios hipotezės. Pirmiausia buvo ieškoma statistiškai reikšmingo ryšio tarp didesnio rinkėjų aktyvumo ir mažesnio polinkio emigruoti. Hipotezė rėmėsi prielaida, kad piliečiai, kurie eina balsuoti, yra suinteresuoti savo valstybės ateitimi, todėl bus mažiau linkę emigruoti. Tačiau remiantis Lietuvos ir Estijos rinkėjų aktyvumo bei šių valstybių emigracijos mastų palyginimu, nei vienais metais nebuvo aptikta pozityvaus statistiškai reikšmingo ryšio, todėl hipotezė atmesta. Antroji hipotezė – kuo labiau visuomenė pasitiki valstybinėmis institucijomis, tuo mažiau ji bus linkusi emigruoti – pasitvirtino. Statistiškai reikšmingas priežastinis ryšys aiškinamas tuo, kad valstybinės institucijos dažnai tapatinamos su pačia valstybe: visuomenė, linkusi nepasitikėti savo politinio elito darbu, bus nusivylusi ir pačia valstybe. O tai skatina polinkį emigruoti iš valstybės. Trečioji hipotezė, kad nacionalistiniai judėjimai Estijoje prisideda prie emigracijos mažinimo, taip pat nepasitvirtino. Lyginant nacionalizmo įverčius ir emigracijos srautus, pastebima atvirkštinė tendencija, nei iškelta hipotezėje: nors Lietuvoje nacionalizmo įvertis didesnis, nei Estijoje, tačiau emigracijos srautai taip pat didesni. Todėl nacionalizmas, kaip veiksnys, potencialiai stabdantis migraciją Estijoje ir Lietuvoje, atmetamas. Galiausiai, analizuojant Lietuvos ir Estijos visuomenės išryškėjo valstybių kelio priklausomybė. Lietuvių visuomenė jau nuo XIX a. turi aktyvią transnacionalizmo tradiciją, tuo tarpu, Estijos visuomenė visais laikais, neskaitant tam tikrų kritinių istorinių momentų, buvo daug sėslesnė. Todėl dabartiniai emigracijos srautų skirtumai gali būti aiškinami ir iš istorinės perspektyvos – kaip tam tikra visuomenėje susiklosčiusi tradicija.

Atlikus tyrimą, pasitvirtino jau apžvelgus emigracijos temą liečiančią literatūrą išryškėjusios tendencijos – ekonominių faktorių įtakos emigracijos mastams aiškinimas yra nepakankamas. Būtina atsižvelgti ir į kitus struktūrinius aspektus, susijusius su politinės sistemos ypatumais bei sociokultūrinėmis nuostatomis. Galutinė šio tyrimo išvada: emigracijos srautų skirtumams tarp kaimyninių (Lietuvos ir Estijos) valstybių įtakos turi nevienodos vertybinės gyventojų nuostatos, pasitikėjimo valstybinėmis institucijomis lygis ir ankstesnių emigracijos patirčių įtaka (kelio priklausomybė).

Dėst. Liutauro Gudžinsko komentaras:

Tai įdomus ir aktualus darbas, pateikiantis tam tikrą savo įnašą į Baltijos valstybių lyginamąsias studijas. Sklandus dėstymas, išsamūs duomenys, aiškios ir įtikinamos išvados - vieni iš svarbiausių šio darbo privalumų. Tačiau pagrindinis motyvas, kodėl jį išskyriau ir rekomendavau spausdinti Almanache, yra pasirinktos temos aktualumas. Autoriai savaip sprendžia įspūdingų Lietuvos emigracijos mastų veiksnio problemą. Ištyrę šį klausimą įvairiais pjūviais, autoriai gana įtikinamai argumentuoja, kad svarbiausios priežastys, kodėl iš savo šalies išvyksta kur kas daugiau lietuvių nei estų, yra ne ekonominės, o kultūrinės. Tai pratęsia ir savaip papildo prof. Z. Norkaus ir kitų tyrėjų pradėtus tyrimus apie kultūros reikšmę Lietuvos politikai ir ekonomikai.

SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS STUDENTUS VIENTIJANČIOSE ORGANIZACIJOSE. LSS IR LSAS: NUO TEORIJOS REALYBĖS LINK

Ivadas: problemos formulavimas

Studentija dažnai yra laikoma pačia aktyviausia, labiausiai homogeniška ir linkusia už savo interesus kovoti visuomenės grupe, tačiau šių dienų studentų veikloje galima įžvelgti vis daugiau pasyvumo požymių.³¹⁶ Mažėjantį studentijos politinį veiklumą patvirtina ir mokslinių tyrimų rezultatai, kurie rodo, kad studentų, manančių, jog svarbu išmanyti politines realijas, sumažėjo nuo 57,8% 1966-aisiais iki 26,7% 1997-aisiais.³¹⁷ Žinoma, būtų naivu tikėtis tokio paties aktyvumo, kokį studentija demonstravo masinių protestų „aukso amžiumi“ laikomo septintojo dešimtmečio laikotarpiu³¹⁸, tačiau pastaraisiais metais vis mažiau aktyvumo ženklų rodantys studentai kelia rimtą susirūpinimą.

Panašu, kad pasaulinės tendencijos neaplenkia ir Lietuvos studentijos. Anot vieno, iš šiuo metu vykdomos aukštojo mokslo reformos autorių, Seimo nario Manto Adomėno, „Lietuvos studentija yra neaktyvi ir nėra ženklų rodančių, kad ji gali tapti aktyvesnė“³¹⁹. Pastarųjų metų situacija rodo, kad vis mažiau veiklūs tampa ne tik pavieniai studentai, tačiau ir juos atstovaujančios sąjungos susiduria su rimtomis problemomis siekdamos užtikrinti studentijos interesų atstovavimą ir rasti konsensusą svarbiais klausimais. Šiuo metu Lietuvoje, priešingai negu daugelyje kitų Europos šalių, studentų atstovybės jungia ne viena, o dvi sąjungos (Lietuvos studentų sąjunga (LSS) ir Lietuvos studentų atstovybių sąjunga (LSAS)), o kai kurios atstovybės už savo studentų interesus bando kovoti nepriklausydamos nė vienai iš šių organizacijų.

Vykstant aukštojo mokslo reformai Lietuvoje, neretai pasigirdavo priekaištai studentų atstovybių sąjungas Lietuvoje vienijančioms organizacijoms – LSS ir LSAS. Tiek reformos paruošiamojoje stadijoje, tiek jai prasidėjus, šios dvi sąjungos buvo kritikuojamos už aiškios pozicijos reformos klausimais stoką, pasyvumą ir nesugebėjimą tinkamai suformuoti bei ginti studentijos interesą.

Nesutarimų kyla ir pačių studentiją vienijančių sąjungų viduje. 2010 metų kovo 27d. Vilniaus universiteto studentų atstovybė (VU SA) ir Vilniaus dailės akademijos studentų atstovybė

³¹⁶ Graham Spanier, „Is Campus Activism Dead - Or Just Misguided?“ The Chronicle of Higher Education, 55(8), 2008, 1.

³¹⁷ Diana Alvarado, „Student Activism Today.“ < <http://www.diversityweb.org/digest/sm99/activism.html>> [žiūrėta 2010 12 07]

³¹⁸ Pravitt Joranaphruk, „No Mass Protests, but Student Activism Still Alive.“ <<http://www.nationmultimedia.com/home/2010/09/05/politics/No-mass-protests-but-student-activism-still-alive-30137297.html>> [žiūrėta 2010 12 07]

³¹⁹ Priedas Nr. 4.

pranešė išstojančios iš Lietuvos studentų atstovybių sąjungos. Anot VU SA atstovų, organizacijoje trūksta dialogo, į narių poziciją yra atsižvelgiama ne visais atvejais. Šie faktai patvirtina teiginį, kad studentų atstovybės vienijančiose sąjungose ne visuomet pavyksta rasti konsensą ir tinkamai atstovauti visos studentijos poziciją.

Šie pastarųjų metų įvykiai leidžia daryti prielaidą, kad studentų atstovybės vienijančios organizacijos susiduria su sunkumais siekdamos priimti sprendimus. Tačiau tokia problema nestebina. Šiuo metu 46-iose aukštosiose Lietuvos mokyklose mokosi 201 tūkstantis studentų. Akivaizdu, kad siekiant reprezentuoti tokios didelės žmonių grupės interesą yra būtini itin gerai apgalvoti ir kokybiškai funkcionuojantys sprendimų priėmimo bei interesų atstovavimo mechanizmai. Šių dienų realijos sufleruoja, kad Lietuvos studentų atstovybės jungiančios organizacijos problemų turi būtent studentijos interesų agregavimo ir efektyvių sprendimų priėmimo srityse.

Sprendimų priėmimo mechanizmų analizė Lietuvos studentų sąjungoje ir Lietuvos studentų atstovybių sąjungoje įdomi ir naudinga dėl kelių priežasčių. Pirma, tyrimo paruošiamojoje stadijoje suformuotas prieigos būdas, kuomet šių dienų Lietuvos studentijos problemų priežastis bus mėginama suvokti tiriant atstovybių sąjungų sprendimų priėmimo mechanizmus yra originalus ir gali suteikti naujų įžvalgų. Aktyvumo mažėjimo tendencijos dažnai aiškinamos kaip vertybių, interesų kaitos išdava, tačiau akademiniam diskurse jos dar nėra sietos su instrumentiniais sprendimų priėmimo mechanizmais. Antra, tokia analizė yra aktuali ir vertę turi ne tik studentijos problemų, tačiau ir sprendimų priėmimo (decision making) literatūros kontekste. Galiausiai, yra vilties, kad remiantis tyrimo metu gautais rezultatais bus galima atlikti prognozes ir bandyti suvokti, kokie dabartinių sprendimų priėmimo ir atstovaujamųjų mechanizmų patobulinimai galėtų stiprinti studentiją ateities Lietuvoje.

1. Tyrimo metodologija

Pagrindinis šio tyrimo tikslas - sprendimų priėmimo mechanizmų LSS ir LSAS analizė, siekiant suvokti eilinių šių sąjungų narių įtaką formuojant bendrą studentijos sprendimą. Kadangi tokie tyrimai Lietuvoje dar nebuvo vykdyti, pasirinkome kokybinę metodologiją, suteikiančią galimybes atrasti naujų įžvalgų, kurias vėliau būtų galima patvirtinti didesnes respondentų imtis turinčiomis kiekybinėmis analizėmis. Tyrimo paruošiamajame etape siekta atsiriboti nuo visų išankstinių subjektyvių nuostatų ir į sprendimų priėmimo temą žvelgti objektyviai.

Šis tyrimas remiasi giluminiais interviu, kurie buvo paimti iš atstovybes jungiančių organizacijų vadovų ir kitų studentijos problematiką gerai išmanančių žmonių. Kadangi visi apklaustieji išmano skirtingus šios temos aspektus, kiekvienas interviu buvo ruošiamas atskirai ir pritaikomas pagal respondentą. Pokalbis buvo įrašomas diktofonu, o vėliau perrašytas ir išanalizuotas.

Prieš imant interviu iš numatytų respondentų, atlikta LSS ir LSAS įstatų analizė. Tuo siekta išsiaiškinti, kokia sprendimų priėmimo tvarka ir atstovybių vaidmuo yra numatytas organizacijų įstatuose ir kaip tai dera su realia šių sąjungų praktika.

Nr.	Vardas, pavardė	Organizacija, pareigos	Kodėl buvo reikalingas interviu su šiuo žmogumi?
1.	Dainius Dikšaitis	LSS prezidentas	Gauta informacijos apie realią sprendimų priėmimo praktiką LSS.
2.	Arūnas Mark	LSAS prezidentas	Sužinota, kokį studentų atstovavimo ir sprendimų priėmimo modelį taiko LSAS.
3.	Monika Sičiūnaitė	Buvusi VU SA prezidentė	Gauta informacijos apie LSAS bėdas bei priežastis, kodėl VU SA nutraukė veiklą šioje organizacijoje.
4.	Šarūnas Frolenko	LiJOT prezidentas	Papasakojo apie LSS ir LSAS realijas ir kliuvinius, su kuriais susiduria atstovybių sąjungos
5.	Mantas Adomėnas	LR Seimo narys, vienas iš aukštojo mokslo reformos autorių.	Suteikė žinių apie atstovybių sąjungų dalyvavimą aukštojo mokslo reformos paruošiamojoje stadijoje.

2. Teorinis pagrindas

2.1 H. Simon bendrasis sprendimų priėmimo modelis

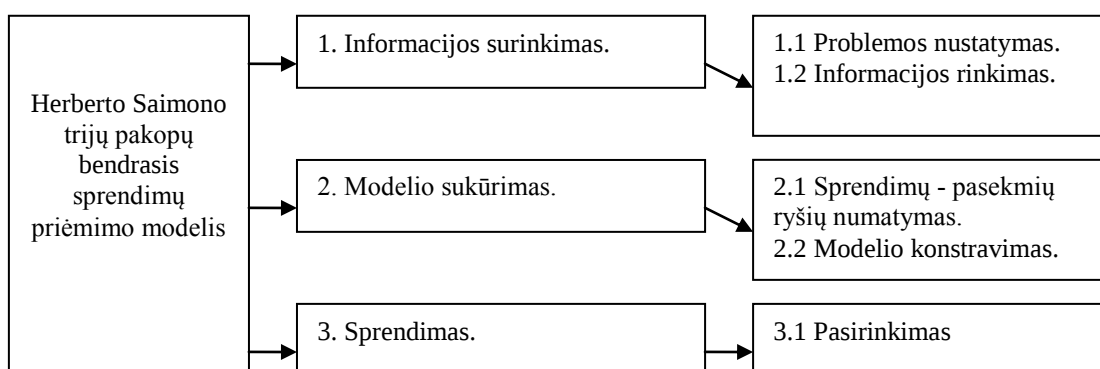
Vienu iš pagrindinių sprendimų priėmimo disciplinos vystytojų yra laikomas amerikiečių politikos mokslininkas, sociologas Herbertas A. Saimonas (Herbert A. Simon). 1960-ais metais jo išleista knyga „The new science of management sciences“ ir 1972-ųjų darbas „Human problem solving“, parašytas bendradarbiaujant su Alenu Niuveliu (Allen Newell), padėjo sprendimų priėmimo modelių pamatus.³²⁰

Anot Herberto Saimono, bet kuris sprendimas yra susijęs su pasirinkimu iš įvairių galimų alternatyvų, kurių kiekviena yra nukreipta į tam tikrą organizacijos tikslą. Vadinasi, racionalaus sprendimų priėmimo tikslas yra pasirinkti tą išeitį, kurios pasekmės atrodo pačios geriausios, arba mažiausiai blogos iš visų įmanomų. Šį pasirinkimą Simon skirsto į tris pagrindines pakopas:

1. Informacijos surinkimas (intelligence gathering). Šios sprendimų priėmimo stadijos metu nustatoma problema ir renkama su ja susijusi informacija. Surinkus reikalingą informaciją, sužymimi visi galimi sprendimo būdai.

2. Modelio kūrimas (design). Antrojoje stadijoje apsvairstomi galimi sprendimo būdai. Kiekvienai pasirinkimo galimybei priskiriamos galimos pasekmės ir taip suformuojami pasirinkimų-pasekmių modeliai.

3. Sprendimas (choice). Visi antrojo etapo metu gauti modeliai lyginami tarpusavyje. Nusprendus, kuris iš jų yra tiksliausias ir veiksmingiausias, priimamas galutinis sprendimas.³²¹

2.2. A.Laruelle ir F.Valenciano klasifikacija

Tyrimo metu analizuojant švietimo reformos atvejį, taip pat bus remiamasi Anikės Laroli (Annick Laruelle) ir Federiko Valenciano (Federico Valenciano) modeliu - klasifikacija. Šie

³²⁰ Frédéric Adam ir Patrick Humphreys, Encyclopedia of Decision Making and Decision Support Technologies. United States of America: Information Science Reference, 2008, 218.

³²¹ Herbert Simon, *Administrative Behavior*. 3 leid. New York: The Free Press, 1976, 67.

autoriai teigia, kad bet kokios organizacijos dalyvavimas priimant tam tikrą sprendimą stipriai priklauso nuo to, kaip organizacija suvokia savo vaidmenį ir kokią įtaką mano turinti tam tikru atveju. Pagal tai autoriai knygoje „Voting and Collective Decision Making - Bargaining and Power“ išskiria du galimus tipus:

- **„Priimti-arba-palikti“ komitetas („Take-it-or-leave-it“ committee)**

- 1) Balsuoja dėl skirtingų, tarpusavyje nepriklausomų siūlymų.
- 2) Šiuos siūlymus teikia išorinė institucija.
- 3) Turi teisę tik priimti arba atmesti siūlymus, tačiau negali jų keisti.

- **„Derybų“ komitetas („Bargaining“ committee)**

- 1) Sprendžia įvairius klausimus.
- 2) Derasi, kiekvienu klausimu siekiant vienbalsio sutarimo. Suvokia savo funkciją kaip siūlymo tobulinimą, pataisymą.
- 3) Derybos vyksta su sąlyga, kad bet kuris dalyvis gali primesti kitoms savo poziciją ir priversti su ja sutikti.

Nors realioje sprendimų priėmimo praktikoje neretai pasitaiko tokių situacijų, kuomet ta pati organizacija vienu atveju užima „priimti-arba-palikti“ komiteto vaidmenį, o kitoje situacijoje – „derybų“ komiteto vaidmenį, arba bando derinti abu variantus, tokia supaprastinta ir aiški dviejų atvejų skirtis suteikia vertingas pažinimo gaires sudėtingose situacijose.³²²

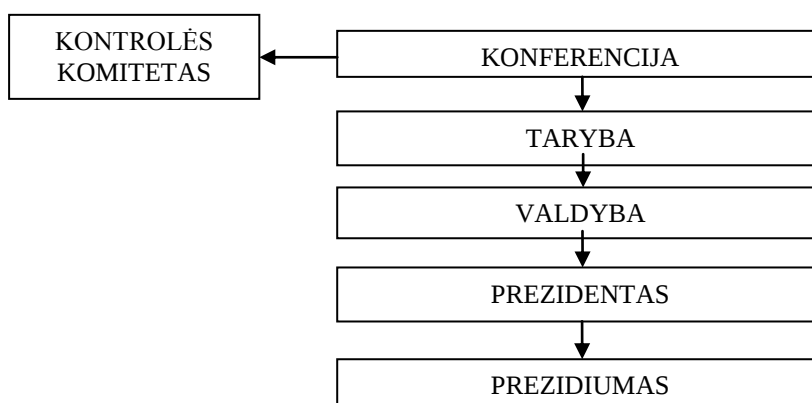
3. Įstatų analizė

Norint suprasti, kaip priimami sprendimai LSS ir LSAS, būtina atlikti šių organizacijų pagrindinių dokumentų – įstatų – analizę. Interviu su šių organizacijų prezidentais atskleidė, jog įstatatai dažnai yra laikomi formalumu, kuris apsprendžia organizacijos struktūrą, nustato visus procesus, tačiau į juos galima žiūrėti gana lanksčiai ir esant poreikiui į sprendimų priėmimą įtraukti daugiau žmonių. Vis tik pirminis mūsų tikslas yra išsiaiškinti, kaip sprendimų priėmimas turėtų veikti pagal įstatus bei kokias H. Saimono bendrojo sprendimų priėmimo modelio aprašomas funkcijas atlieka šių organizacijų organai.

³²² Annick Laruelle ir Federico Valenciano, *Voting and Collective Decision Making: Voting and Power*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 45.

3.1 LSS

LSS įstatai priimti 2004m. gegužės 14d. Atsižvelgiant į tai, kad studentus vienijančios organizacijos veikimo laukas keičiasi labai greitai, o per daugiau nei šešis metus situacija smarkiai keitėsi, mūsų manymu, įstatų reikėtų atnaujinti. Vien tik LSS tiksluose įtvirtinta nuostata „siekti studentų judėjimo vienybės Lietuvoje visuose lygiuose“ rodo, įstatų neatitikimą realybei, kur aukščiausiam lygyje studentų judėjimas nėra vieningas ir nėra noro šią situaciją keisti. Taip pat iš daugelio įstatų apibrėžtų organų galių sunku susidaryti aiškų hierarchinį organizacijos modelį. Šis neaiškumas ypač ryškus bandant apibrėžti Tarybos ir Valdybos santykį. Su tam tikromis išimtimis LSS organų veikimo sistemą galima apibrėžti tokiu hierarchiniu modeliu:

Konferencija yra aukščiausias LSS organas: ji keičia įstatų, renka Prezidentą ir Kontrolės komiteto narius bei atlieka daugelį kitų esminių funkcijų. Į Konferenciją kiekvienas narys deleguoja po du atstovus. Siekiant užtikrinti proporcingą narių atstovavimą, nariai turi teisę kviesti po vieną papildomą atstovą kiekvienam 1000-čiui tos aukštosios mokyklos studentų. Taryba vadovaujasi Konferencijos sprendimais ir savo ruožtu gali panaikinti LSS tikslų neatitinkančius Valdybos ir Prezidento sprendimus, atstatydinti Valdybą arba Prezidentą. Turint omenyje, kad įstatuose nurodyti organizacijos tikslai yra gana abstraktūs, galima labai laisvai interpretuoti, kurie sprendimai jų neatitinka. Tarybą sudaro Prezidentas ir po vieną atstovą nuo kiekvieno tikrojo nario; šiuo metu ją sudaro 15 narių. Taryba tvirtina organizacijos biudžetą bei strategiją Valdybos teikimu. Tai reiškia, kad Taryba, hierarchiškai būdama aukščiau už Valdybą, negali formuoti tokių esmingų organizacijos sprendimų kaip strategija ir biudžeto projektas. Siekiant užtikrinti proporcingą regionų atstovavimą, Valdyba, kurią sudaro 6 nariai, renkama teritoriniu principu. Dainiaus Dikšaičio teigimu, Valdyba yra tarpinis organas tarp Prezidento ir Tarybos. Ji gali nustatyti privalomas užduotis Prezidentui, tačiau iš esmės yra patariamasis organas. Kokia yra reali Valdybos įtaka organizacijoje priimamiems sprendimams priklauso nuo jos narių įtakingumo. Prezidentas, kuris renkamas dviejų metų kadencijai, šioje sistemoje užima vykdytojo vaidmenį. Jis atsakingas už aukštesnių organų sprendimų

įgyvendinimą bei visų LSS organų darbo organizavimą. Prezidentui talkina Prezidiumas, kurio nariai yra tiesiogiai pavaldūs Prezidentui. Prezidentas turi gana didelę laisvę kurdamas savo komandą – jis renkasi žmones bei, suderinęs su Valdyba, nustato jų atlyginimų dydžius. Šioje vietoje neaiški Tarybos kompetencija. Įstatuose apibrėžiama, kad Taryba „nustato <...> Prezidiumo nario darbo užmokesčio dydį“, tačiau kitose įstatų dalyse, Tarybos vaidmuo nepažymimas ir įtvirtinama, kad Prezidentas „suderinęs su Valdyba, priima LSS darbuotojus ir nustato jų atlyginimą“. Visų šių organų veiklą prižiūri Konferencijos renkamas ir jai atskaitingas Kontrolės komitetas.

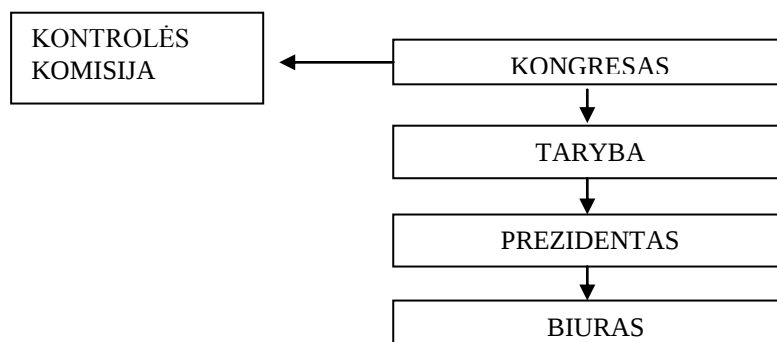
Bandant LSS pritaikyti H.Simon bendrąjį sprendimų priėmimo modelį, iškyla organų kompetencijų neapibrėžtumo problema. Kas organizacijoje identifikuoja problemas (pirmoji modelio stadija)? Teoriškai iniciatyva gali kilti iš visų organų. Taip pat siūlymus gali teikti bet kuris studentas, nes Konferencijos posėdžiai yra atviri. Visgi ši galimybė yra ribojama, nes LSS pasilieka sau teisę rengti uždarus Konferencijos posėdžius, tad priimant svarbius sprendimus joje gali dalyvauti tik tikrųjų narių deleguoti asmenys. Didžiausią galią informacijos surinkime ir problemos identifikavime turi Valdyba. Kadangi Valdyba ruošia Tarybai tvirtinti LSS strategiją bei priima sprendimus dėl LSS pozicijų, ji iškelia problemas, kurios turėtų būti vertos įtraukti į dienotvarkę. Taryba gali teikti pasiūlymus Valdybai dėl LSS veiklos ir pozicijų, tad Taryba irgi turi galimybę nustatyti tam tikrus uždavinius, nors neturi teorinės galimybės jų įtraukti į darbotvarkę.

Antroji sprendimų priėmimo modelio stadija – galimų problemos sprendimo būdų analizė. Dėl neaiškiai įstatuose apibrėžtos Tarybos ir Valdybos skirties nėra aišku kas būtent formuoja pasirinkimų – pasekmių modelius ir koku būdu jie atsiranda dienotvarkėje. Taryba turi galią sudaryti laikinuosius komitetus tam tikroms užduotims atlikti, kurie veikia iki užduočių įvykdymo pabaigos. Kokie asmenys turi teisę dalyvauti komiteto veikloje, įstatai nenumato. Jeigu į komitetus gali įeiti Valdybos nariai, jie turi visišką informacijos monopolį, tiek problemos identifikavimo, tiek geriausio sprendimo būdo paieškose. Efektyviausią problemos sprendimo būdą teoriškai visgi renkasi Taryba (trečioji modelio stadija). Sprendimai priimami paprasta Taryboje dalyvaujančių narių dauguma išskyrus atvejus, kai svarstomi sprendimai dėl narystės ar atstatydinimo, kai reikalinga 2/3 balsų dauguma.

3.2 LSAS

LSAS įstatai atnaujinti 2009m. spalio 10d. Įstatai priimti buvo jau 2008 metais LSAS Kongrese, tačiau, kad taptų oficialiai galiojančiais, turėjo būti patvirtinti notaro ir užregistruoti registru centre. Tai nebuvo atlikta, ir per Prezidento rinkimus, kai buvo išrinktas Arūnas Mark, kilo

ginčų dėl rinkimų teisėtumo.³²³ Tai rodo bent jau ankstesnių LSAS komandų aplaidumą įstatų atžvilgiu. Nepaisant to, lyginant su LSS įstatais, LSAS įstatai yra geriau paruošti. Aiškiau apibrėžtos organų kompetencijos, atskirais skirsniais reglamentuotas stebėtojų vaidmuo, finansinė veikla bei viešieji pranešimai ir skelbimai. Analizuojant LSAS įstatuose įtvirtintą organizacinį mechanizmą, akivaizdu, kad ši organizacija, kurdama savo struktūrą, stengėsi išvengti perteklinių elementų. Arūno Mark teigimu, papildomi organai organizacijoje tik švaisto lėšas, tačiau efektyvumo neužtikrina. LSAS hierarchinis modelis:

Kongresas yra tiesioginis LSS Konferencijos atitikmuo, turintis beveik identiškas funkcijas, t.y. sprendžia klausimus su Nario statuso įgijimu, keičia įstatus, renka Prezidentą ir Kontrolės komisiją. Yra numatytas punktas, kad Kongresas sprendžia ginčus tarp Tarybos ir Prezidento. Tai suponuoja, kad tokių ginčų yra buvę, tad įstatuose stengiamasi kaip įmanoma aiškiau apibrėžti galios pasiskirstymą. Taryba šiuo atveju turi daugiau galių, nes neturi dalintis jomis su Valdyba. Ji tvirtina reglamentą bei biudžetą, samdomų darbuotojų etatų sąrašą ir nustato jų atlyginimų dydį, gali atstatydinti Prezidentą, panaikinti jo sprendimus bei atlieka daug kitų svarbių funkcijų. Išskyrus išimtinus atvejus, Tarybos sprendimai priimami paprasta balsų dauguma. Prezidento kadencija – 1,5 metų, pusmečiu trumpesnė nei LSS prezidento. Jis koordinuoja visą LSAS veiklą, pirmininkauja Tarybos posėdžiuose. Taip pat jis ruošia biudžeto projektą, kas, nesidalinant šios funkcijos su Valdyba, suteikia Prezidentui didesnių galių. Kaip ir LSS, jis turi didelę laisvę formuoti savo komandą – jis priima ir atleidžia samdomus darbuotojus, savo ruožtu kviečia įvairių problemų sprendimui specialistus. Įstatuose pabrėžiama, kad Biuras atlieka tik administravimo funkcijas ir nėra LSAS valdymo organas. Kontrolės komisija yra renkama Kongreso ir turi užtikrinti organizacijos veiklos skaidrumą.

Kas teoriškai vykdo sprendimų priėmimo modelio stadijas LSAS? Problemos nustatymas pagal įstatus priklauso Tarybai, Kongresui ir kitiems organams. Tarybos posėdžiai yra atviri, tad kiekvienas norintis gali pasisakyti. Informacijos surinkimas yra Biuro kaip

³²³ „LSAS Prezidento rinkimai – neteisėti?“ <<http://www.studentuera.lt/index.php/naujienos/a/aktualijos/582-lsas-prezidento-rinkimai-neteisti>> [žiūrėta 2010 12 07]

administracinio organo kompetencija. Surinkus visą reikalingą informaciją, žymimi galimi problemos sprendimo būdai. Pagal įstatus tai daro Taryba, nes visa sprendimų priėmimo galia atiduota jai. Galutinį sprendimą, kurio metu lyginami pasirinkimų–pasekmių modeliai, taip pat priima Taryba paprasta balsų dauguma.

4. Sprendimų priėmimo mechanizmas. Praktika.

Ankstesniame skyriuje bendrais bruožais aptardami abiejų Lietuvos studentų atstovybės veikiančių sąjungų taikomus sprendimų priėmimo modelius, palietėme tik teorinę šio reikalo pusę, kuri teisiškai įtvirtinta organizacijų įstatuose. Vis tik žinant, jog bet kuris sprendimų priėmimo modelis teorijoje veikia geriau, nei praktikoje,³²⁴ būtų naivu tikėtis, jog sprendimų priėmimo tikrovė tokia pat sklandi kaip ir teorija. Šiame skyriuje gilinsimės į praktinį LSS ir LSAS sprendimų priėmimo modelių veikimą tiek kasdienėse, tiek ribinėse situacijose, apžvelgsime pagrindinius taškus, kuriuose organizacijų valdymo praktika ir teorija išsiskiria, aiškinsimės, kokias bėdas tai kelia.

4.1 Organizacijos narių vaidmuo

Pagal LSS ir LSAS įstatus, organizacijos nariai yra aukštųjų mokyklų studentų atstovybės (SA). Per atstovus, deleguotus į Tarybą, studentų atstovybės priima bendrus sprendimus ir pozicijas įvairiais studentams svarbiais klausimais. Savaimė suprantama, kad šie narių atstovai, kurie *de facto* būna SA prezidentai, Taryboje turi atstovauti ne savo, ne SA komandos, o jų atstovaujamo fakulteto studentų nuomonę. Tačiau realybė yra kiek kitokia. Nei Dikšaitis, nei Mark neneigia fakto, kad anksčiau SA dažnai tapdavo gan uždromis draugų grupėmis, kurios su plačiąja studentų bendruomene dažnai turėdavo nedaug bendro. LSAS Prezidento nuomone, studentų atstovybių veikla nėra geriausias būdas agreguoti bendrą studentų nuomonę. Dainius Dikšaitis, LSS Prezidentas šioje vietoje didelių keblumų nemato. Jo nuomone, tai yra kiekvieno LSS nario reikalas, ir telieka pasitikėti „tam tikra vidine organizacijos kokybės kultūra“. LSS didelis dėmesys yra kreipiamas naujų SA narių mokymui, kurių didelę dalį apima mokymai apie teisingą atstovavimą. Taigi LSS visiškai remiasi atstovaujamosios demokratijos modeliu, ir tik esant ypatingiems atvejams yra pasitelkiamos platesnė studentų auditoriją pasiekiančios apklausos.

Studentų savivaldos atžvilgiu LSAS turi kitokį požiūrį ir puoselėja ambicingus planus. LSAS Prezidento A. Mark teigimu, atstovaujamoji demokratija realybėje neveikia. SA deleguoti asmenys turi mažai ką bendro su realiomis studentų nuotaikomis. Todėl, jo nuomone, šią bėdą

³²⁴ John, Gastil, *Democracy in small groups – participation, decision making, and communication*. Philadelphia: New Society Publishers, 1993, 52.

galima spręsti ne stiprinant SA narių sąmoningumą, kaip tai daro LSS, bet iš esmės keičiant visą organizacijos sprendimų priėmimo modelį. LSAS nemato dabartinio modelio veikimo perspektyvų, todėl palaipsniui stengiasi pereiti prie tiesioginės demokratijos. Tai pirmiausia bandoma padaryti įdiegiant seniūnų modelį, kurio tikslas – į studentų savivaldą įtraukti seniūnus, kaip arčiausiai akademinės grupės esančius žmones. LSAS dar 2008 metais vykusioje studentų konvencijoje priėmė rezoliuciją dėl demokratinio studentų atstovavimo modelio tobulinimo bei akademinė grupių seniūnų įtakos didinimo priimant sprendimus.³²⁵ Taip stengiamasi išspręsti didelės ir dažnos SA narių kaitos bei šio vieneto uždaro problemos. Tiek LSS, tiek LSAS į SA narių mokymus investuoja ženkliai savo biudžetų dalį, tačiau, kiekvienais metais pasikeitus žmonėms, įdirbis dingsta. Todėl seniūnų pranašumas šiuo atveju yra tas, kad jie dažniausiai nesikeičia visus studijų metus, ir jiems lengviau išsiaiškinti kiekvieno studento nuomonę. Jau dabar daugiau nei pusė LSAS narių yra įsivedusios seniūnų modelį ir rodo gerėjančius pasitikėjimo studentų savivalda rezultatus. LSAS Prezidentas dalinasi gana ambicingais planais ateityje sukurti VST – Visuotinę Seniūnų Tarybą, kuri būtų aukščiausias organizacijos valdymo organas. Daugiau nei keturis tūkstančius seniūnų LSAS žada sujungti į elektroninę platformą, kurioje būtų greitai ir efektyviai dalinamasi informacija, atsiklausoma seniūnų nuomonės įvairiais klausimais. Tokiu būdu atstovaujama demokratiją LSAS stengiasi pakeisti į tiesioginę.

Kaip reikėtų vertinti tokius LSAS užmojus? Teigiama pusė ta, kad seniūnų pareigos tampa daug reikšmingesnės – jie surenka ir apibendrina savo grupės nuomonę ir nuneša ją tiesiogiai į studentus atstovaujančią organizaciją. Tačiau tai iškelia SA kaip studentus atstovaujančio vieneto reikalingumo klausimą. Visiškai įgyvendinus seniūnų modelį, studentų atstovybės taps jokios realios galios neturinčiais organais. Tai kelia gan didelį pavojų pirmiausia dėl to, jog daugeliui sudėtingų klausimų yra reikalingi rimti debatai. Čia atsiskleidžia tiesioginės demokratijos trūkumas – esant daugybei nuomonių, į nė vieną negalima rimtai įsiklausyti. Šiuo metu pagrindinis LSAS būdas surinkti studentų nuomonę yra internetinės apklausos. Kyla rimtų klausimų dėl tokio metodo patikimumo. Internetinėmis apklausomis beveik neįmanoma tolygiai surinkti nuomonę tiek iš regionų, tiek iš amžiaus grupių ir studijų pakopų, nes naudojant šį metodą respondentų atranka beveik negalima. Todėl vargu ar internetinės studentų apklausos gali atspindėti realią situaciją.

Iš esmės čia galima atrasti skirtį tarp liberaliųjų ir kairiųjų vertybių. LSS remia atstovaujamosios demokratijos modelį, turi aiškių liberalių polinkių, o LSAS nuolatos akcentuoja būtinybę prieiti prie „eilinio studento“, suteikti jam maksimalią galią priimti sprendimus, t.y. rodo tam tikrus polinkius į kairuolišką politiką. Iškyla normatyvinio lygmens klausimas. Ką daryti tokiu

³²⁵ Diena.lt “LSAS narių planuose dalyvaujamoji demokratija” <<http://www.diena.lt/naujienos/mokslas-ir-it/las-nariu-planuose-dalyvaujamoji-demokratija-301627>> [Žiūrėta 2010 12 18].

atveju, jei studentai nuspręs, kad nusirašinėjimas neturi būti sankcionuojamas griežtomis bausmėmis arba kad reikia didinti socialines stipendijas kitų sąskaita? Ar studentus atstovaujanti organizacija turi bandyti paveikti studentų nuomonę, ar tik ją suformuoti kaip aiškią poziciją? Į šiuos klausimus LSAS Prezidentas tegalėjo atsakyti, kad nereikia remtis stereotipais. Taigi tokio seniūnų modelio įvedimo atveju reiks tikėtis, kad kritinė studentų masė bus sąmoninga, turės tvirtą motyvaciją gauti gerą išsilavinimą. Kitu atveju seniūnų modelis gali atnešti ne tik teigiamų, bet ir nemažai neigiamų pasekmių.

4.2 LSS Valdybos klausimas

Skyriuje 2.1 išdėstyame LSS sprendimų priėmimo įstatiniame modelyje matyti, jog LSS Valdybai tenka svarbus vaidmuo: šis LSS regionuose renkamas organas turi galią priimti sprendimus dėl LSS pozicijų, teikti privalomo pobūdžio užduotis Prezidentui, teikti LSS veiklos strategiją bei LSS biudžetą patvirtinti Tarybai ir t.t. Vis tik Tarybos galia teoriškai didesnė, nes ji gali atšaukti Valdybos sprendimus, neatitinkančius (gan laisvai galimų interpretuoti) LSS tikslų. Taigi, santykis yra abipusis.

Idomu tai, jog LSS prezidentas D. Dikšaitis teigė Valdybos patarimus tarybai esančius tik rekomendacinio pobūdžio, o būtent Taryba yra „tas organas, kuriame priimami tie strateginiai klausimai, susiję su organizacijos politika ir veikla jos, bei raida.“ Tai aiškiai kerta su įstatais, sakančiais, kad Valdyba „priima sprendimus dėl LSS pozicijų“. D. Dikšaitis teigia, kad tai tik „tiesiog toksai formalumų klausimas, kaip vadinti dokumentą – ar jį vadinti siūlymais, ar jį vadinti pozicija, ar jį vadinti kaip kitaip“, o iš tiesų Valdyba reikalinga „susitarti ir užtikrinti komunikaciją ir dialogą tarp prezidento, prezidiumo kaip įgyvendinančio ir vykdančio organo bei tarybos kaip sprendimus formuojančio organo.“ Valdybos atliekama „komunikacinė jungiamojo audinio funkcija“ reiškia patarimų kitiems LSS organams teikimą. Patarimai tarybai būna rekomendacinio pobūdžio, patarimai Prezidentui – privalomi.

Žinoma, norint, kad patarimas būtų vertingas, reikia turėti, ką patarti – o tam gali praversti dalyvavimo panašioje veikloje patirtis iš anksčiau. Pagal LSS susiklosčiusią tradiciją į Valdybą dažniausiai išrenkami „geroką patirtį sukaupę žmonės, [LSS] veteranai arba alumnai, <...> ir jie jau yra viena vertus atitrūkę nuo studentų tiesioginio atstovavimo, kita vertus jie bendrauja, konsultuojasi, ir jau tuos pačius klausimus gali matyti šiek tiek plačiau nei dabartiniai tarybos žmonės.“ LiJOT prezidentas Šarūnas Frolenko, LSS Valdybą apibūdinęs kaip „senų vilkų gvardiją, vilkų komitetą, turintį patariamąją strateginę tam tikrą vaidmenį“, taip pat teigia, jog ten nariais yra žmonės, anksčiau buvę veikliais organizacijos nariais, kurie tebėra „vis dar prijaučiantys, turintys

noru patarti, rekomenduoti.“ Arūnas Mark panašiai mato LSS valdybos vaidmenį (tik nevengė ironiško tono: „senukai susirinkdavo pašnekėti, kokie jie svarbūs ir kaip mums svarbu atsižvelgti į jų nuomonę“). Sunku pasakyti, į kurią teorinę trijų žingsnių sprendimų priėmimo modelio vietą dažniausiai būna nutaikyti Valdybos patarimai sprendimus priimančiai Tarybai: jie gali būti orientuoti tiek į problemos identifikavimą, tiek į sprendimo modelio kūrimą, tiek į sprendimo pasirinkimą. Vis tik, anot D. Dikšaičio, atvejais, kai Valdyba teikia savo vizijas Tarybai yra „labai reti“.

Žinant, jog realybėje Valdyba yra patariamasis organas, kyla klausimai, kokio dydžio galią turi jų patarimai turi Tarybos nariams, teigiamai ar neigiamai turėtume vertinti šią galią. Neformaliems ryšiams ir įtakos pasiskirstymui tarp LSS organų išsiaiškinti neabejotinai reikėtų išsamesnio tyrimo, tačiau ironiškas Š. Frolenko ir A. Mark tonas kalbant apie LSS valdybą („seni vilkai“, susireikšminę „senukai“) leidžia daryti prielaidą, jog Valdybos įtaka yra didžiulė. Ši spėjimą taip pat paremtų ir tas faktas, jog, pagal nerašytą taisyklę, Valdybos nariais išrenkami anksčiau veiklumu pasižymėję organizacijos žmonės, buvę vedliai, kurie ir toliau turi didelį autoritetą. Kaip teigia Š. Frolenko, „kiekvienas žmogus, eidamas per savo gyvenimą, kuria tam tikrą patirties, žinių, pripažinimo, įtakos kitiems bagažą. <...> Pilietis gali organizacijoje turėti labai nereikšmingas pareigas, bet jo įtaka gali būti labai milžiniška, jis gali labai daug dalykų spręsti, jo išsakytas vienas sakinytis gali pakeisti daugelio žmonių nuomones ir panašiai.“, A. Mark taip pat mano, kad LSS valdyba norėdama galėtų suformuoti Tarybos nuomonę. Apskritai, bendradarbiauti linkusiose (collaborative) organizacijose asmens užimama pozicija lemia daug mažiau už jo patikimumą bei kompetenciją.³²⁶

Sunku vertinti LSS valdybos vaidmenį vienareikšmiškai. Iš vienos pusės, senųjų narių turima informacijai ir patirtis gali būti labai naudinga organizacijai, iš kitos pusės jų autoriteto svoris, turimi neformalūs ryšiai gali įnešti šališkumo į sprendimų priėmimą tais atvejais, kai Valdyba ar atskiri jos nariai dėl kokių nors priežasčių turi interesą veikti šališkai. Literatūroje teigiama, kad, „didėjant informacijos greičiui, politika vis labiau tolsta nuo rinkėjų atstovavimo ir delegavimo ir krypta prie tiesioginio visos bendruomenės įtraukimo į esminių sprendimų priėmimą. Lėtesni informacijos greičiai atstovavimą ir delegavimą daro privalomus.“³²⁷ Poreikis turėti viduriniąją grandį organizacijose pamažu nyksta, nes padidėjo informacijos prieinamumas ir jos

³²⁶ David, Strauss, *How to Make Collaboration Work Powerful. Ways to Build Consensus, Solve Problems, and Make Decisions*, Wiliston: Beret – Koehler Publishers, 2002, 34.

³²⁷ Marshall McLuhan, *Kaip suprasti medijas? Žmogaus tęsiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 200.

perdavimo greitis, organizacijos „plokštėja“.³²⁸ Ateityje pamatysime, kaip į šiuos dabartinio pasaulio iššūkius reaguos LSS organizacinė struktūra.

4.3 VU SA atvejis

Siekiant realaus sprendimų priėmimo temą apžvelgti iš įvairių rakursų bei gauti informacijos apie problemas, su kuriomis atstovybių sąjungos susiduria siekdamos konsensuso, paruošiamojoje tyrimo stadijoje buvo nuspręsta giluminį interviu paimti ir iš buvusios Vilniaus universiteto studentų atstovybės pirmininkės Monikos Sičiūnaitės, kuri vadovavo šiai atstovybei tuo metu, kai VU SA 2010 metų kovo 27d. priėmė sprendimą nustraukti savo veiklą LSAS.

Prieš atlikdami giluminę apklausą kėlėme hipotezę, kad atstovybių sąjungoms turėtų būti sunku vykdyti savo funkciją vien dėl didelio žmonių skaičiaus, kuriems jos atstovauja. Natūralu, kad skirtingų universitetų norai ir tikslai gali skirtis, todėl formuojant bendrą poziciją atstovybių sąjungoje dažnai nėra kito kelio kaip tam tikrų pasiūlymų atsisakyti ar į juos neatsižvelgti. Vilniaus universiteto studentų atstovybės patirtis priklausant LSAS tokį požiūrį patvirtina. Anot buvusios VU SA pirmininkės, nesutarimų sąjungoje kildavo neretai ir tokiu atveju sprendimai būdavo priimami nepaisant to, kad viena ar kelios atstovybės tos pozicijos nepalaiko.

Priimdama sprendimus LSAS taryba laikosi paprastosios daugumos modelio - sprendimas priimamas tuomet, jeigu jam pritaria daugiau negu pusė tarybos narių. Iš pirmo žvilgsnio toks sprendimo priėmimo būdas atrodo pats skaidriausias ir objektyviausias įmanomas, tačiau jį taikant LSAS susiduriama su rimtomis problemomis. Nors atstovybių sąjungos tikslas yra atstovauti savo narius³²⁹ ir visiems jiems padėti, paprastosios daugumos modelio taikymas nulemia tai, kad atstovaujama tik didesnioji dalis organizacijai priklausančių atstovybių. Dėl šios priežasties dalies narių, tarp kurių buvo ir VU SA, interesas lieka neatstovaujamas. Tokiu atveju, Monikos Sičiūnaitės nuomone, „atstovybių sąjunga tampa ne ramsčiu, o veikiau trūdžiu siekiant įgyvendinti atstovaujamųjų interesą“.³³⁰

Kadangi didžiąją dalį LSAS narių sudaro kolegijų atstovybės, būtent jų balsas yra lemiamas formuojant visos organizacijos poziciją ir veiksmų planą. Todėl LSAS pamažu tampa tik kolegijas atstovaujanti organizacija, o kitų narių interesai neretai telieka antraeilio prioriteto. Pasak buvusios VU SA pirmininkės, pasitaikydavo tokių situacijų, kuomet: „būtent universitetams ir universitetų studentams svarbius sprendimus priimdavo kolegijų lyderiai“.

¹³ David Strauss, *How to Make Collaboration Work Powerful. Ways to Build Consensus, Solve Problems, and Make Decisions*, Wiliston: Beret – Koehler Publishers, 2002, 171.

³²⁹ <<http://www.lsas.lt/?id=18>> [žiūrėta 2010 12 05].

³³⁰ Priedas Nr. 5.

Nors studentų atstovybių sąjungos vadovybė, tiek pagal įstatus, tiek prezidento Arūno Mark teigimu, siekia tik objektyviai įgyvendinti studentų interesą, Vilniaus universiteto atstovybei dar būnant LSAS nare, pasitaikydavo tokių atvejų, kuomet tam tikrą sprendimą priimdavo pats sąjungos prezidentas ar revizijos komisija, prieš tai neatsiklausę tarybos nuomonės. Aukštojo mokslo reformos atveju taip pat buvo pasielgta panašiai. Pasak buvusios VU SA pirmininkės, visos sąjungos poziciją suformavo biuras. Taryba taip pat galėjo teikti savo siūlymus, tačiau į „VU SA siūlymus beveik nebuvo atsižvelgta“.

Remiantis lygybės principais, pagrindinį LSAS sprendimų priėmimo organą - tarybą, sudaro LSAS narių atstovybių prezidentai arba jų įgalioti asmenys, bei LSAS prezidentas.³³¹ Toks tarybos formavimo principas kelia nemažai abejonių. Pavyzdžiui, Alytaus kolegijoje, kuri yra LSAS narė, šiuo metu mokosi 1100 studentų.³³² Tuo tarpu Vilniaus universitete 2008 metais mokėsi 22 865 studentai.³³³ Nors Vilniaus universiteto studentų atstovybė atstovauja 20 kartų daugiau studentų negu Alytaus kolegijos atstovybė, abidvi jos atstovybių sąjungos taryboje turėjo po vieną žmogų. Kyla klausimas - ar tokia tendencija atitinka LSAS deklaruojamas demokratines nuostatas? Ar demokratiška tai, kad didžiausio šalies universiteto atstovybė LSAS turėjo tokio pačio „svorio“ balsą kaip 1100 studentų atstovaujančios Alytaus kolegijos atstovybė?

Analizuojant šiame skyriuje aptartus sprendimų priėmimo tvarkos aspektus Lietuvos studentų atstovybių sąjungoje, išryškėja keletas išvadų. Tiek įstatuose įtvirtintos taisyklės, tiek reali praktika rodo, kad LSAS turi sprendimų priėmimo mechanizmą, kurio dėka kiekvienas organizacijos narys gali kelti savo klausimus ir teikti siūlymus. Problema glūdi tame, kad sąjungą sudaro tiek universitetų, tiek kolegijų atstovybės, kurių studentų interesai, natūralu, gali išsiskirti. Tokiu atveju būtina siekti konsensuso ir mėginti atsižvelgti į abi pozicijas. VU SA patirtis rodo, kad būtent šio tikslo LSAS kai kuriais atvejais nesugeba pasiekti. Per mažai dėmesio skiriama oponuojančios mažumos pozicijai. Abejonių taip pat kelia tarybos formavimo taisyklės, kuomet skirtingą kiekį studentų reprezentuojančioms atstovybėms suteikiami tokios pačios reikšmės balsai ir vienoda įtaka sprendimų priėmimo procese.

4.4 Aukštojo mokslo reformos atvejo analizė

Analizuojant LSS ir LSAS sprendimų priėmimo mechanizmus, itin pravartu pasižiūrėti, kaip šių organizacijų sprendimų priėmimo sistemos suveikė realiose situacijose. Šiam tikslui pasirinkome aukštojo mokslo reformos paruošiamąją ir pradinę vykdymo stadiją, kuomet abi

³³¹ <<http://www.lsas.lt/?id=19>> [žiūrėta 2010 12 09].

³³² <<http://www.akolegija.lt/?id=show&nr=3>> [žiūrėta 2010 12 09].

³³³ <<http://www.vu.lt/lt/apiemus/faktai/>> [žiūrėta 2010 12 09].

studentiją atstovaujančios sąjungos galėjo išreikšti savo poziciją ir teikti siūlymus švietimo ir mokslo ministerijai. Švietimo reforma buvo vienas iš nedaugelio atvejų, turinčių didelę įtaką kiekvienam studentui, todėl atstovybių sąjungos turėjo rimtai įsigilinti į šį daugialypį klausimą ir, panaudodamos savo atstovavimo mechanizmus, suformuoti vieningą studentų poziciją.

Aukštojo mokslo reformos analizė pasirinkta ne tik dėl svarbos kiekvienam studentui, tačiau ir dėl situacijos kompleksiskumo. Tokiais ribiniais atvejais, kaip aukštojo mokslo reforma, būna sudėtinga įvykdyti visų trijų Herberto Saimono teorinio sprendimų priėmimo mechanizmo etapų reikalavimus. Taip yra dėl to, kad reikia surinkti milžiniškus kiekius informacijos, nuodugniai apgalvoti visus įmanomus sprendimus, tikėtinas jų pasekmes bei sugebėti pasirinkti geriausią variantą. Akivaizdu, kad tai yra itin komplikotos užduotys, kurios gali atskleisti tikrą organizacijų sprendimo priėmimo ir atstovavimo mechanizmų potencialą bei išryškinti šios srities problemas.

Švietimo reformos atvejis taip pat įdomus dėl to, kad LSS ir LSAS pozicijos šiuo klausimu skyrėsi. LSAS nuomone, reforma reikalinga, tačiau švietimo ministerijos planuose būta nemažai klaidų, kurias reikia taisyti.³³⁴ Tuo tarpu LSS vadovai teigė, kad reforma yra būtinas, sveikintinas žingsnis ir priekaištų šiuo klausimu neturėjo.³³⁵ Tiriant ir aiškinant priežastis, kodėl dvi studentiją atstovaujančių organizacijų pozicijos tuo pačiu klausimu išsiskyrė, galima tikėtis geriau perprasti atstovavimo ir sprendimo priėmimo mechanizmų skirtumus šiose dviejose sąjungose. Taip pat realu nustatyti veiksnius, kurie nulemia sprendimų priėmimo procesą bei atrasti naujų probleminių aspektų.

4.4.1 Skirtingai suvokti vaidmenys

Siekiant suvokti priežastis, nulėmusias skirtingą LSS ir LSAS reakciją į aukštojo mokslo reformą, naudinga atsiremti į aiškinamąją galią turinčius teorinius modelius. Šiuo atveju naudosome Anikės Laroli ir Federiko Valenciano dviejų tipų modelį - klasifikaciją. Anot šių dviejų autorių, panašių organizacijų veiksmas gali skirtis, nes jos skirtingai suvokia savo vaidmenį ir skirtingai vertina savo įtaką, todėl gali užimti „priimti-arba-palikti“ („take-it-or-leave-it“) arba „derybų“ („bargaining“) poziciją. Tikėtina, jog būtent taip įvyko aukštojo mokslo reformos atveju - atstovybių sąjungos save skirtingai suvokė savo vaidmenį ir dėl to užėmė skirtingas pozicijas švietimo reformos klausimu.

³³⁴ „LSAS antradienio mitinge prieš aukštojo mokslo reformą nedalyvaus, dėstytojų profsąjungai noras protestuoti nedingo“ <<http://www.delfi.lt/news/daily/education/article.php?id=20918100>> [žiūrėta 2010-12-11]

³³⁵ „LSS neigia kaltinimus „atviru pasidavimu“ Švietimo ir mokslo ministerijai“ <<http://www.balsas.lt/naujiena/371095/lss-neigia-kaltinimus-atviru-pasidavimu-svietimo-ir-mokslo-ministerijai>> [žiūrėta 2010 12 11]

Nesunku suprasti, kad LSS elgesys švietimo reformos paruošiamojoje stadijoje buvo artimas „priimti-arba-palikti“ pozicijai. LSS atstovai žiniasklaidos pranešimuose teigė, kad vertinti atskirų punktų neskuba, o pati reforma yra būtinas, sveikintinas žingsnis ir sąjunga pritaria jos principams.³³⁶ „Priimti-arba-palikti“ komiteto tipui artimą LSS reakciją patvirtina ir iš giluminio interviu su LSS prezidentu Dainiumi Dikšaičiu gauti duomenys. Organizacijos prezidentas teigė, kad pokyčių poreikis buvo jaučiamas ilgą laiką ir reforma buvo to rezultatas. Nors kartais LSS mato tam tikrų nukrypimų, tačiau neskuba kaltinti ir kritikuoti. Taigi, LSS manė, jog gali pritarti/nepritarti švietimo reformai, tačiau nejautė poreikio (arba nesijautė galinti) ją keisti. Dėl to užimta „priimti-arba-palikti“ tipo pozicija. Kadangi dėl pokyčių būtinybės reforma laikyta pozityviu žingsniu, nuspręsta ją palaikyti, nepaisant kai kurių reformos nuostatų.

Tuo tarpu LSAS elgesys aukštojo mokslo reformos atveju daug labiau artimas „derybų“ modeliui. Švietimo reformos paruošimo ir vykdymo pradžios metu LSAS vadovavusi Indrė Vareikytė pranešime žiniasklaidai teigė: „labai svarbu, kad ji [reforma] vyktų kokybiškai. <...> Kol yra tariamasi ir kol ministras sutinka taisyti reformos klaidas, jau dabar padarytas, arba eiti į kompromisus. Aš nematau dar kol kas preteksto daryti tokius mitingus.“ Tokie buvusios prezidentės žodžiai rodo, kad LSAS neneigė reformos reikalingumo, tačiau jautė, kad siūlytas variantas yra taisytinas ir būtina derėtis, siekiant palankių reformos pakeitimų. Tokią pačią poziciją giluminio interviu metu išsakė ir dabartinis LSAS prezidentas Arūnas Mark: „Mūsų pozicija buvo labai paprasta - kad reformos reikia, bet ne tokios.“ Taigi švietimo reformos metu LSAS save suvokė kaip „derybų“ komitetą. Tai, kad LSAS užėmė tokį vaidmenį, nulėmė tolesnę jų reakciją - pritarti reformai kaip iniciatyviai, tačiau nuolat teikti siūlymus, derėtis dėl jos pakeitimų.

Pasitelkus Anikės Laroli ir Federiko Valenciano dviejų tipų teoriją tampa aišku, kad skirtingą LSS ir LSAS atsaką į aukštojo mokslo reformą galėjo nulemti tai, jog šios dvi organizacijos skirtingai save identifikavo ir nevienodai suprato savo vaidmenis. Modelių taikymas tokiose situacijose gali suteikti ir gilesnių įžvalgų. Savęs priskyrimas vienam iš dviejų tipų gali nulemti ne tik vienokio tipo elgesį tam tikroje situacijoje, tačiau ir suponuoti ilgalaikes organizacijos veiklos tendencijas.

4.4.2 Asmeninių lyderių interesų vaidmuo

Į sprendimo priėmimą studentų sąjungose aukštojo mokslo reformos klausimu galima pažvelgti ir iš kitos perspektyvos – matyti vienos ar kitos pozicijos pasirinkimą kaip atskirų

³³⁶ „LSS: vertinti reformos rezultatus dar ne laikas, laukime.

<<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-01-28-lss-vertinti-reformos-rezultatus-dar-ne-laikas-laukime/39627>> [žiūrėta 2010 12 11].

suinteresuotų organizacijos vidaus žmonių nulemtą dalyką. Ši prieiga prie LSS ir LSAS praktinių sprendimo priėmimo modelių remiasi prielaida, jog tiek LSS, tiek LSAS yra asmenų, kurie turi savo privačių interesų ir stengiasi juos įgyvendinti, tuo pat metu skelbdami, jog tai yra studentijos balsas.

Tokią prielaidą leidžia daryti tyrimo metu surinkta medžiaga. Anot vieno iš studijų reformos pagrindinių kūrėjų Manto Adomėno, asociacijomis paremtas studentų atstovavimas yra linkęs į piktnaudžiavimą, nesąžiningumą, „dažniausiai atstovaujama visiškai ne studentams, o vadovybės interesams, gal tam tikrai politinei jėgai arba, pavyzdžiui, reformos atveju, nenorintiems reformos priimti universitetų elitams, į kuriuos tos atstovybės yra kooptuojamos.[turėta mintyje LSAS pozicija]“; aktyviausių studentų sąjungų narių nuėjimas į politines partijas yra nuolatinis reiškinys, o pačios studentų sąjungos tapo „vos ne mini partijomis“, „partijų prieangiais“. Reformos metu, kaip teigia parlamentaras, „LSAS <...> žaidė su Naująja Sąjunga, su Prunckiene, su socdemaais, <...> o LSS daugiau su liberaliom, dešinėsios jėgom – <...> tokie politiniai profiliai yra neabejotini“. Š. Frolenko taip pat neslepia, kad aptariamoms organizacijoms yra svarbios pagrindinėms politinėms partijoms, sąjungų (kurios aptiriamos reformos klausimu „turėjo labai ideologiškai skirtingą pagrindą“) pozicija dėl reformos stengiamasi išnaudoti politinėse kovose; Š. Frolenko ir A. Mark taip pat siūlo atkreipti dėmesį į faktą, kad buvęs LSS prezidentas Jonas Okunis, vadovavęs organizacijai tuo metu, kai buvo pritarta reformai, vėliau tapo reformą vykdžiusio švietimo ir mokslo ministro G.Steponavičiaus patarėju³³⁷. Žinoma, patys LSS ir LSAS vadai nėra linkę atskleisti tokių politinių interesų, tačiau, kaip ir buvo minėta skyriuje apie organizacijos narių vaidmenį (4.1), iš sąjungų veiksmų galima išvelgti polinkį link skirtingų politinių pozicijų. Tas pats gali būti atpažįstama ir asmeninėse sąjungų vadovų nuomonėse. LSS prezidento D. Dikšacio nuomonė su jo organizacijos reiškiamą pozicija „labiau nesikerta negu kertasi“, tuo tarpu LSAS prezidentas A.Mark reformai nepritaria, kaip nepritaria ir „libertarinei“ LSS pozicijai, linkstančiai į „kraštutinę nevaldomą laisvąją rinką“, tuo tarpu Skandinaviją (kurią pats įvardina kaip „socialistinį pasaulį“) pateikia kaip sektiną pavyzdį.

Net jeigu ir matome, jog sąjungų lyderių nuomonės ir interesai sutampa su sąjungų priimamais sprendimais, svarbus lieka klausimas, koku būdu sprendimų priėmimo mechanizmas suveikia taip, kad lyderių pozicija tampa visos organizacijos pozicija.

Vienas iš atsakymų gali būti informacijos asimetrija tarp sprendimus priiminėjančių ir juos vykdančių žmonių studentų sąjungose. Vykdomasis organizacijos organas vykdydamas sprendimus neišvengiamai susiduria tam tikrom kliūtimis, jas gerai žinodamas, jis geriausiai mato,

³³⁷ Su Jonu Okuniu tyrimo vykdytojai norėjo susitikti bei paimti interviu, ir jau buvo el. paštu gavę jo sutikimą, bet, J. Okunio prašymu nusiuntus jam pokalbio planą, daugiau iš jo jokių žinių sulaukta nebuvo, netgi ir po pakartotinio laiško nusiuntimo. Galima spėti, kad kaž kurios pokalbio temos, o ypač aukštojo mokslo reformos klausimas, jam yra nemalonios.

kokį sprendimą reikia priimti, norint pakeisti situaciją viena ar kita linkme. Atstovai tarybose neturi tiek daug informacijos, kuris sprendimas yra geriausias, nes jie asmeniškai nedalyvauja situacijoje, jie turi pasitikėti ta informacija, kuri yra pateikiama prezidiumo ir prezidento. Nors tiek LSS, tiek LSAS vadovai interviu metu teigė, jog yra daroma, kas įmanoma, jog to nebūtų, ir kad tarybos nariai visad gauna naujausią informaciją, organizacijų struktūrose realiai nėra aiškių svertų, kurie garantuotų, jog informacija tarybai nėra pateikiama selektyviai, su tikslu vienaip ar kitaip suformuoti tarybos daugumos nuomonę. Toks informacijos selektyvus atrinkimas itin tikėtinas, kai sprendžiamas klausimas yra daugiapusis ir reikalaujantis didelio įsigilino – o būtent toks ir buvo aukštojo mokslo reformos atvejis. Kaip pastebi M. Adomėnas, studentų sąjungų vadovybės tampa „mini vyriausybės“, „kurios elgiasi su savo sąjungos nariais kaip su savotiškais rinkėjais“, siekdamos užsitikrinti paramą lyderiams aktualiais klausimais. Anot parlamentaro, tai nebūtų didelė problema, jeigu sąjungos neskelbtų atstovaujančios visus studentus, o būtų labiau skėtinės organizacijos, pripažįstančios tai, kad negali pateikti vienos nuomonės.

Be informacijos asimetrijos galimi ir kitokie (arba papildomi) aiškinimai. Lyderių nuomonę paversti organizacijos nuomone gali padėti lyderių neformalus ryšiai, autoriteto svoris: apie tai buvo užsiminta skyriuje, nagrinėjusiame LSS valdybos vaidmenį. Taip pat tikėtina ir tai, kad sprendimas dėl reformos nebuvo priimtas konsensu (nors šitaip teigė abiejų sąjungų prezidentai), bet paprasta dauguma arba netgi autonomišku vykdomojo organo sprendimu – šią prielaidą leidžia kelti buvusios VU SA prezidentės M. Sičiūnaitės žodžiai, jog LSAS poziciją aptariamoms reformoms klausimu suformavo LSAS biuras, o taryba galėjo tik teikti pasiūlymus; taip pat M. Adomėno tvirtinimas, jog LSAS vadovybė (priešingai nei interviu sakė A. Mark) neteikė jokių ryškesnių konstruktyvių pasiūlymų, tiesiog užsiminėjo „politiniu žaidimu“.

Išvados

Tyrimo metu paėmus kokybinius interviu iš studentų sąjungų veiklos klausimus išmanančių žmonių, buvo gautos bent kelios įdomios išvalgos. Interviu respondentų nuomonės labai skyrėsi ir buvo nevengiama išsakyti kritikos vieni kitų atžvilgiu, taigi sunku pateikti į didesnę objektyvumą pretenduojančias išvadas. Vis tik atlikus metodologiškai įvairiapusiškesnį tyrimą veikiausiai galėtume gauti empiriškai patikimesnes išvadas, tačiau tokie kokybiniai tyrimai kaip šis yra itin svarbūs, norint padaryti pirminę dominančios srities analizę.

Teorinei įstatų analizei padėjus išsiaiškinti, kaip organizacijos mato savo sprendimų priėmimo mechanizmus, o giluminiams interviu praskleidus praktinio studentų sąjungų gyvenimo uždangą, pavyko padaryti palyginimus tarp teorijos ir praktikos, užčiuopti neatitiktimuose glūdinčias

sprendimų priėmimo modelio bėdas. Šių bėdų identifikavimas yra esminis norint pagerinti pačius modelius ir šitaip pasitarnauti kokybiškesniam Lietuvos studentų interesų gynimui.

Tiek LSS, tiek LSAS susiduria su studentų atstovavimo problemomis ir bando jas spręsti skirtingais būdais: LSAS siekia įvesti tiesioginę demokratiją ilgainiui išblukinant studentų atstovybių svarbą, tuo tarpu LSS deda viltis į mokymus ir kitas praktikas, kurių būdu, kaip tikimasi, pavyks išlaikyti tradicinį studentų atstovavimo modelį per studentų atstovybes.

Palaikydama tradicinį studentų atstovavimo modelį, LSS taip pat palaiko ir tradicinį organizacijos modelį, kuriame tam tikra vieta skiriama Valdybai; tuo tarpu LSAS šio organo yra atsisakiusi. Valdybos buvimas turi tiek ir teigiamų, tiek ir neigiamų pusių – gali padėti priimti brandesnius sprendimus, bet taip pat gali daryti stiprią neformalią įtaką sprendimus priimančiai organizacijos tarybai šitaip atstovaujant ne studentų, o privačius valdybos narių interesus.

Nemažai įdomių įžvalgų tyrimo metu suteikė VU SA išstojimo priežasčių iš LSAS analizė. Analizuojant giluminės apklausos metu su buvusiu VU SA prezidentu Monika Sičiūnaite gautą medžiagą ir remiantis teoriniu Herberto Saimono sprendimų priėmimo modeliu suvokta, kad LSAS sunkiai sekasi proporcingai atstovauti visus savo narius. Kadangi didžiąją dalį šios organizacijos narių sudaro kolegijų atstovybės, jų balsas tampa lemiamas formuojant visos sąjungos sprendimus, o į kolegijoms oponuojančių atstovybių nuomonę atsižvelgiama ne visuomet. Be to, dabartinė situacija, kuomet keliasdešimt tūkstančių studentų reprezentuojančios universitetų atstovybės LSAS taryboje turi tiek pat vietų, kiek ir mažų kolegijų atstovybės, rodo tai, kad LSAS nėra apgalvojęs ir išsprendęs proporcingo atstovavimo klausimų. Dėl šių priežasčių, LSAS tampa sąjunga, efektyviai atstovaujančia mažų kolegijų interesą, tačiau negebančia taip pat sėkmingai įtraukti didžiųjų universitetų atstovybių. LSS gresia ta pati problema.

Svarbiausias tyrimo atramos taškas – sprendimų priėmimas Švietimo reformos atžvilgiu. Švietimo reforma buvo itin svarbus daugybei studentų klausimas, studentų sąjungos jautė turinčios pareikšti savo nuomonę. Atlikę tyrimą neradome vieno skirtingas sąjungų pozicijas nulėmusio veiksnio. Galimos kelios versijos: 1) LSAS ir LSS skirtingai suvokė savo vaidmenį studentų vardu darant įtaką politiniams sprendimams, 2) sąjungų vedliai išnaudojo jiems palankią informacijos asimetriją šiuo itin kompleksišku ir didelio įsigilino reikalaujančiu klausimu ir sugebėjo palenkti tarybas savo pusėn, 3) studentų sąjungų poziciją lėmė jų lyderių politinė orientacija. Pastaroji versija taip pat siūlo mums iš pradžių kiek netikėtą prieigą prie studentų sąjungų tašką, iš kurio žvelgiant vieningo studentų balso agregavimas atrodo menkai tikėtinas, o pačios sąjungos – politinių jėgų šešėliai, tramplinas jų lyderiams į didžiąją politikos areną.

Susidariusias problemas galima pabandyti spręsti įvairiais būdais. Veiklos efektyvumą organizacijos viduje turėtų didinti organizacijos plokštinimas – galbūt būtų galima atsisakyti tokių

organų kaip Valdyba, kurie gali turėti didelę neformalią galią ir kurių reikalingumas itin greitos informacijos tėkmės amžiuje yra ne toks svarbus. Proporcingo atstovavimo problemą galima spęsti keičiant studentus atstovaujančių organizacijų pobūdį. Dabartinė situacija, kai abi organizacijos teigia atstovaujančios visus Lietuvos studentus, prasilenkia su tikrove. Tarybose didieji nariai lieka nepatenkinti per dideliu dėmesiu mažiesiems nariams, o mažieji jaučiasi užgožti įtakingesnių narių. Manome, kad tokią situaciją galėtų pakeisti studentų organizacijos atstovaujančios vieno tipo aukštasis mokyklas – tik kolegijas ir tik universitetus.

Tokių esminių lūžių kaip Švietimo reforma metu studentus vienijančios organizacijos turėtų ne tarpusavyje kovoti tiek viešojoje erdvėje, tiek organizacijų lygmenyje, o verčiau užsiimti kokybišku realios studentų nuomonės reprezentavimu, studentų sąmoningumo studijų klausimais didinimu. Dabartinė LSS ir LSAS problema yra ta, kad iš pačių studentų kyla menka iniciatyva dalyvauti veikloje. Būtina didinti šių organizacijų patrauklumą bei sugalvoti veiksmingesnių būdų studentus skatinti įsitraukti į studentų atstovavimo veiklą. Kita vertus, galbūt būtų naudinga atsikratyti iliuzijos, kad egzistuoja vieningas „studentijos balsas“, nes bandymai jį agreguoti gali pasibaigti tuo, kad bus atstovaujama tik labai siauros asmenų grupės interesai, pats atstovavimas išsigims. Vietoje dirbtinokų vieningo studentų balso paieškų geriau būtų skatinti studentus būti vieningais savo sąmoningumu studijų atžvilgiu, kelti jų norą nuolat domėtis jiems bei būsimiesiems studentams, o kartu ir visai valstybei svarbiais reikalais.

Doc. dr. Ingos Vinogradnaitės komentaras:

Šiame tyrime analizuojamas sprendimų priėmimo mechanizmas dvejose studentų sąjungose, siekiant suvokti, kokią įtaką formuojant bendrą studentijos sprendimą turi eiliniai sąjungos nariai. Ieškant atsakymų į iškeltus klausimus atliktas įdomus tyrimas, gili ir visapusiška analizė. Šis Vytauto, Martyno ir Rytės atliktas tyrimas parodo, kad derinant skirtingus duomenų šaltinius – dokumentų analizę, interviu su organizacijų atstovais – galima rasti vertingų ir įžvalgių atsakymų į praktiškai reikšmingus klausimus. Dar daugiau, kad svarbių klausimų, kuriuos įmanoma spręsti taikant politikos mokslų teorijas bei metodus, galima rasti visai čia pat, kasdienėse studentų patirtyse ir praktikose.

